

ANASTAS KONDO

PORTAT E DIELLIT

tregime

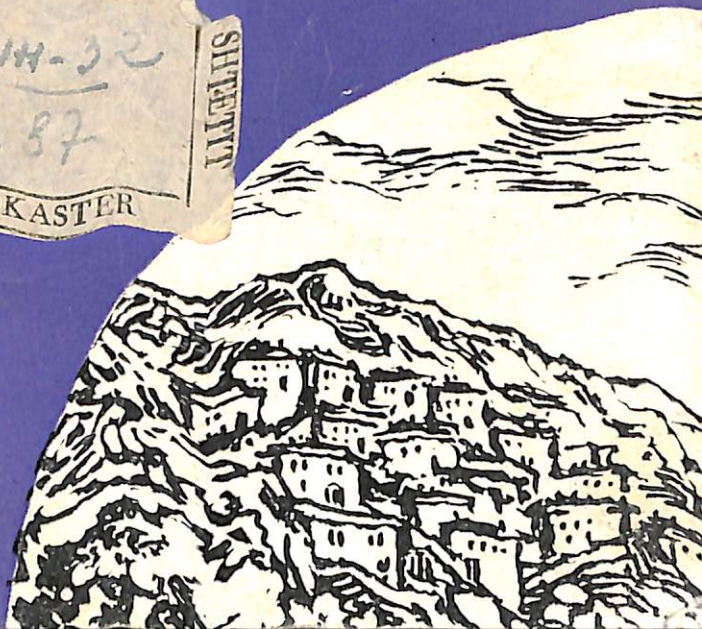
BIBLIOTEKA

SH-32

K 87

GJIROKASTER

SHENJIT

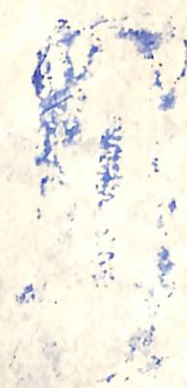
814-32

1-87

Anastas Kondo

PORTAT E DIELLIT

Tregime

49552

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

NE JEMI BOTA

Në Bunovën tonë po ndodhin gjëra të çuditshme.

Në fillim erdhi plaku australian. Kurbetçi nga Australia, nga fundi i botës, që nuk e mbante mend njeri fare, as më të moçmit e pleqve tanë. Mbeti në fshat duke kërkuar nuse. Pastaj erdhi ai djali i ri nga Shkodra, shkodriani, thanë pleqtë tanë, dukagjinasi — sqaruan më të gjezdisurit nga ne, arsimtarët, dhe mori nuse për vete. Si i pari dhe i dyti mbetën në fshat. Plaku i duruar priste dhe bënte telegramet e shkurtra në Sidnejn e largët, që të mos mërzhiteshin fara e tij për këtë mungesë kaq të gjatë. Kurse i dyti, djali nga Shkodra, nuk priti shumë, por u martua

dhe u trashëgua me vajzën tonë. Ky ishte kollovari i parë dhe asnjë nuk e merrte me mend atëherë, që pas këtij do të vinin të tjerë. Harrojmë ne që ishim derë e madhe. Ishte moti kur kooperativa jonë në Breg të Jonit u bë fermë. Midis këtyre dy ardhacakëve, plakut të duruar dhe djalit të nxituar, u dukën te ne dhe kineastët e huaj. Ata kërkonin të bënin film për televizionin e tyre dhe u mbetën sytë te vajzat tona. I harruan kamerat. Kishte rrezik që dhe ata të na mbeteshin në derë, kollovarë. Nuk u mor vesh ç'pëlqyen më shumë, detin, ullinjtë, malin apo vajzat. Por ata qenë që thanë se, përderisa ne jetonim në një bukuri të tillë (vajzat apo vendi, nuk u sqarua kurrë), ne patjetër duhej të ishim njerëzit më të lumtur në botë. Të gjithë ç'vinin, binin në sevda me ne dhe kishin merak të madh. Thua se graviteti kishte humbur qendrën e tij dhe Bunova jonë ishte bërë kërthizë e botës.

* * *

Ai erdhi në fshat me taksi. Me taksi, zakonisht, te ne vijnë nuset, por më shumë dhëndurrët. Ne marrim pak e japim shumë nuse. Vajzave tona u ka dalë nami i mirë, jo vetëm në gjitoni, por dhe më tej. Dhe, t'u japim hakun, ato i bëjnë vetë vend e nder vetes, kudo qofshin, për bukuri e për punë. Dhe taksia është pak për to...

Në, fshatarët e tjerë, vemi e vijmë nëpër halle e miq me autobusët e «postës» a të «kundrapostës». Në këta autobusë nuk ke ku hedh mollën. Jënë gjithnjë plot e përplot, dëng, me udhëtarë dhe mall, si në mot të mirë dhe në mot të lig. Nga Bunova jonë, kur vjen dimri, nisen për në të katër anët e Shqipërisë dëngjet me portokalle e limonë, enët me vaj e ullinj, vargjet me çepele

e bukëfiqe kallamate dhe shishet e bidonët me raki. Në këtë stinë gjëja që çmohet më shumë në Bunovë janë mjetet e ambalazhit. Për ne më tepër vlejné ato sesa malli që kanë brenda, si puna e kornizave që shiten më shtrenjtë sesa pikturat. Biem keq për to, po ne jemi manastiri i madh e kallogjerë gjejmë. Gjithçka që ka shpikur njeriu për të siguruar prodhimet e veta haset te ne në ditët e dimrit, që nga thasët e trastat, shportat e arkat, llatat e shishet, damixhanët e termuset, deri te valixhet e qeset e plastmasës dhe celofanit. Gjithnjë këto ikin plot dhe, kur më të rrallë na kthehen, vijnë bosh. Bile dhe në behar kjo punë është. Ne dërgojmë fiqtë taze e rrushin stafidhe, dardhat si ftua dhe pjeshkët zemërkau dhe marrim falmeshëndetet e botës.

Plaku, që ndaloi taksinë në mes të fshatit, ishte një përjashtim. Çdo ligj ka përjashtimin e vet. Plaku vinte me taksë dhe me valixhet plot. Proxe, ata që vijnë te ne, vijnë për të marrë, qoftë nusët, qoftë prodhimet tona, që nuk sjellin gjë me vete kurrë.

Merre me mend, dhe arbitrat e futbollit, pa folur për përgjegjësit, ikin me trastat ngarkuar, jo me gola, natyrisht, se golat i hanë të tjerët, kuptohet, futbollistët miq. Është fakt i njohur botërisht që, për ndeshjet në fushën tonë, bahen në Federatë se kush do të gjykojë. Fiton me short më fatlumi. Jemi i vetmi ekip i kategorisë së dytë që s'kemi nevojë për miq e ndërhyrje në Tiranë për sa u përket arbitrave. Nuk jemi mollë sherri, por pite mjalti. Të gjithë ç'vijnë, mbeten të kënaqur e probleme s'dalin ndonjëherë. Në fushën tonë s'mundemi kurrë, vetëm fitojmë. Dhe kjo është si një aksiomë që s'ka nevojë për vërtetim. Madje dhe teoremat e grekut të shquar, Pitagorës, apo frëngut të mençur, Fermës, mund t'i

vësh në dyshim, por fitoren tonë, në fushë të Bunovës, nuk e diskuton njeri, as në ditë të ligë.

Vetëm te ne ndodh që, në vend të topit, mund të bësn gol me kokërr portokalle ose bukëfiqe. Më plaçin sytë në ju genjejl! Këto i hequm ne, tifozet, në tushë, qe t'u prisnim mendjen bonjakëve, lojtarëve të skuadrës kundërshtare. Se sa për djemtë tanë, ata kurrë nuk e ngatërrojnë topin e futbollit me agrumet. Të tjerët hanë portokallet apo bukëfiqet tona, kurse tanët bëjnë gola tamam.

Le më, ç't'ju flas për atë që ndërkohë besoj se e kenë përfytyruar disa herë. Kur, ndonjë çun i vocërr, një grusht njeri, yni, i gëpet nga pas portës, portierit kundërshtar dhe në sy të tij përtyp gjithë qejf limonin, tjetrit, domethënë portierit, i lëshon goja lëng. I thërret çunit të largohet, çuni bën sikur nuk merr vesh që i thërresin atij, thua se s'di shqip, rrufjani, atëherë portieri i varfër ankohet tek arbitri. Po ç't'i bëjë, i ziu arbitër, që e di mirë se as Federata Botërore e Futbollit nuk e ndalon dot që spektatori të hajë limon në stadium. Edhe këtë gjë, pra rregullorën e futbollit, ne e njohim në majë të gishtave, më mirë se kodin agroteknik! Ju siguroj dhe vë dorën në zjarr që të gjitha skuadrat mund të dalin nga kategoria, vetëm jona nuk del as për një mijë vjet. Ne jemi kala që s'luajmë hiç nga vendi. Veç në raftë tërmet. Po tërmet në fshatin tonë s'mbahet mend ndonjëherë.

I tillë, si çdo gjë jona, u bë dhe plaku nga Australia më vonë. Kala e shkuar kalasë. U karfos dhe zuri rrënjë te ne.

Atë ditë që ai erdhi, si gjithë të porsaardhurit, ndaloi në klub. Ai pas dhe shoferi përpara me dy valixhet e mëdha, si sëduqe, të plakut. Ngja-

tjetuan bujtësit e klubit dhe bufetieren hazër-xhevape dhe zunë vend.

— Ç'urdhëroni, zotrote? — pyeti rrët e fët bufetierja plakun dhe pastaj shtoi: — Mirë se na erdhët, barba!

Në vend të plakut foli e porositi shoferi:

— Dy kafe. Një pa sheqer e tjetrën të zakonshme.

— Dhe nga një raki për miqtë, — shtoi njëri nga bujtësit.

— Ekspres? — pyeti rishtazi zonja e banakut.

— Bukuri! — i tha shoferi dhe nuk u kuptua për çfarë që i kënaqur, për rakinë e papritur apo për ekspresin e fshatit.

— Turk, — ndërhyri urtazi plaku dhe kështu bujtësit e klubit e dëgjuan për herë të parë që fliste.

Shoferi u habit se kafe turke ai s'kishte pirë asnjë gjatë gjithë rrugës.

— Aha, — tha bufetierja, — prokopia vetë. Filluan të na vijnë dhe turqit. Vetëm turq s'kanë ardhur te ne.

— Jo, moj shoqe, — iu kthye shoferi, — ç'ia fut kot. Plaku nuk është turk.

— Mos, more, na kandise! — u zemërua tjetra. — Po ç'është? Arab?

— As turk e as arab. Është shqiptar nga fshati juaj, — tha i sigurt shoferi.

Të gjithë ata, bujtësit e klubit, që dëgjonin ç'thuhej, u hutuan dhe u shushatën fare. U bë cëtesë për një çast dhe vetëm ekspresi shfryntë. Nikoqiria e ekspresit nuk u dorëzua përsëri:

— Po shqip a flet ndonjë cikë barba, o xhan? — pyet ajo si për një të sëmure kur thuhet «a ka oreks»!

— Jo, nuk flet e as kupton shqip fare.

— Fare, fare?! — pyeti prapë kafexhesha.

— Hiç, tapë topi, — sqaroi shoferi. — Plaku ka ardhur turist. Shokët e tij ndaluan në Durrës, në plazh, Kurse këtë, më thanë shokët e «Albturizmit», çoje me kujdes, si televizor, në Bunovë. Le të rrijë se ka nevojë, të çmallet, dhe pastaj sille prapë në Durrës.

Burrat, ne, që pinim kafen e rakinë në klub, nuk e njihnim. As ai nuk njihnte njeri nga ne. Ai vetëm dëgjonte dhe kthente kokën herë pas here. Koka e plakut lëvizte si luledielli sa te njëri te tjetri.

Dukej që plaku diçka kërkonte, por s'e shprehte dot. Dhe, tek surbte kafen, avash, avash, pleqërishte hesapi, me sytë mbushur me lot, mbase i digjte 'kafja, papritur tha një fjalë tjetër.

— Beno!

— I pëlqen kafja! — u gëzua banakierja jonë, që nga gjithë italishtja dinte vetëm «benë».

— Jo, — tha shoferi, duke e shuar entuziazmin e bufetieres sonë, — më duket se kështu e ka emrin, Ben.

— Ou, — tha shkurtazi mësuesi i historisë, që tashmë duhej të kishte hapur muzeun e fshatit, — shih sa çudi! Ç'na doli edhe një Anben plak nga Amerika.

— Nga Australia, — sqaroi shoferi.

— Jo, — kundërshtova unë, — Ben është emër i ri. Përpara nuk vinin emra të tillë.

— Ku e di ti, — ndërhyri kujdestari i muzeut. — Ti nuk je gjendje civile!

Dhe në këtë minutë u fut në lojë, në bisedën tonë, barba Piloja, plak, pensionist, ish-dyqanxhi i fshatit.

— Po, kështu është, siç thua ti, — më përkrahu barba Piloja mua. — Po ky zotëria këtu duhet të jetë Beno. Bash nga fisi i Benet, që kanë qenë poshtë, te Shëjani kryeprerë.

— Tek Ura e Benet? — pyeta unë. —
— Nën të. Por s'janë më. Janë shuar, — i
vuri pikat mbi «i» Foto Goxhoja, pa e fshehur dot
keqardhjen. Foto Goxhoja është baba dëshmori
dhe ka qenë ujk i deteve. Nostrom karavi. Është
ai që dhe sot e kësaj dite mban kanotierë me vija
si marinarët.

Plaku, mik nga Australia, nuk dinte shqip. Ne
të tjerët s'dinim anglisht. Pleqtë e plakur, që
dinin gjuhët e botës, kishin vdekur. I fundit prej
tyre, që dinte anglisht, amerikance, siç thoshte ai,
barba Kiçoja i Shantet, vdiq vjet. Turizmin e
Sarandës, që ka përkthyes, e kishim larg dhe pla-
ku australian mbeti si vuv në mes tonë, burrave
dhe banakieres, që përpiqej të merrte e të jepte
më të me dy fjalë italisht.

Dërguam kujdestarin e muzeut të thërriste
ish-priftin e fshatit. Prifti i dikurshëm zakonisht
vjen më vonë në klub. Ai ka pasur librin e ki-
shës dhe na ka pagëzuar.

Urata erdhi dhe i dha dorën plakut mik.
Çoç i foli, por ai tjetri vetëm tundte kokën dhe
diçka belbëzonte. U duk puna që po turpërohej
Bunova. Ata s'u morën vesh!

Kapelja republikë e priftit të dikurshëm, e
zezë si rasa që mbante njëherë motit, dukej sikur
bisedonte atje mbi mësallën e tryezës e merrej
vesh kollaj me kashtoren e bardhë, havajane, të
plakut australian. Thua se kapelet ua bënë për
inat dy pleqve. Ish-prifti ishte vërsnik me pla-
kun, ndaj s'kishte pasur si ta pagëzonte. Me si-
guri duhej ta kishte pagëzuar arkimandriti i
Ndrerëve, i ati i këtij ish-priftit tonë. Por, kur
flasim për baballarët e pleqve shtatëdhjeteca-
vjeçarë, qofshin këta dhe peshkopër, humbet kup-
timin kujtesa dhe merr pushtet harresa. Ata ka-
në vite që nuk bëjnë hije mbi këtë dhé. Po le

t'i lëmë të vdekurit me të vdekurit dhe të vazhdojmë historitë e të gjallëve.

... Kafeneja ra në qetësi, aq sa dëgjohej «fap-fapi» që bënte rreça e filxhanëve të bufetieres, tek përpiquej të vriste mizat. Fap... Fafap!

— Mirë miku, që s'di gjuhën, po dhe mizat na duhen! — tha mësuesi i historisë, i cili, ngaqë ishte munduar se kishte thirrur e përcjellë uratën, tani pinte rakinë bakshish.

Ne të tjerët s'e kishim mendjen tek ai. Ndihej thellë që neve, burrave të fshatit, po na vinte më shumë rëndë sesa keq që nuk ishim të zotë të lidheshim në fjalë me këtë plak të Australisë. Kjo s'na kishte ndodhur prej vitesh ndonjëherë, që të vinte tjetri mik dhe të mos kuvendonim dot me të. Të mos këmbenim qoftë një llaf sa për mall.

— E kanë fajin ata të «Turizmit», — e prishi qetësinë vrasëse banakierja jonë, — ç'na i dërgojnë këta të zez pleq pa njeri!

— Ç'faj ka «Turizmi», — u mbrojt shoferi. — Ai kërkoi të vinte vetë këtu në fshatin e lindjes. Kujt i shkon mendja që ky as njeh dhe as e njeh njeri për bé këtu.

— Hajde, mendje, hajde! — shfreu gjithë zemërim barba Piloja, që, si dyqanxhi që kishte pasë qenë, pak më parë u porositi rakinë miqve nga xhepi i tij, — po sa rrënjëhumbur ka fshati ynë në dynja ku t'i njohë të gjithë!

— Jo, nuk them, po sidoqoftë... — diçka deshë të shprehte përsëri shoferi, por e ndërpreu bufetierja jonë.

— Po ti, mor zotni, pse nuk di anglisht? Pale, je dhe shofer turistësh!

— Jo, moj shoqe, çne! Unë jam shofer taksie, ka të tjerë shokë të specializuar për anglishten të ne.

— Plasi shkenca sheshit! — tha ish-dyqan-xhiu plak, që kishte mundur pak më pare të zbulonte fisin e moshatarit të tij australian. — Që kur filluan të specializohen edhe shoferët në gjuhë të huaj, ra viera e parasë. U benë profesorët pesë një lek.

— Nuk e kanë fajin arsimtarët, barba, — tha mësuesi i historisë. — Fajin e ka seksioni, që neve në shkollë na ka vënë të mësohet rusishtja. E kam ngritur kaq herë në analizat vjetore këtë çështje.

— Dhe s'të kanë dëgjuar? — e ngacmova unë.

— Po. Jo! — korrigjoi ai. — Vini, bre shokë, u kam thënë, anglishten ose frëngjishten, se na turpëruat fare. S'merremi dot vesh me njeri, që kur fshati ynë u bë Luvër, plot vizitorë të huaj.

— Ç'Lluvër, — tha Piloja, plaku i Taset, — Mekë e shkuar Mekës. Të gjithë vijnë për haxhilerë e marrin dorë më ne.

Urata, sa dëgjoj Mekën, harroi e bëri kryqin, pastaj u kujtua dhe filloi të zbrëthente jelekun. Meka nuk është Patriarkana!

Ne të tjerët heshtnim, nuk donim ta cingërisnim historianin tonë gjuhëhuaj pa folur, se, po të tallje atë, në fund të fundit tallnim veten, se ai kishte mbetur nga intelektualët kryesorë të fshatit, përderisa përgjigjej për muzeun dhe historinë e tij.

— Edhe ti, mor i uruar, — iu kthye Foto Goxhoja, nostromi i deteve, mikut të largët. — Turp! Si e ke harruar gjuhën e mëmës dhe të tatës! Ja dhe unë kam bërë kurbet me karavë të Caros, në Detin e Zi. Flas rusçe po e po, por flas dhe vllahçe e çobançe po deshe. Por shqipen s'e harrova. Po të futemi më thellë, më natë akoma për zotrote. Ja, urata! Ka qenë në Patriarkanë të Kostandinopolit dhe vërtet mësoi greqi-

shten, sa na meshoi një jetë, nget dhe turqishten, sa për t'u gjendur në muhabet, herë bëhet tebtill Krisht e herë Muhamed, por gjuhën e mëmës e flet hakçe. Dhe unë ia kam zili. Se vërtet ka qenë prift e derë prifti, por më përpara kish lerë shqiptar.

Australian i dëgjonte, donte të fliste e s'fliste dot. Ai kishte një hall të madh, që i ndihej në sy, tek i lëvizte si t'i kishte të foshnjave. Ndihej në çip të buzës, tek i ngrihej e i ulej prerë, i ndihej në ballë, tek shtoheshin e hapeshin brazdat e rrudhave të thella. Por, ja që goja s'ia thoshte dot. Ajo i rrinte e mbyllur si dera e kishës. Ai tundte kokën e madhe dhe dukej se i tumirte të gjitha kritikant.

— Eh, — psherëtiu thellë Pilo Tasoja dhe u duk sikur rënkuan me të bashkë dhe mustaqet e gjata deri te veshi.

Besoj se e keni vënë re, që deri tani ai dhe banakierja jonë gjenden më shumë në bisedë. Patjetër që ky duhet të jetë diçka si ves profesional, sepse, siç e dini tashmë, derisa doli në pension, ai ishte dyqanxhi i fshatit. Dhe si çdo dyqanxhi i zoti, një jetë të tërë kishte qenë i detyruar t'i jepte xhevap gjithë fshatit.

Ai vërtit trespihet koqe-koqe, sikur numëron paratë dhe jo fjalët.

— Eh, — përsëdyti ai, — tashti dhe ne, pleqtë, që kemi mbetur, jemi, siç thotë kënga, si ai kau në brinjë, që i kanë dalë kokallat dhe as për punë e as për mish nuk vlen. Pse, pleq jemi ne, që s'dimë inglizçen? Pleq qenë ata, që vanë e prehen në Shënspridhon. Ata qenë ç'qenë! Në dag, kuvendonin dhe me mbretëreshën e Anglisë dhe e shushatnin fare. E tërbonin e i shkullnin kapakun e truve. Nga anonin ata, anonte kandari. Ne s'jemi as për çoban manafi!

— Jo! — kundërshtoi i zemëruar Foto Goxhoja. — Jo! — dhe goditi fort me llullën plot tryezën, sa duhani u shua. — Ti zër hasha veten tënde, por jo burrat e fshatit. S'të ka vënë njeri tellall për mallin tonë. Ata që qenë, na lanë, patën radhën dhe vanë, ku do vemi të gjithë një ditë, a mos vdekshim kurrë, o Pilo! Veç, mbaj vesh mirë, nëse nuk dimë ne këtu, që pimë kafën e Gones (Antigone quajnë banakieren tonë), ka të tjerë burra fshati që e bilbilosin inglizçen. Po Peçulin ku, e le, pse e harrove?

Peçuli është mjeku i fshatit.

— Ç'më thua, Goxho! — ia ktheu Piloja i Tasos. — Me një lule s'vjen behari, as vetëm me gozhdë nuk mbahet dyqani.

— Kur qeshë unë një viti dyqanxhi, dhe s'di a ishe ti këtu në Bunovë, apo zije akoma peshk atje tutje, Shëngjinit, erdhi te ne një njeri i kartërave nga Franca. Gazetar i madh. Të kujtohet? — pyeti, kot Pilo Tasoja, se e dinte që dhe ai tjetri mbante mend mirë.

— Këtu kam qenë, por nuk mbaj mend a e mbylle ti dyqanin aherë, — mori hak Foto Goxhoja. — Por dhe në paç lënë dyqanin hapur a mbyllur, puna jote! Por ç'ke, mor zot, që shan fshatin. Ti je gjuhëkarfosur për vete. Përveç bunovçes s'di gjuhë tjetër!

— E ç'më duheshin gjuhët e botës mua. Tregti me amerikanin e inglizin nuk bëja. Më mjaftonte gjuha e tatës për pazarin tim.

Nostromi i Goxhet nuk e ngau më. Le të vazhdojë tjetri të tirrte historinë e tij.

— Kur erdhi atë vit gali, francezi, — sqaroi Pilo Tasoja, — bënte vapë e madhe, sa të merrej fryma. Korrik ish dhe të korrtë dielli. Ne luanim ballotë tek Ulliri i Gjikej. Pranë kishim klubin. Pak makina kalonin dhe na kishin zënë re-

hat veshët. Shoferët udhëtonin më shumë natën se ditën, që të mos i digj e piq si saç kofonua e maqinës. Mirë e kishin të varfrit. Ish vapë që tërbohej cinxuri e pëllicit e çahëj si karpuzi, jo më njeriu.

— Ka qenë atë vit, me siguri, që thonë se mallkove fshatin, o barba Pilo! — mori hov banakierja si ato vajzat e teatrit. — Ka qenë atë vit që nëme e lastimise keqas: Akkratata! Akkratata! O fshat i djegur! O fshat i përvëlur! E ç'pate, o gjerman, që vetëm e dogje këtë fshat?! Pse na le të vuajmë këtu? T'i kishe vënë tërmetin, të kishe shkukur shtëpitë nga themelet, të kishe përmbysur ullinjtë dhe fiqtë, të kishe gremisur malin e t'i kishe nxjerrë ujë të zi. Pse, fshat është ky, që digjet e piket njeriu në gur të thatë, si peshku në tigan? Akkratata! Akkratata! Një pikë ujë, një cërrë, që të ngjallet guri e druri dhe të mbahet shpirti!

Gjithë këtë mallkim të gjatë, këtë monolog marramendës të barbës, bufetierja jonë Antigone e përcolli me një frymë dhe gjithë temperament rinox, aq sa u lodh dhe piu ujë. Jo një cërrë ujë, por një apllalle.

— Ashtu është, bijë, më pac uratën. Njëfarësoj mallkimi të tillë bëra, se më mirë në Jemen se tek ne atë behar e atë mot. Kuit i shkонтë mendia që do bëhej rezervuari det dhe nga Gurra do të vinte uijt, ilaci i jetës, derë më derë, në çdo shtëpi. Atë mot vërtet mallkimi na kish mbetur. Të shkuara e të harruara, bijë! Të gëzoc të ritë e tu! Mirë! Llaf me konak na the! — Sikur ato fialë të mos ishin, të tijat por të asaj. Llafet s'janë mall, ato as hahen as shiten. — Dhe, që thoni ju, që s'thatë gjë hiç, erdhi frëngu i gazetës dhe qëndroi këtu. Ne e lamë një cast lojën në mes. Lamë ballotën dhe trapullat. U ngritëm

dhe i dhamë dorën. Ai na u lut të mos e prishnim lojën për të. Dëshirë e mikut, urdhër për ne. Vazhduam ballotën. Ai u unj në potom përbri meje. Pyeti ç'fshat ishte, i thamë emrin. Sytë i mbanim për trapullat, gojën për mikun. Pyeti pse ish i djegur ky fshati ynë, i thamë për luftën që kish bërë. Domethënë, ne dëgjonim e flisnim, kursë përkthyesi përkthente. Për atë paguhej. Ish vapë, thashë, dhe ne prisnim të binte mugu i pasdrekës vonë, që të marrim një çikë frymë rehat.

Ndaj rrinim nën ullirin e madh të Gjikut, që vlen sa njëqind kondicionerë bashkë dhe që, po ta keni vënë re me një pikë merak, në behar, ngjajn si rrjetë, tendë e mbushur me sardele. Janë fletët e ullirit, që kthejnë në të nxehtin e keq anën e poshtme drejt qiellit dhe duken si cironka që kanë kthyer barkun e argjenditë përpjetë.

Francezit nuk i shkante mendja për këto që ju thashë. Ai donte të dinte ç'ish ky fshat e defshat, i djegur e i përcëlluar më ligisht se Verduñi. Por atë vit jetonin burra në fshat. Ishte lisi i madh me shumë degë, Kiço Shantua, që kish llafosur me vetë presidentin e Amerikës, Uillsonin. Ishte Velua i Gjinet, që merrte pension nga Kanadaja dhe herë me paratë e saj paguante tellallin për shaka të thërriste, kur s'e kish gruan në konak: «Mbani vesh, o fshat! Kush nuk e ka gruan në shtëni, ta kërkojë e ta giejë tek e ëma!» Në e pastë plakë, pa në pastë të re, nuk e siguroi dot! — Shtonte ai vetë pa tellall.

Ky, Velua i Gjinet, kish bërë kurbet në Kuebek e, tok me bagëtinë që kish therrur e shitur në kasaphanat e Kanadasë, kish blerë dhe gjuhët e vendit, atë të galëve dhe të bretañëve. Velua ish ai që vuri një moti tellallin prapë edhe për ato llafet e nakatosura, saqë shumë ia morën për

ters e për të liga. Prej tij i kemi ato, kur thirri tellalli: «Mbani vesh, o fshat! Kujt ia kam ngrënë e ia kam pirë, le të vijë sonte të ma hajë e të ma pijë!» E kish llafin për drekat e darkat që i kishin shtruar e për atë borxh që do t'i kthente fshatit atë darkë. Ngatërrohen dhe shenjtorët ngandonjëherë!

Papo ishte Kokashi i parë, jo ky i sotmi, që megjithëse gjithë Bregu e dinte që qe stërnip i Karl Thopisë, mbretit të parë të Krujës dhe Durrësit, nuk e mbante veten për derë të madhe e as tundte këmborën e saj. Nuk e zinte në gojë sojin e tij, por në muhabet, si ky që bëimë tashti, kujtonte vitet që kishte luftuar në Spanjë me Internacionalen. Pastaj qe dhe Gjikë Strati, që kish gjezdisur botën me karav, dhe jo vetëm detin e rusit, Goxho vëllai, e që fliste jo çobançen, por dhe gjuhën e zhaponit. Të tillë burra qenë, ç'të mollois më, se do t'i zërë lemza atje ku janë. Ane, ane, ç'tret dheu!

— Mirë ata që i ha dheu, po ju, që ju mban dheu, nuk jeni burra? — ndërhyri si gjithnjë bufetierja jonë, që nuk e kishte gojën vetëm për të ngrënë.

— Ç'burra! Papo ne jemi burrecër! — ia preu Pilo Tasoja.

Banakieria buzëqeshi e kënaqur për pohimin e zhburrërimit të pleqve tanë të klubit. Po Pilo Tasoja nuk ishte nga ata që të linte të gëzoje giatë, qofsh dhe kafexhesha e vetme e Bunovës. ndai shtoi: — Burrecër, bashkë me atë Pavllaqin tënd (i shoqi i banakieres), që është kryeburreci, përderisa të lë ty t'ia hipësh përsipër.

Banakierja u skuq dhe, sa t'i dalë turpi asaj, po ju sqaroi nja dy gjëra që më duket se kanë nevojë. Do thënë që në fshatin tonë letrat e bixhozit i quajnë trapulla që, për një kohë të gja-

të, unë kujtoja se është fjalë korfiote. Por, siç ma shkoqiti mirë njëherë një profesor i shquar i shqipes, që mballari këpucët tek unë një ditë, trapulla rridhka nga spanjishtja apo nga italishtja e Napolit dhe u përktheja *gënjeshtër*: apo *mashtrim*. ra atë pasdreke me vapë, kur erdhi gazetari francez në Bunovën tonë, pleqtë e parë luanin letrat, spasonin me to në ballotë, që është po kështu lojë e sjellë, importi, nga Parisi apo nga Montekarloja nuk e di. S'ju gënjej dot. Për të tjerat që ndodhën asaj dite, e ka fjalën përsëri Pilo Tasua ynë, dygaxhiu i dikurshëm:

«Kur flit njeriu i kartërave nga Franca dhe përkthente Galon ai djali nga Tirana, ndërsa ne vazhdonim dorën e ballotës, erdhi plaka e Skuret. E fundmja e fisit të Skuret më kërkoi të hapja dyqanin së kish mbetur pa kafe, si kisha pa korë. U ngrita, llaf i saj ligj për mua, dhe i bëra me shenjë Galos ta vazhdonte lojën time, sa t'i jepja nikoqirës së Skuret kafën. Ia dhashë, më dha uratën. Kafja më kujtoi mikun e Francës dhe i bëra zë Vaso Dukës me një çilimi të vogël që të vinte të hapte klubin se kishim miq të huaj në fshat. Jo se s'kishim shtëpitë tona, që t'i jepnim kafën mikut, por kush ish ai që prishte lojën, qoftë dhe për jabanxhi nga Franca.

Vaso Mayria, rrët e fët, erdhi. Paçka që e kish pushim atë ditë. S'kish orar për të, o zemra ime, siç kërkon ti, Gone, sot.

Plaka e Skuret u ngjatjetua me pleqtë dhe u bë gati të ikte në punë të saj, të piqte kafën taze në kullën e Skuret, me qebap të turkut. Atë çast Kiço Shantua i tha plakës: «O mëma e djemet. A s'ia kthen një llaf këtij frëngut, së e kemi mik.» «Vau, korba, — tha plaka, — si s'e pashë!» — dhe u fut e fundmja e Skuret me francezin në ujërat e gjuhës së atij vendi. Bon-

zhur mësje e bonzhur madamë. Fol ai e bilbilos ajo.

Një copë herë kështu. Përkthyesi s'përkthente më. Ku ai e ku plaka e Skuret! Pleqtë tanë dëgjonin e qeshnin sa për vete. Më shumë me sy e vetulla se me buzë, bash si lordët e Ingliterës.

Plaka e Skuret i kish pasë thënë frëngut: «Ç'të bësh, jeto! F'shat i djegur dy herë. Hem nga Duçja e hem nga Hitleri. F'shat me pleq shumë jemi e djem pak kemi, se na u vranë në luftë, kapedanët. Pesë djem si dreri, njëri më i bukur se tjetri, humba unë e varfra. Vanë djemtë e rivuam ne. Luftuan djemtë e mëmave dhe për ju bonjakët e Francës, që s'e mbajtët dot të ligun në Mazhinonë tuaj. U bëmë ne këtu fërtele, Verdun e më keq se Verduni dhe për djemtë e mëmave tuaja. (Unë aherë e mësova këtë emër, Verdunin e historisë së Francës.) Po zotrote a ke luftuar?» — e kish pyetur aqik ajo. «Jo, — kish thënë gali. Më zuri rob gjermani dhe s'proftasa.» «Më mirë të ishe vranë si të tjerët, — i tha plaka, — se kështu për jermanin ke qenë i vdekur e i pakallur në dhë.»

Pleqtë tanë nuk prisnin të përkthente përkthyesi. Ata tashti qeshnin lehtë, apo vinin buzën në gaz, sa për të mbështetur e dhënë të drejtë plakës të Skuret. Por atë gjuhë që flit lirishtëm e fundmja grua e Skuret, ai tjetri, mikë i porsaardhur, e dinte qysh kur kish lerë. Kurse qesëdinë e pleqve, atë ironinë pa zarar, kur paksa përvilen buzët e ngrihen një çikëz vetullat, me një fjalë atë buzëqeshjen mëshirëplote të pleqve ai e merrte vesh dhe pa ditur asnjë fjalë në asnjë gjuhë të botës. S'kish nevojë për përkthyes. Atë e mora vesh dhe unë, bakalli i fshatit. Demede, burrat pleq të fshatit i thoshin kë-

~~Issoj~~ mikut «Mjerë ti, o orëzi, që të zuri rob gjermani pa shkrehur maçar një kobure!»

Dhe papritmas gazetari pyeti, kështu ma për-ktheu ai djali nga Tirana: «Ju ditkeni frëngjisht, zotërinj!?» Dhe Kiçua i Shantet i tha anglisht se po, kuptonte. Dhe Velua i Gjinet ia ktheu se po, e fliste. Dhe Kokashi, që ishte gjak me Karl Thopinë, i tha se po, kish jetuar në Francë nja dy vjet pas Luftës së Spanjës. Dhe Gjike Stratioti i detërave i tha se po, kish pasur një të dashur në Marsejë dhe një mikeshë në Bordo. Dhe vetëm Thomai i Kokushtet, që s'kish folur fare deri atë minutë, i tha se kish punuar një jetë në minierat e Sent-Etienit.

Aherë miku, me inat francezi, pyeti prapë: — «Kur këtu qenkeni mbledhur nga gjithë departamentet e Francës, pse nuk më llafosët që në fillim frëngjisht, por më vutë këtë zonjë të vuajtur, të veshur kallogre me të zeza gjithë, të më përkthejë?!»

Vërtet plaka e Skuret çdo gjë e kish të zezë në trupin e saj, veç shpirtit të bardhë borë.

Shoferi i tij, i mikut tonë, që ishte djalë nga tanët, më tha: «Ç'ia bëtë mirë. Ke parë, o njeri, që kur kaluam Llogoranë, u bë limon i verdhë e s'foli asnjë fjalë. As detin s'donte ta shihte. Dënglahi, punë gazetash! Kurse këtu tashti shet mend'. Dhe kujt po i bën karshillëk? Juve! Po ju jeni bota!» — tha shoferi me gëzim si Kristofor Kolumbi kur zbuloi Amerikën.

Kiçua i Shantet, më i urti i pleqve tanë, i ktheu përgjigjen gazetarit: «Mor zotni, po ne mejtuan se ti na erdhe nga Franca që ka luftuar shekuj të tërë për emancipimin e femrës. Si mund të gabonim duke të vënë për përkthyes burrë! Do ishte turp për ne të mos sajdisnim emancipimin frëng me emancipimin tonë.»

Të gjitha këto Kicua i Shantet i tha frëngjisht.
«Xham, — më tha përkthyesi, — splendido!»

Gazetari s'ishte budalla. Ai e shijonte humorin dhe e pranonte si çdo francez i mençur. Dhe atëherë u interesua të dinte ç'kish dashur zonja plakë e Skuret në Francë. Për kalin e shpirtit! Si? Për bukën e gojës! Dhe ajo rrëfeu pastaj që kish votuar për Elionë atje në Lyon dhe kish pritur për drekë Marsel Kashenin. «Kemi qenë me Frontin», e sosi plaka sqarimin e kurbetit të vet familjar në Francë.

Gazetari, si piu e shijoi kafën e Vaso Dukës tok me ne, u ngrit dhe, si ato nusët tona të hershme, i puthi duart plakës së Skuret. Ajo nuk ishte vjehër e Francës, por ia la duart e vogla si të çiliminjve t'ia puthte. Mbase frëngu iu duk si nusët e djemet që nuk i gëzoi dot. Dhe si i tha shqip «Hallall», ia ktheu frëngjisht: «Na urdhëro nga shtëpia, or zot!»

Ja kështu qenë atë mot pleqtë burra dhe plakat zonja, që turpëronin një botë të tërë, jo më Francën, me gjuhët që dinin e i flisnin. Kurse sot kemi dy orë që s'gjejmë dot gjuhë për të lidhur dy llafë me këtë plakun tonë, që na vjen bujtës nga Australia. Vate, kaq e patëm. Sosëm e bitisëm!

Australianin kishte pirë dhe rakinë dhe kafën e dytë turke. Atij i qenë mbushur sytë me lot. Dha e mori prapë me gjuhën e tij plot «du» dhe «shë», sa të shkonte mendja se po kërkonte dush për t'u larë. Megjithëse tanët ia kthyen prapë me shqipe dhe greqishte, rumunçe e turçe, italishte dhe rusishte, ai prapëseprapë mbeti i vetëm me vetën e tij.

Pastaj ai bëri shenjë me gisht duke na treguar baulet, domethënë, kish të thosh që po i linte pak këtu. U ngrit. Pas i vajti shoferi, që

ish paguar për këtë udhë dhe mësuesi i historisë. Më pastaj u ngrit dhe Pilu i Taset, ish-dyqanxhiu ynë dhe u bënë kështu një bylyk pas tij. Paçë ç'paçë dhe rrët bëra dhe unë pas tyre dhe e lashë pa vajtur të mballosja shandallat e fshatit në dyqanin tim. S'mbetej fshati zbathur për dy orë punë.

Plaku australian mbajti poshtë udhës së fshatit. Kaptoi urën e gurtë, që e ka ngritur Ali Pashai, zbriti e kërceu në arat e majoret dhe u hodh te kisha e Shënepremtes, që e kemi monument kulture, se ka pritur e përcjellë Çerçiz Topullin me trimat e tij. Pastaj doli te Buza e Malisë. Atje pushoi. Atje u ul. Prej andej duket deti si në pëllëmbë të dorës. Duket Portopalërmua përbri dhe kundruall shihen nisitë e grekut: Dimali, Strakënaja dhe Othonusi. Në kohë të mirë, tutje, tutje duket edhe Italia, por rrallë shumë.

Nga pas, si në skenën e teatrit, duket fshati ynë kuti-kuti, si zgjua bletësh.

Australian i kish futur kokën midis duarve dhe qante. Ne u trembëm se mos gremisej nga buza e përposh. Dhe kjo na duhej, të na vdiste pa këmbyer një fjalë. Ne prisnim mjekun tonë që të vinte të përkthente e të mësonim ç'e mirë a hall e kish zënë plakun, e jo t'i bënte autopsinë. Ne iu afruam me të urtë dhe Pilo Tasua i dha një cigare të dredhur, jo aq sa për ta qetësuar, por t'i hignim mendien nga buza e humbëtira e saj. Ai duhanin s'e mori. Qante dhe i pikonte loti i madh sa një bërthamë ulliri. Dicka foli në ngashërim e sipër. Mësuesi i historisë tha se foli shqip. «Të gjorit dhaskal, ngaqë s'di gjuhë tjetër dhe australiania i duket shqip», — tha Pilo Tasua. Ne të tjerët s'kuptuam gjë. Po mësuesi përsëri nguli këmbë që plaku kish thënë «Maria. E

re». Për kë ta kish fjalën? Për retë mbi det? Për vajzat e reja te stalla e llopëve matanë? Apo kushedi, mbase për kishën, që dukej e re fare, se e kishin meremetuar ata djemtë e monumenteve? Për kë vallë?

Mësuesi ngulmoi të na mbushte mendjen:

— Me siguri flet për Malinë, atë dëshmoren që u hodh këtu për të mos rënë në duart e bashibozukëve të Xhaferr Devës. Ndaj i ka mbetur dhe emri Buza e Malisë.

Mësuesi i historisë kish marrë huqet e ciceronit të muzeut. Ai harronte se ne ishim gjiri të gjithë me Malinë dhe e njihnim si bijën a motrën tonë. Sos ishim turistë, që të na bënte biografinë e vajzës sonë.

— Jo, — kundërshtoi me forcë Pilua i Taset, — kët e ke. Ky nuk ka qenë këtu gjatë luftës që të dijë historinë e saj. Ndaj s'ka si të qajë e të flasë për Malikon.

— Po! — tha mësuesi mendueshëm. I dha të drejtë Pilo Tasos me atë trajtën përkëdhelëse «Maliko», apo mbeti në mendimin e tij, nuk e morëm vesh dhe as pyeti njeri për këtë.

Australianin nxori nga xhepi i brendshëm i xhakëtës një kuti sa një paketë cigaresh. Ishte aparat fotografik. E drejtoi xhamin nga buza e shkrepit dhe u vulos përjetë kjo humbëtirë në kuadër. Mua më pikoi shpirti. M'u kuitua Malia. Ishim rritur bashkë. Dhe s'di si më erdhi dhe ia thashë këngës vaj:

Tek shkoie udhës tënde,

Bijë, bijë, o Mali.

Mercenari, qën i qënet,

Bijë, bijë, o Mali.

Të tha ndal, po ti s'ndalove,

Bijë, bijë, o Mali.

Nëpër plumba shkele, shkove,
Bije, bije, o Mali.
More krahë e fluturove,
Bijë, bijë, o Mali.
Permbi gryka, përmbi hone,
Bijë, bijë, o Mali.

Vajit tim ia mbajti Pilo Tasua e ia ktheu mësuasi i historisë. Plaku i largët qante me lotin pikë-pikë.

Kerryem mallin për motrën dhe bijën tonë dhe u ngremë.

E morëm plakun australian me vete dhe vëmë për atje ku qemë, atje tek kishim lënë baulet e mikut në klub.

Mbase ka ardhur doktori, mendonim tek ktheshim. Dhe ja, vërtet kish ardhur. Û poqëm me jatruan te ura e gurtë e Aliut. Kish dalë të na prit. I foli plakut në gjuhën që dinte. I ndritën sytë australianit, sikur takoi të birin. Dhe biseduan shpejt e shpejt, si ca që nxitojnë kur për typen në davetet e fshatit se mos mbeten pa hise.

Në klub na prisnin banakierja Antigone dhe bujtësit e zakonshëm. Tashti ishim çliruar, siç na sqaroi mësuasi i historisë, nga kompleksi i inferioritetit që na kish pushtuar ca më parë. Me një fjalë tashti kishim shpëtuar nga poshtërimi a turpi që nuk flisnim dot gjuhën e mikut. Kishim djalin tonë, doktor Peçulin, që flit e shkruan anglisht.

Pimë prapë rakinë. Uruam tamam e u kuptuam me taban për gjithçka. Na qerasi jatroi.

Bashkë me qerasinë e mirësinë ai na sqaroi ç'ish dhe pse kish ardhur plaku nga ana e anës.

— Plaku mik është Boni i Benet. Ka ikur këtej nga ne pesë vjeç. Shqipen e ka harruar se është

rritur pa nënë. Ia kanë vrrarë të ëmën te Buza e Malisë. Ia ka vrrarë jo babai, por i ungji. Ai paska ardhur nga kurbeti enkas për këtë dhe e paska vrrarë. Me porosi të vëllezërve. Pra dhe me lejen e të shoqit të mëmës së tij.

— Me urdhër të tatës i kanë vrrarë mëmën!
— ndërhyri Pilua i Taset. Nuk ishte faji i doktorit që muhabeti i përkthyer ngjante shpesh me një tërkuzë gombo-gombo. Varej nga leshi i tërkuzës, herë i dhirtë e herë i delet, sipas asaj, si e thosh fjalën plaku nga Australia.

— Shih, shih! — thirri prifti i dikurshëm. — Qenka i biri i hallë Skinës. E dini dhe ju historinë, — na u drejtua nëve të gjithëve. — E vrau i kunati si për punë nderi. Mëma më ka thënë se hapën Palajt fjalë që gjoja shkon me një djalë të fshatit. Puna ish që të ikte dhe kjo, o më atë botë, o më këtë botë, jashtë vatanit, që të merrnin mulqet, ullinjte dhe nerënxat. Burrat ishin të tërë në kurbet, ajo e mavrisura grua e mbante zjarrin dhe llambadhën e shtëpisë.

— Po, — tha Pilua i Tasos, — është dhe ajo kënga për kunatin: «Sorkadhi që shkel mbi mëndra, s't'u drodh as dora as këmba.»

— Jo! — tha plaku i Goxhet, që kish bërë kurbet në Rusi e në Det të Zi. — Jo! Kënga e vërtetë është: «Sorkadhja që shkel mbi gjëmba, s't'u drodh dora, s't'u drodh këmba.» Se ajo u vra, e varfra, dhe s'nxori zë fare.

Mjeku i përkthente australianit. Bonit të Benet i ndriste bebja e syrit. Atij i pëlqeu kënga e Goxhos për të ëmën.

— Ish si ish kënga, qe si qe ajo, s'ka rëndësi. Palajt ia arritën qëllimit. Shpifën si deshën dhe gruaja u vra! Kurse djalin, zotin Beno, e mori me vete xhaxhai vrasës. Ikën Benajt të gjithë dhe mulqet u mbetën Palajve si shpërblim, që u

kishin shpëtuar nderin Benet! — e sosi historinë e fisit të plakut prifti i dikurshëna që dy djemtë i ka komunistë.

Australianin, Bonin e Benet, e mori për mik plaku i Goxhet, që kish nip doktorin dhe në shtëpi kish akoma plakën gjallë e hiçnjeri tjetër.

Dhe në Goxhaj u mor vesh që vërtet i ardhuri te Buza e Malisë kish pasë thënë «E re». Dhe se mësuesi ynë i historisë, që ngatërron gjithë historitë e fshatit se nuk ka taban në libra, e kish dëgjuar tamam plakun. Tashti kujdestari i muzeut s'pushonte më dhe mund të thoshe pa merak për të tashti «hingëllin e s'mbahej kali»!

Benua i Benet paska përsëritur atje te Buza e Malisë, pas shtatëdhjetë vjetësh, fjalët e xhaxhait të tij që, pasi vrau të kunatën, e vrau gjaku i saj dhe tha: «Mavria! Kaq e re!» Dhe këto fjalë nuk i harroi ky miku ynë i largët sa që jeta! Kudo që ish e kudo që vajti.

Nejse, historira të shkuara e të harruara. Po plaku i urtë erdhi e s'tundej më nga Bunova jonë. Deshi ta shkulte Australia, që bëri protestë me anë të një legatë në Tiranë, se po i mbanim me pahir shtetasin e saj Bonin e Benet. Atë asnjëri nuk e mbante me zor e as me detyrim. Jo!

Ai, si u njoh me fshatin, si u njoh për gjak e gjiri me mëhallën e tij, hapi zemrën e tregoi c'hall i madh e kish sjellë kaq vonë në dhë të lindjes. Plaku, atje në Melburn të Australisë, kish një djalë pesëdhjetëvjeçar, në lule të burrërisë, që i kish mbetur pa martuar. Dy të tjerë i kish trashëguar, një me japoneze e tjetrin me çifute të Spanjës. Për këtë të tretin donte nuse nga Bunova, nga fshati i mëmës së tij.

Ju thashë unë qysh në fillim që nuk i ka dalë kot nami fshatit tonë! E shihni tashti, deri në fund të botës!

S'kish nevojë për tëllall për ta marrë vesh hallin e plakut Boni gjithë fshati. Derë më derë e gojë më gojë lajmi mori dhenë. Por asnjë nga vashëzat tona nuk e kish atë mall. Ditët iknin, muajt kalonin. Boni plak rrinte e priste t'i mbushte mendjen ndonjëres. Vajzat e dëgjonin sa për t'i bërë qejfin, i qanin hallin dhe martoheshin me djemtë e vendit njëra pas tjetrës.

Boni plak, në mug të jetës, mësoi dhe shqipen, gjuhën e mëmës, por nuse për të birin s'gjeti. Babai dhe djali kartëkëmbeheshin midis tyre dendur dhe çunave të mëhallës së Bonit në Bunovë iu shtuan pullat e Australisë.

Shkuan dy vjet dhe, pa ç'pa, Boni plak e vithisi mendjen që nuse për të birin s'do të merrte dot. Atëherë të paktën të vdiste në vendlindje. I dhëmë pastaj atij një nga shtëpitë e fshatit, se dhe sot ë kësaj dite ne kemi mjaft shtëpi të lira, që kanë mbetur pa zot që nga lufta. Mori shtëpinë, ia mbuluam me çati. I vumë dhe dhrinë dhe presim të ziejmë dhe rakinë. «Lërmë, o zot, të rroj!» — thotë Beno plak. Australia s'kujtohet më për të. Me siguri e ka shuar nga regjistrat e vet. Kurse ai, për inat të saj, rron e gëzon shëndet të plotë. Ai mbeti te ne dhe është harruar pse ka ardhur...

Vetëm unë, kur i ndreq ndonjë palë këpucë, e pyes: «Shollë kangurësh, barba? Këpucë australian!» Ai qesh dhe thotë i qetë: «Shollë vendi, o bir! Këpucët dhe gruan merri nga vendi yt!» Dhe kjo të kujton përse erdhi e mbeti te ne plakut Ben!

bashkë me bashkonte të dy, dashuria për
 lashtësinë. Agronomi, për çudinë time, ishte ti-
 foz i «17 Nëntorit» dhe jo i «Traktorit», siç e

Kjo qe do t'ju tregoj nuk është përrallë. Kjo
 ndodh me njerëz të rrallë, për të cilët tërë jetën
 ke mall.

KASOLLJA DHE PATA

Bashkë me agronomin e kooperativës dhe më-
 sues Kolën i vajtëm për vizitë Vasilit. Pranë
 shtëpisë së kulturës të fshatit unë bëja punën
 prodhuese. Me Kolën, mësuesin pensionist, the-
 meluesin e muzeut të fshatit, sistemua ato ditë,
 natyrisht mbrëmjeve se ditën bëja punën pro-
 dhuese, dokumentet e historikut të fshatit. Kë-
 shtu që diçka na bashkonte të dy, dashuria për
 lashtësinë. Agronomi, për çudinë time, ishte ti-
 foz i «17 Nëntorit» dhe jo i «Traktorit», siç e

donte vendi, dhe përveç kafes, që e pinim bashkë, vetvetiu na bashkonte edhe merakul për skuadrën tonë të futbollit, që ecte me hope.

Vasili kishte hyrë në letërsi, siç kam treguar edhe herë tjetër, si njeriu që ndiqte kuaj dhe, për më tepër, ato ditë pritej edhe grupi i kinestëve që do të xhironte filmin për historitë e Vasilit dhe të kuajve të tij. Halli më i madh i Vasilit ishte që a do të qe djalë i zoti, aq sa ai vetë, artisti që do të luante ndjekësin e kuajve, domethënë Vasilin.

Këtë hall kishte Vasili. Kurse unë me Kolën kishim si problem të ditës ngritjen e kasolles-muze për fshatin. Në këtë fshat, gjatë dhjetë vjetve të fundit, ishin ngritur rreth tetëqind shtëpi të reja, me një fjalë gjithë fshati ishte i ri, me shtëpi të kuqe, si thëllëza fushe, ato s'qenë suvatuar, dhe me disa të bardha si rosa gjoli, natyrisht ato që qenë suvatuar. Fshati kishte shumë gjelbërime dhe këto ngjyra të shtëpive dhe të fushës i jepnin atij një bukuri të veçantë. Tamam qilim Kosove. Që të mos e zgjatim muhabetin, puna ishte që fshati dikur qe me kasolle me mure të thurura me kallama e të mbushura me baltë e bajga lopësh bashkë dhe me çati të mbuluara me kashtë. Kuptohet, pa dysheme, por drejt e në dhe ndizej zjarri, pa vatër. Zjarri ndizej në mes të kasolles dhe tymi dilte nga një baxhë sipër në çati. Kjo ishte kasollja tipike myzeqare dhe tani, mua, si inxhinier, më kishin vënë detyrë, bashkë me Kolën, historianin e fshatit, të ngrinin përbri pallatit të ri të kulturës kasollen-muze.

Unë e kundërshtova kryetarin e kooperativës se një kasolle e tillë, artificiale në çdo gjë, e shëmtuar sa s'bëhet do të stononte shumë përbri pallatit të ri të kulturës.

— Le të stonojë e të shëmtojë dynjanë, — nguli këmbë kryetari. — Le ta shohin fëmijët tanë se sa e keqe ka qenë jeta jonë pa Partinë! Ndryshe, do të kujtojnë se gjithë jetën kështu ka qenë ky fshat, i bukur dhe se është bërë vetvetiu i tillë.

Logjikën e kryetarit unë e kuptoja, por s'e pranoja dot deri në fund. Se, ta hajë dreqi, nuk shkonte hiç kjo kasolle e improvizuar në atë vend. Shëmtonte jetën.

— Nuk vete atje kasollja, — kundërshtova unë.

— Do të vejë, — nguli këmbë kryetari. — Inxhinier, do të vejë se s'bën! Ja, do ta shohësh edhe vetë.

Atëherë ndërhyri agronomi, tifozi i «17 Nëntorit» dhe tha atë që u bë shkak i përshpejtimit të vajtjes sonë te Vasili:

— O kryetar, po na dëgjo edhe ne një herë! Ne kemi edhe një kasolle në fshat. Ka mbetur ajo e Vasilit. Le ta kthejmë atë në muze, i bëjmë shtëpi Vasilit dhe kasollen e tij e ruajmë siç është, me të gjitha orënditë. Do të ketë më shumë vlerë etnografike.

Kryetari nuk e priste këtë. Mbase kish harruar a mbase, kushedi, i vinte rëndë, që në fshatin e tij prapë, si për drejt, kishte mbetur një kasolle si ajo gozhda e Nastradinit.

— Jo, — nguli këmbë kryetari në të vetën, — ai Shorja i djallit duhet ta kish liruar më kohë atë kasolle e t'i kishim ngritur shtëpi të re. Por nuk do, se thotë që këtu i dha shpirtin plaka e tij, këtu dua të vdes dhe unë. Por, me ç'shoh unë, Vasili do na hajë dhe mua dhe ty dhe do rrojë njëqind vjet. Jo, jo! Kasollen e Vasilit do ta pri-shim një ditë, por pranë pallatit na duhet ajo kasollja-muze.

— Po pse të prishim njërën e të ngremë tjetrën, — tha agronomi. — Pse të harxhojmë paratë kot? Prish kova e bëj kënaçe!

Kuptohej, që argumenti i agronomit mund të peshonte, po të ishte çështja për shtëpi të re, por për kasollet nuk kishe si e shtroje dot kështu problemin. Megjithatë kryetari për një hop sikur u hutua, por pastaj e mori veten prapë, pa hyrë në polemikë për leverdinë ekonomike me agronomin, tha:

— Atë e di unë, br çun! Kasollja do ngrihet atje ku thotë kryesia. Se, që ta marrësh vesh ti, inxhinier, ajo e Vasilit është larg. Dhe nuk e merr malli njeriun as për njëqind vjet që të shkojë deri atje tutje Vgjeshtës për të parë kasollen, ku paska jetuar dikur myzeqari. Jo, ore! Këtu në mes të fshatit të jetë, që, kush e harron ç'kemi qenë, t'i plasin sytë e t'i bëhet haram qumështi, i nënës!

— Nuk është aq larg sa e bën ti, kryetar, — tha agronomi, duke treguar edhe ai tashmë kokëfortësinë e vet.

— E, e, mirë, mirë! — u përgjigj prerazi kryetari, sikur t'i thoshte atij tjetrit «hajde, baba, të tregoj arat».

Unë u kapa pas fjalës së agronomit dhe i erdha në ndihmë atij duke i thënë kryetarit:

— Por, po të mos jetë larg, ia vlen që kasollen e Vasilit ta kthejmë në muze. Ai le të jetojë atje dhe t'u tregojë edhe njerëzve për jetën në të kaluarën. Nuk ka ciceron më të mirë, apo jo? Dhe ç'a më tepër që edhe shtëpitë e braktitura e të lëna shkretë, pa njerëz, shkatërrohen për dy-tre vjet, jo më një kasolle në mes të fshatit, pa njeri, që do të vejë si dhjamë qeni, për dy-tre muaj. Apo do të vini rojë për kasollen, — pyeta unë jo pa ironi kryetarin.

Ai tani mbeti vërtet keq. Nuk dinte si të kundërshtonte. Ai e dinte mirë, si fshatar që ishte, që shtëpitë pa njerëz venë dëm si malli pa zot. Kurse për rojë kasollesh nuk u jepte dot kush organikë.

— Më hëngrët me të pabesë, — u qa kryetari. — Shkoni, inxhinier, njihuni në vend me kasollen e Vasilit! Po të jetë që ia vlen, ta kthejmë atë në muze, le të bëhet juaja! Taksirati im që duhet hapur rrugë e re për në kasollen e Shores.

Unë qesha nën buzë. Agronomi më shkeli syrin. Betejën e fituam. Kola tha:

— Mos ki merak, kryetar, do të bëhet më e mira.

Ne nuk vajtëm dot atë ditë te Vasili, na dolën punë të tjera. Lajmi për diskutimin tonë me kryetarin, lidhur me kasollen e tij, kishte vajtur para nesh tek ai.

...Dhe ja, ne jemi ulur në shesh në kasollen e Shores. Lart kashta e shtëpisë. Anash muret me kallam e baltë e bajgë bashkë e më the e të thashë. Në mes të sheshit zjarri dhe në zjarr stikat e Vgjeshtës, që na i pjek Vasili. Stikat e pishave të buta, e veçmas ato të pyllit të Vgjeshtës, i kanë thelpinjtë sa një majë gishti çilimiu, janë të shijshme më shumë se bajamet e pjekura. Dhe kjo është gostia numër një që ka për miqtë e vet Vasili. Pastaj të vë përpara gotat e rakisë prej dëllinje, që, po të zuri, duhen tri ditë ta marrësh veten.

Diku nga nënjastëku, që është pranë zjarrit (dhe unë çuditem se si nuk digjet gjithë ai lesh apo pambuk kaq pranë zjarrit), Vasili nxjerr kutinë e llokumeve. Ia kthejmë llokumet. Rakia, cilado qoftë, pihet mirë me thelpinjtë e pjekur të stikave. Ne bëjmë muhabet për gjëra të ndry-

shme, kurse Vasili ka qejf të tregojë si ndiqte në rini të vet kuajt e Vgjeshtës. Dhe çdo gjë që tregon ai kur flet, duket sikur e miraton një patë e madhe, që vjen rrotull brenda kasolles, nerë në shtroje e herë në enët e Vasilit dhe bën herë pas here, ga-ga-ga. Dikur kjo ga-ga-ga e patës mua më duket si ha-ha-ha dhe unë qesh me Vasilin. Atij i vjen mirë që miku nga Tirana di të dëgjojë dhe ia beson të gjitha.

— Kam zënë në jetën time dhe peshk dhe shpendë. Se gjoli ynë i ka të gjitha. Po si kapja e kuajve s'ka. Sa herë zija kuaj të bukur, më dukej se zija vetë perëndinë. Gëzimi i kalit është më i madh se gëzimi i gruas. Se më të bukur se kali dhe njeriu asgjë tjetër nuk ka jara-disur kjo dymja.

Pata vazhdonte të bënte ga-ga-ga dhe vetvetiu vazhdonte miratimin e saj për gjithçka që ftohsh Vasili.

Ju thashë që lajmi për diskutimin tonë lidhur me kasollen e tij kish ardhur tek ai para nesh. Dhe ashtu, midis historive të kuajve dhe të peshqve, u fut si ngjala në kosh mendimi i Vasilit për kasollen.

— More çuna, më thanë gjitonët që po i ngrihet pjaca shumë kasolles sime. Ehe, di Vasili, pa rri këtu. I kam thënë kryetarit unë dhe më përpara, mos më luaj nga kasollja. Ç'më duhet shtëpia e re, kur njerëzit do të kenë mall ta dinë si kemi jetuar ne. Doni të bëni kasolle tjetër? Nuk ka vlerë ajo! Jua thotë Vasili këtë. Ajo është si lato shapkoret me kuçendra, që mbajnë kalamajtë në shkollë. Zogu e ka fuqinë e bukurinë kur fluturon dhe jo dordolec majë stapit (me sa dukej, e kishte fjalën për shpendët e balsamosur të shkollës). Kështu dhe kasollja e re e kryetarit është bythëzbuluar në mes fshatit.

Këtu tek unë bini gjithë rininë, edhe Evropën po deshët, t'u tregoj si ka jetuar myzeqari.

Nuk e di a kish mbajtur fjalim më të madh Vasili ndonjëherë, po mua m'u mbush mendja top që ciceroni si ai nuk bëhej dot, i dytë në Myzeqe.

Dhe pata përsëri bënte ga-ga-ga...

— Nxirre jashtë patën, o Vasil! — tha agronomi, që, me sa dukej, pata e bezdiste me atë zërin e vet të çjerrë dhe tallës.

— A, atë jo, agronom! Të kam mik dhe të dua, po pata e ka vendin me mua. Është jetime, e shkreta, dhe e kam amanet nga plaka.

— Si amanet nga plaka?! — u habita unë.

— Amanet tamam, — më thotë Vasil. — Para se të vdiste, më tha: «Kujdes patën, Vasil, se mezi e rrita kaq.» Ne nuk patëm fëmijë bashkë. Dhe ajo e bekuar e donte shumë çdo gjë të gjallë në botë. Si njerëzit dhe robtë e tjerë. Shumë huqe të miat ajo m'i bënte kabull, se unë tërë jetën kam qenë mik i gjësë së gjallë. Si vdiq plaka, kisha dhe macen, por edhe ajo vdiq. Këlyshët ua fala gjitonëve se s'kisha kalamaj të m'i rritnin. Kuajt, po i kam shpërndarë në gjithë Shqipërinë. Kujt s'i kam dhënë kuaj nga Vgjeshta jonë. Kursë pata, një është, nuk e shpërndaj as e fal dot. Le që nuk e merr ashjeri, se është qorre, e varfra. Ndaj nuk e nxjerr dot jashtë, o agronom, se e ha sqifteri dhe e trembin qentë.

— Si qorre?! — u habit mësues Kola. — Që kur kështu, o Vasil?

— A, ka disa vjet, o mësues. Po ti merresh me historinë e fshatit dhe të njerëzve, po jo me atë të gjësë së gjallë. Prandaj s'ka si ta dish kur është verbuar. Por do vijë një ditë që do merresh edhe me të, se njeriu, pa gjënë e gjallë, nuk bën dot. S'i ka kënduar kot ai poeti i Fra-

shërit bagëtisë dhe bujqësisë. I di mirë unë këto. Dëgjo mua ti. Unë kam meram shumë për patën, se thashë që e kam amanet. Dhe amanetin nuk e tret as dheu.

— Sa vjeçe është, kur paska disa vjet qorre? — pyeta unë.

— Njëzet e tre vjeçe, — tha Vasili. — Nuk është dhe aq plakë, jo. Më besoni mua. Vajta një ditë në Nartë të Vlorës, se më thanë që atje, një tjetër Vasil, si puna ime këtu, rriste një patë tjetër si kjo. Më thanë se e kishte tridhjetë e pesë vjeçe. Nuk besoni, a? Vajta atje. Dhe atje mësova që patat jetokan deri dyzet vjeç. Isha bërë kaq dhe isha rritur me gjënë e gjallë dhe prapë nuk e dija që kali jetonte më pak se pata. Le që, ç'them unë matufi, po gjer dje këtu tek ne edhe njeriu jetonte më pak se një patë. Hajde, bir. ç'bëhet sot! — thashë aso dite kur qeshë në Nartë.

...Ne kaluam atë mbrëmje me Vasilin. Patën e zuri gjumi. Kurse problemin e kasolles merret vesh si e zgjidhëm. Ju thashë që s'do të tregoj përrallë. Besoj se më besuat për të gjitha. Në nuk besoni, merrni udhën e ikni atje, po nuk e gjetët përsëri Vasilin, patën dhe kasollen-muze. Dhe tashti, siç thonë pleqtë në përrallat tona, merreni, o djem, se jua lashë!

«NATA ME SHI, QIELLI Ç'U NXI!»

Jashtë binte shi. Kishte një javë që s'pushonte dhe të dukej se nuk do të kishte më kurrë ditë me diell e natë me yje. Shiu trokiste prorë, si disa dhjetëra qukapikë, pa u lodhur fare, në eternitin e çatisë së barakës sonë dhe krijonte një monotonë aq të madhe, sa, megjithëse flinim tetë burra në një dhomë dhe me dritë ndezur, prapëseprapë na zinte gjumi top.

Kishte kohë që dikush i binte derës, por ne bënim gjumë të rëndë dhe nuk dëgjonim. Unë shikoja ëndërr sikur thekesha në breg të detit, në Spilë të Himarës. Dallgët lëpiheshin pas shkëmbit të madh, kurse goca dhe çuni im, si më kishin mbuluar të tërin me rërën e trashë, më shtyp-

nin e më shkelnin ku të mundnin. Ata janë të vegjël fare, kurse unë i madh shumë për ta. Ata janë të lumtur e të lehtë pendë, kurse unë i rëndë dhe me mall të madh për ta. Me siguri ishte ky mall që më shfaqeshin në ëndërr. Kisha kohë pa i parë. Pusi, ku punonim, nuk shkante si sahat. Atij gjithmonë i vinin rrotull avaritë. Ne shpoinim, po planin mezi e realizonim. Nuk kisha si ikja prej tij në këtë gjendje. Sos vetëm unë këshitu, por dhe shokët e tjerë të brigadës.

Dera ushtoi akoma më fort. U zgjova. Kujtova atë çast se gjëmonin bubullimat e shkrepnin vetëtimat. Më vajti mendja te drita elektrike, që e kishim lënë ndezur. Duhej hequr priza, që të mos hanim ndonjë koqe rrufe.

U ngrita. Dhe atëherë dëgjova tamam trokitjen në derë dhe thirrjet nga jashtë:

— Hapni derën, o njerëz!

— Hapni derën, shokë!

Unë nuk pyeta «kush është». Kjo pyetje s'kishte kuptim fare. Ata matanë kërkonin njerëz në mes të natës, shiut dhe vetëtimave. Ata që i binin derës, kishin hall të madh. Ishin tre veta. Një grua rreth të dyzetave, e ndoshta dhe pak më e re, një burrë, ishte kryetari i këshillit të fshatit, e njihja se e kishim ndihmuar me ca tuba të vjetër të pusit, për të rregulluar një çezmë. Edhe një çun, jo më shumë se dhjetë vjeç, që përpiqej të dukej më i madh.

Në çast mendova se do të kishin ndonjë të sëmurë dhe kërkonin makinën tonë të pusit ta çonin në qytet. Kjo na kishte ndodhur dhe herë të tjera. Dhe i kishim ndihmuar. Po kësaj radhe makina jonë kish thyer balestrat dhe e kishim dërguar për rimont. Unë nuk pata kohë të mendoja gjëra të tjera. Ata nuk thanë as mirëmbërma, se gruaja ia shkrehu:

— Do na bëjë hatanë, i ziu!

— Çfarë hataje? Ç'ka ndodhur? — pyeta unë mekanikisht.

— I shoqi i kësaj (tregoi me dorë gruan) ka ikur para ndonjë ore për në qytet, — filloi të shpjegonte kryetari i këshillit.

Ndërkaq u ngritën nga gjumi dhe shokët e tjerë të dhomës sime.

— E çfarë se ka ikur në qytet? — pyeti Beluli, kryesondisti ynë. — Udha mbarë. Apo keni frikë se mos ftohet?! — u tall ai. Është e qartë që nuk ishte ngopur me gjumë.

— Mirë thotë Beluli. Ç'dreqin keni, që na zgjoni në mes të natës, apo se kemi për të marrë turnin në mëngjes, — tha Jari, punëtori tjetër që flinte me ne, pa u dhënë kohë të porsaardhurve t'i përgjigjeshin Belulit.

Kolegu im, inxhinieri i shpimit të pusit, nuk foli.

— Na e bëni hallall, vëllezër, — tha gruaja, — por im shoq ka ikur të vrasë vajzën, që e vraftë zoti, e vraftë! Na e bëni hallall, vëllezër!

— Nuk e lë njeri ta vrasë vajzën, — tha i revoltuar Beluli me bindje, sikur të zotohej në mbledhje që planin do ta tejkalonim. — Nuk e lë njeri, dëgjon? Ka rregull te ne.

— Për ç'rregull flet, mor i uruar, — tha kryetari i këshillit. — Tjetri ka një orë që ndjek vajzën se i ka ikur me një nga punëtorët tuaj.

Beluli nuk foli.

— Me cilin ka ikur? — pyeta unë.

— Me Foton, me kë tjetër, — tha Jari. — Ia mori mendjen shkolla. — Fotua vazhdonte të mesmen natën.

...Dhe u nisëm...

— Duhet shpëtuar fëmijët, — tha gruaja.

Dhe tani, si kishim dalë jashtë fshatit, ne e

kuptuam që po vinte me ne. Asnjë nuk ishte kujtuar t'i thoshte asaj të mos vinte. Ne e kishim pasur mendjen te vrasësi.

— Po ti ku vete? — pyeti i çuditur kryetari.

— Me ju, të zëmë atë marrëmendëshin tim!

— Kthehu! Ti me djalin kthehuni! — gati iu lut Beluli gruas. — Nuk janë punë për gra këto.

— Ik, moj ti! — urdhëroi kryetari. — Ik! Ti ke lënë fëmijët vetëm. Kthehu dhe ti, djali i Manes! Ik me tët ëmë!

— Do vij me ju! — tha djali.

— Ik, ore, rrëmbythje, se ta dhashë! — tha Jari.

— Eja, xhan, eja! — tha gruaja.

Djali mbase u tremb nga Jari, mbase i erdhi keq për të ëmën, a mbase u kujtua që s'duhej lënë nëna vetëm në mes të natës, kushedi, por u kthye.

— Aman, vëllezër, nxitoni, se mos vonoheni e bëhet marramendëshi im katil i fëmijëve! — thirri gruaja.

Dhe ajo iku me të birin. Dhe shpejt, shumë shpejt i mbuloi napa e natës dhe e shiut.

Ne vazhduam rrugën.

Biseda jonë ndërpritej shpesh nga bubullimat. Midis bubullimave dëgjoheshin pllaqplluqet e çizmeve tona në gropat me ujë.

— Ekuator. Kohë e poshtër, — tha kolegu im i shpimit.

— Nuk është njeri i keq, — tha kryetari për Manen, duke iu drejtuar Jarit.

— I mirë, i keq, dreqi vetë është. Përderisa nuk e la tjetrin të martohet me të bijën.

— Ama dhe Fotua, — thashë unë. — Shumë misterioz është treguar me këtë rrëmbim. Gjithë enigma.

— Jo, inxhinier! Ai do t'i ketë lajmëruar sho-

kët e turnit të tij, — tha Beluli. — S'ka si të jetë ndryshe. Ai është djalë i mirë.

— Nuk besoj, — tha Jari. — Nuk e bëri kot shkollën ai. Ma merr mendja që është aq i zgjuar sa të kuptojë se një e fshehtë që e merr vesh një i dytë nuk është më e fshehtë, vetëm ai dhe ajo do ta kenë ditur ikjen e tyre.

— Dhe varri, — shtoi i menduar kolegu im.

— Mos u tall! — tha Beluli.

Vetëtimat po shtoheshin. Rruga po shkurtohej. Bubullimat gjëmonin si mina. Ne nxitonim të kapnim njeriun me pushkë. Unë përpiqesha të merrja me mend atë, njeriun që donte të vriste vajzën e vet. Dhe nuk e merrja dot. Më dukej e pabesueshme. Nuk e merrja dot me mend se si mund të kishte baba që vriste fëmijën e vet në shekullin tonë.

— Kur gjëmojnë bubullimat, do të thotë që do mbarojë shiu, — tha Beluli, duke më ndërprerë mendimet.

Po shiu vazhdonte. Parashikimet e Belulit ishin si ato të sinoptikës në Radio-Televizion. «Nata me shi, qielli ç'u nxi!» m'u kujtua befas një këngë e Neço Mukës. Vetëtimthi! Mbase që filluan përsëri zjarret e qiellit të goditnin tokën.

...Ne ishim veshur me mushamatë e mëdha prej llastiku të zi dhe çizmet e gjata. Të tilla mbajnë punëtorët e shpimit dhe të tilla i kishim dhënë dhe kryetarit të këshillit të fshatit. Në këtë shi të neveritshëm, me mushamatë e zeza ngjanim si murgj me veladon. Thua se shkonim për kryeshëndoshë.

— Sikur të na shohë njeri kështu, — tha kolegu im i shpimit, — do të na marrë për ndonjë bandë diversantësh. — Beluli e pa me inat.

— Si ato të Ku-kluks-klanit, — tha kryetari

që, siç dukej, do të kish lexuar tashti shpejt në gazetë për bandat e Amerikës.

— Si Ku-kluks-klan është Mania juaj, — tha Jari. — Ai po shkon të vrasë njerëz. Ne, përkundrazi, po i shpëtojmë.

— Në i shpëtofshim dot! — tha kryetari me dyshim. — Po vonohemi.

— Ters i madh nga goja qenke, kryetar! — tha Beluli.

— Njëherë një fshatari i tha doktori se do vdiste natën, — tha kolegu im i shpimit, — do vdiste natën dhe brenda vitit.

— Pse natën? — pyeti kryetari.

— Ashtu e tregojnë historinë. Fshatari që atë ditë që i tha doktori bleu tabutin dhe natën vishet me rrobat më të mira dhe shtrihej në tabut. Ishte vetëm fshatari në shtëpi. Ishte plak dhe nuk kishte se kë të trembte me këtë marifet. Vinte nata e ai shtrihej në tabut. Një vit të tërë.

— Mos, more! — tha kryetari.

— Kaloi një vit. Fshatari punonte ditën dhe futej natën në tabut. Kaluan dy vjet dhe ai s'po vdiste. Dhe çuditej plaku i varfër se ç'të keqe kishte bërë që s'po i dilte fjala doktorit. Dhe kaluan kështu dhjetë vjet dhe ai nuk vdiq.

— Përralla me mbret, — tha Beluli.

Unë nuk fola, se m'u duk anekdotë ajo që u tregua.

Ne ecnim dhe shkëmbeuim fjalë që shpesh s'kishin lidhje me vrasësin. Pastaj kolegu im sikur u kujtua për diçka dhe pyeti kryetarin:

— Pse nuk e ndaloj dot gruaja të shoqin? Pse?

— Nuk do jesh i martuar, inxhinier, — tha kryetari. — Nuk ka grua ta ndalojë dot burrin kur është me pushkë.

— Mirë e ka kryetari, — tha Jari.

— Varet se sa harmoni kanë, — ndërhyra unë. — Po të kenë harmoni të plotë, ndoshta dhe me pushkë mund ta ndalojë. — E ndjeva që duhej t'i thosha diçka më të saktë e më të thjeshtë.

— Pse e mori me kaq inat dashurinë e tyre?
— pyeti Jari.

— Thua ai nuk e di se ç'bëhet në Republikë? Apo asnjë në fshatin tuaj nuk është martuar me dashuri deri tani?

— Janë martuar, posi, ore, jo. Pak vërtet, por ama janë martuar. Veç brendapërbrenda fshatit, — tha kryetari.

... — Sa kohë kemi që ecim, inxhinier? — pyeti Beluli.

— Nja tre çerekë ore, — thashë unë.

— Edhe ca e arrijmë te xhadeja e madhe,
— tha Jari.

— Ajo e shkreta u përpoq ta ndalonte, por ai e kish qëlluar keq. Ju nuk e vutë re se si e kish njërin sy të nxirë. Të majtin. Mu si fund filxhani kafeje, — tha kryetari.

— Kur vete puna për plumb, kush e vë re një grusht! — tha Beluli. — Ah, dreq, më shpon keq plaga, — shtoi ai papritur.

— Çfarë plage? — pyeti kryetari.

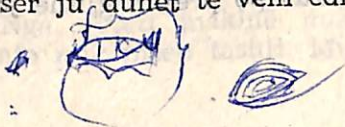
Ne dinim që Beluli kishte plumbin në shpatull që nga koha e luftës. Ai ishte plagosur në çlirimin e Tiranës.

— Të luftës, — tha Beluli.

— Si të luftës?! — u habit kryetari.

— Ja kështu: të luftës botërore, — tha Beluli,
— partizan.

— Do lodhemi sonte, — tha kryetari. — Kurse juve nesër ju duhet të veni edhe në punë. Keq e keni.

— E bëjmë kabull të gjitha, veç të shpëtojnë njerëzit, — thashë unë.

— Zakone të poshtra keni! — i tha Beluli kryetarit.

— Si gjithë vendi. Ca më shumë e ca më pak. Të mos kish qenë kjo kohë, as ju nuk do të vinit me mua sonte.

— Të mos kish qenë kjo Parti, — ndërhyri Jari.

— Ti i pari nuk do vije te ne, — tha Beluli.

— Hak ke, — tha kryetari, — ashtu vërtet. E di ç'e ka zemëruar më shumë Manen, besoj, që vajza ikën nga fshati e vete në fshat. Sikur të shkonte në qytet, do të ishte ndryshe, — tha kryetari.

— Të nxitojmë, se erdhëm, — tha Beluli.

Kryetari hoqi çizmet dhe, si i futi ato njërën te tjetra, si doreza, i hodhi në sup.

— Janë të rënda shumë. Më lodhën! — tha ai.

Dhe filloi të ecte zbathur.

— S'paske frikë nga reumatizmi, — tha kolegu im.

— Gjithë jeta ime reumatizëm ka qenë, — tha tjetri.

Beluli qeshi.

Pranë rrugës nacionale ishte një repart i vogël ushtarak. Ne arritëm te rruga e madhe, por makina s'dukeshin.

— Asnjë makinë s'po kalon, — tha kryetari pas pak.

Ne ishim të lodhur dhe secili në heshtje priste aty anës rrugës makinat. Por makina s'dukeshin. Vetëm shiu bënte punën e vetë.

— Sa kohë ka që presim? — pyeti Beluli.

— As gjysmë ore, — tha kolegu im.

— Më duket sikur po presim gjithë jetën, — tha Jari.

— Nga shiu, — thashë unë.

— Ama shi. Me siguri e ka tejkaluar këto ditë planin e gjithë pesëvjeçarit, — tha Jari.

— Kur do makinë, nuk gjen. Kur nuk do, të luten, — tha kryetari.

— Mos ia fut kot, — tha Jari. — S'të lutet njeri për makinë.

— Ngas llafin, — u shfajësua kryetari.

...Një dritë, një fener po afrohej drejt nesh. Nuk ishte makinë, ishte një udhëtar i vetmuar.

... — Mirëmbërëma, — foli njeriu i porsaardhur.

... — Mirëmbërëma, — thamë ne në kor.

Njeriu i porsaardhur na kish dalë papritur përpara. Kurse ne prisnim dritat e makinave. «Nga doli ai kështu?» — mendova unë. Po shiu, që tashmë kish filluar të më hynte në trup nëpërmjet tegelave të qepjes të mushamasë, më kujtoi që atë natë ai ashtu duhej të dilte, papritur, si fantazmë.

— Ku do shkoni kështu, për në qytet? — pyeti ai.

Qyteti ishte gati njëzet kilometra larg nga vendi ku ne prisnim makinën.

— Për në qytet. Ashtu kemi një hall, — tha kryetari.

— Mos prisni kot makina, — tha i porsaardhuri. — Unë vij poshtë, nga lugina. Atje është shembur buza e rrugës dhe makinat nuk kalojnë dot. Po nuk pushoi shiu e nuk hapi dita, zor se do ta çelin rrugën.

— Punë dreqi, — tha Jari. — Sahat i keq!

— Kush do të jetë ters nga ne? — pyeti Beluli.

— Ters je vetë! — tha kryetari.

— Mania do jetë, — tha Jari.

— Keq e kemi! — thashë unë.

— Nga qyteti makinë nuk kemi ç'presim. Andej ato nuk nisen tashti. Mund të vijnë ndaj

të gdhirë. Zakonisht atëherë nisen, — tha kryetari. — Po u hap rruga nga ushtarët.

— Sikur të vinte ndonjë nga qyteti, e kthenim mbrapsht, për në qytet, te Mane injoranca, — tha Jari.

— Nuk besoj se kthehet një shofer kaq larg mbrapsht! — tha kolegu im.

— Kthehet, — tha Beluli, — po ta dijë hallin tonë. Për ç'e do se nuk niset tashti njeri nga qyteti. Tashti të gjithë kthehen për atje. Ters fare.

— U duhet thënë ushtarëve, — tha Beluli. — Nuk kemi ç'bëjmë. Me siguri ata kanë telefon. Të njoftojmë Degën e Punëve të Brendshme dhe ta kapin Manen tuaj, — iu drejtua kryetari.

— Ja i thamë policisë. E pastaj? Ku ta marrë vesh policia se kush është Mania? — pyeti Jari.

— Ka pushkë, — tha Beluli.

— Sa gomarë buzëbardhë ka, o Belul vëllai! Sa njerëz me pushkë ka si Mania, aq të mira qofshin. Hajde ta gjesh se kush është Mania! — nguli këmbë në të vetën Jari.

— Nuk ka edhe aq shumë civilë me pushkë, — tha kolegu im.

— Budallallëqe, — tha Beluli. — Po ia futni me top.

— Sidoqoftë, në keni ndonjë çështje urgjente, njoftoni ushtarakët. Ata patjetër kanë telefon dhe me siguri do t'ju ndihmojnë. S'ka si bëhet ndryshe! — tha i porsaardhuri.

— Po ti kush je? — e pyeti kryetari. — Nga vjen? Ku vete në mes të natës? Apo ke ndonjë hall si ne?

— Jam i Grumbullimit. Kam dalë të mbledh kërmijtë, bobojtë për eksport.

Ne qeshëm. Sa larg ishte halli ynë nga i atij.

— Hajde, probleme që paske! — tha Jari.

— Varet si t'i kuptosh, — u përgjigj qetë i porsaardhuri.

— O shoku ushtar! — filloi të bërtiste papritur kryetari. Atë e mërziti historia e kërmijve.

Kryetari i thirri duke iu drejtuar rojës, që me siguri duhej të ishte diku pranë kazermës.

— O shoku ushtar! — thirri ai përsëri.

Asnjë përgjigje.

— O shoku rojë! — thirrëm në kor, të gjithë bashkë.

Dhe përballë nesh, disa metra larg, u gjend ushtari me automatik.

— Ndal! — thirri ushtari.

— Ore, po ku je? — tha Jari dhe bëri t'i afrohej.

— Mos lëviz! Kush është atje? Ç'kërkoni? — tha ushtari.

— Kemi një hall, — tha kryetari. — Duam të bisedojmë me qytetin në telefon. Ashtu e kemi punën.

— Prit! Mos lëviz! — urdhëroi ushtari.

Dhe ne pritëm. Njeriu i grumbullimit të kërmijve vazhdonte të agjitonte për mallin e vet.

— Mblidhni kërmij se ia vlen shumë. Shtatëdhjetë lekë kilogrami. Ka kooperativa nga Myzeqeja që kanë fituar miliona, — i thoshte ai kryetarit.

— Mos gënje kot! — i tha kryetari.

— Më plaçin, në gënjej. Jo vetëm kërmijtë, por edhe bretkosat janë me fitim. Ato mblidhen natën me dritë.

— Ndaj del natën ti, — tha kryetari.

— Jo, — tha tjetri, që nuk e kuptoi shakanë.

— Jo. Po sonte duhet të vete në Malas (një fshat pranë pusit tonë), t'i sqaroj fshatarët për leverdinë e kërmijve. Po ju ç'hall keni? — pyeti grumbulluesi i kërmijve.

— Një i çmendur do të vrasë vajzën që i ka ikur me të dashurin. Ja pse kemi dalë.

— Mos, more! — thirri mbledhësi i kërmijve.

— Ç'më thua kështu!

— Ç'u bë ushtari? — pyeti kolegu im.

— Po zgjon oficerin e rojës, — thashë unë.

— Po vijnë, — tha Jari.

Drejt nesh po afroheshin tri hije. Në mes shiut dukeshin vetëm konturet e siluetave të tyre. Dy me automatikë dhe njëri pa armë në dorë. Oficeri me dy ushtarë.

— Ç'ka ndodhur? — pyeti oficeri. Ai ishte i ri si Fotoja, a mbase një çikë më i madh.

— Ashtu e kemi hallin, — filloi kryetari. Dhe i tregoi gjithë historinë tonë dhe ç'kërkonim prej tij.

— Jo vetëm të telefononi, — tha oficeri, — por t'ju japim edhe makinën tonë për në qytet. Qenka ngjarje e jashtëzakonshme. Them t'i telefonojmë Degës dhe ju menjëherë të niseni për qytet. Zgjoje shoferin! — urdhëroi oficeri njërin nga ushtarët.

— Qenke burrë i zoti, — tha Jari.

...Ne telefonuam.

Ata të Degës së Punëve të Brendshme na thanë mos u bëni merak. Manen me pushkë do ta gjejmë patjetër.

Pas pak ne u nisëm me makinën e repartit. Grumbulluesin e kërmijve e lamë me ushtarët.

— Ku u gjet ai idiot sonte! — tha shoferi për Manen.

Në qytet arritëm natën vonë. Po mbylleshin lokalet dhe kafenetë e fundit. Njerëzit prisnin në stacionet e autobusëve me çadra në duar, si parashutistë. Fillonte ndërresa e tretë. Ajo e natës.

— Erdhëm vonë, — thashë unë.

— Të shkojmë në polici. Të pyesim njëherë,
— tha Beluli.

— Ju shkoni, — tha kryetari. — Unë do vete në agjencinë e kamionëve. Në mos pastë ndodhur vrasje atje, s'ka ku të ndodhë në vend tjetër. Andej do të kenë vajtur për të gjetur makinë vajza më punëtorin tuaj. Andej do të jetë edhe Mania.

— Mirë. Ndahemi, — tha Beluli. — Ju në agjenci, ne në polici.

Unë ika me kryetarin. Të tjerët shkuan me Belulin.

Në agjencinë e kamionëve ishte qetësi. Disa udhëtarë flinin në stolat.

— Këtu s'ka ndodhur gjë, — tha kryetari. — Ndryshe do të ishte policia. Shkojmë pimë ndonjë kafe. Vajza shpëtoi! — shtoi ai i gëzuar. — Fshati që duket, s'ka nevojë për kallauz.

Kafene «Transporti» ishte mbyllur. Kamerieri po pastronte. Ne i ramë derës. Ai e hapi dhe kryetari tha:

— Ja tek është, i poshtri!

Mbështetur në një tryezë, nga ato të lartat, ishte një burrë. Ai ishte Mania. Dukej sikur flinte. Ndoshta qante. Midis bërrylave, koka nuk dukej.

— Ngrehu, të ikim, — dëgjova që tha kryetari.

— Ekspresi është ftohur, — tha kamerieri. — Ai është i dehur. Gallatë e madhe. Deshi të vriste një njeri. Por ai tjetri qëlloi i fortë dhe ia mori pushkën. S'është për pushkë lloj-lloj burri! — tha kamerieri.

— Pastaj? — pyeta unë.

— Hiç. E mori pushkën. Unë prita ta rrihte, po nuk e rrahu. «S'duhej ta kishe bërë këtë, baba», — i tha i riu këtij burrit. Siç dukej e

kish baba. Pastaj erdhi një polic dhe ia mori erzin. E shau rëndë. Por ky burri thoshte që nuk deshë ta vriste atë, djalin. «Desha ta tremja», nguli këmbë. «Ashtu është, — tha djali — deshë të më trembte.» Siç dukej, djali kish ikur nga shtëpia. Gjëra që ndodhin. Polici i tha burrit «Pushkën s'ta kemi dhënë të vrasësh njerëz, por të vrasësh armiqtë.» Ai nguli këmbë që deshë ta trembte. Pastaj polici iku. Dhe djali iku. Dhe ky burri ka dy orë që po pi këtu i vetëm. Mirë që erdhët, se do ta nxirrja jashtë në shi. Atje do t'i dalë rakia fare.

— Ti do lidhur! — i tha kryetari Manes.

— Burgu për burra është, — tha Mania, — po ç'e do se nuk u tremb, rruftani. Iku. Dhe ajo bushtra iku me të.

— Ç'u lodhëm kot, — u nxeh kryetari, — me një të marrë, gjithë këta burra!

— Ndoshta! — thashë unë. — Vajzë me fat!

— Shkojmë, — tha kryetari. Dhe e futi këmbën e tij në sjetullën e Manes. — Shkojmë! Mirë bëri! I lumtë!

Pas ca ditësh të gjithë ç'qemë asaj nate vajtëm krushq në dasmën e Fotos. Të shkuara e të harruara. Kush u trashëgua dhe s'u gëzua.

JETA

PORTRETI I VITIT 1945

Miku im i vjetër, piktori Lekë, ka lënë pene-
lin dhe punon me daltë. Merret me skulpturë.
Në studion e tij tani punojnë saldatorët, dhe
saldatrici me zjarrin e saj të verbon. Nuk është
zor ta kuptosh këtë ndërrim zanati të Lekës.
Kohët e fundit ai është i pakënaqur nga tablotë
e veta. Jo se janë pritur kaq punimet e tij në
ekspozita, por në to diçka e mundon, diçka e
shqetëson dhe ai kërkon mjete të reja shprehëse.
Ai ka trajtuar shpesh ngjarje dhe figura epike,
bile dhe në peizazhet e tij ka diçka dramatike,
të rëndë dhe madhështore. E megjithatë Lekës
tani piktura i duket tepër e rrafshët, tepër e
brishtë për të dhënë Luftën. Skulptura është tje-

tër gjë, ajo ka plastikën, ka volumet, që nuk ngopin vetëm syrin, po mund t'i prekësh dhe t'i kapësh fort edhe me dorë. Piktura punon vetëm për shqisën e të parit, skulptura dhe shihet dhe preket. Plaga në të është plagë dhe dhembja është therëse. Ajo thërret në të për ndihmë. Vetëm gjaku mungon, por aherë s'do të ishte më art. Po nuk e kam këtu hallin, për këtë s'më ha dhe aq merak. Me mikun tim piktor shpesh ndodh kështu. Të krijohet përshtypja se herë pas here do të ndërrojë zanatin e mjeshtërinë.

Leka vërtet vuan jorrallë nga spondiloartroza, por është ende i ri dhe i fuqishëm. Nuk të besohet kur e sheh si sot, që e kapin dhembjet dhe ai këputet në mes. Të duket sikur bën shaka ose përkëdhelet me sëmundjen e vet. I bllokuar keqas, ai më thotë gjithë seriozitet, që në këtë rast ngjan tepër qesharak:

— Dëgjomë mua! Të jesh i bindur që Gjergj Elez Alia ato nëntë vjet me ato nëntë varrat e tij është trill gojëdhënash, sajim legjendash. Jo, i shkreti Gjergj, të siguroj që ka vuajtur nga shiatiku, se, po të ishin gojë plagësh ato që këndon këngë, do ta kishin ngrënë me kohë. Nëntë vjet pa iu mbyllur do t'i qenë gangrenizuar.

Mbase ka të drejtë Leka. Por s'më mbushet mendja për sëmundjen e krëshnikut tonë të lashtë, po për vetë piktorin tani filloj e i besoj krejtësisht dhe i qaj hallin. Tani nis ta marr vesh pse e ka lënë pikturën. Ajo punohet në këmbë, kurse skulptura bëhet dhe ulur, s'do t'ia dijë për shiatik.

— Ngushëllohu që të punojnë sytë, se mirë dora po të lë, — i them unë.

— Është shpejt akoma. Kur të bëhem sa profesor, dhe ajo do vijë, — thotë ai.

Profesori është kolegu plak, përballë studios së Lekës. Ata shpesh hahen si macja me miun, paçka se e duan njëri-tjetrin fort. Ata janë për njëri-tjetrin si babë e bir. Të dy gëzohen dhe hidhërohen për punët e mira apo të paarrira të shokut.

Kam ardhur te Leka për të parë ç'bën për ekspozitën e re. Jam punonjës i Galerisë së Artye dhe e kam për detyrë të di se ç'po punojnë artistët. Leka punonte për këtë ekspozitë jubilarë të Çlirimit të atdheut Norën e Kelmendit me kokën e pashait osman në dorë. E qartë që në skulpturë, Gjithnjë ai bën të papritura në ekspozitë. Kur të tjerët bëjnë punëtorët, ai bën kreshnikët, kur shokët kujtohen për kreshnikët, ai bën metalurgët në studion e vet.

— E papritura e mban artin, — më thotë ai.

— Po jo kaq të papritura në një ditë. Të panjohurat në katror vlejné në matematikë, po në art dëmtojnë, — i them unë.

— Jo të panjohura, po të papritura në katror. Kjo s'është matematikë, është art, — kundërshton ai.

— Mirë, mirë. Po do habitësh njerëzit. Presin pikturë, do shohin skulpturë nga ti, presin pushkë, ti bën Norën me jatagan.

Ai qesh dhe më thotë qetë:

— Kjo është tradita jonë. Ndërron arma në kohë, po shpirti një është, etja për liri. Po ti e ke zor ta kuptosh këtë. Unë jam me traditën, kurse ti je tradicionalist!

E shoh që sot e kam të vështirë t'ia mbush mendjen. E pranoj dhe këtë «ist» të tij, veç puna të pëlqehet. Ndryshe, mungesa e tij në ekspozitë do të krijojë boshllëk të madh. E di që në Galeri shokët e komisionit do të më kritikojnë pse s'ngula këmbë që të ndërronte temën, si ndë-

rrojmë kostumin. E di që nuk e bën këtë. Kot të prishësh gojën me të. Ca më tepër dhe herët e tjera kështu ka ndodhur. Tjetër ka kërkuar komisioni prej tij, tjetër gjë ka paraqitur ai dhe në fund të fundit vizitorët gjithnjë e kanë pëlqyer. Ky nuk është lek i dalë qarkullimit, ky është Lekë me vlerë.

Jo vetëm për të ndërruar muhabetin e për të mos prishur miqësinë me të, i them që më duhet të vete te profesori, kolegu plak që e ka studion përballë tij. Vërtet, do të shkoja dhe tek ai dhe te të tjerët.

— Mos ia ki merakun. Sa të jemi ne, nxënësit e tij, ai do punojë si sahat. E kanë lënë ca sytë, po tashti sheh me sytë tanë. Kurse zemrën e ka pompë të fortë.

Leka troket në derën e profesorit me një ritëm si në filmat policorë.

— Është sinjal sekret, — më thotë ai në mënyrë misterioze.

Hapet dera dhe profesori plak ndërron gjyzlykët të më dallojë. Zakonisht pikturën e vet e sheh nga larg (të tjerë gjyzlykë), kurse njerëzit i do afër fare (gjyzlykët për të lexuar).

— Sa mirë që erdhe! — këto fjalë s'më takojnë mua, i perkasin Lekës.

— E, profesor, je bërë ilegal tashti. Si në këngën përmetare: «Shihemi, me gojë s'flasim, /si durojmë që s'pëlcasim!» — i përgjigjet Leka.

— Nuk i le këto, Lekë, o shpirti i mohimit, — thotë profesori.

— Kështu na ke mësuar ti, o shpirti i pohimit! — ia ktheu Leka.

— Ç'thotë tabloja, profesor? — gjendem dhe unë në bisedë.

— Përpiqem nga pak, po s'kam vrullin e këtij,

— dhe tregon Lekën. — Ky ha me të dyja duart. Dy kunguj në sjetull mban.

— Ndaj kam dy sjetulla, profesor, — qesh Leka.

— S'e ke keq, bre. Nuk e ke keq, ç'të bëj unë që më lanë sytë. Pikturë pa sy s'bëhet dot.

— Ti i ngjan Bethovenit, profesor. Ai bënte muzikë pa veshë.

— Lëre Bethovenin. Ai ishte gjeni.

— Jo kaq modest, profesor, — kundërshton Leka. — Atje në Galeri ti na bluan të gjithë me «Malet» e tua.

Plakut i vjen mirë për ç'dëgjon. Po përsëri thotë:

— Sytë, Lekë, janë jeta vetë!

Leka s'di si të ndërrojë bisedë. Nuk i pëlqen kjo hyrje kështu në studio. Dhe megjithatë nuk gjen gjë tjetër të thotë, veçse:

— Mos u mërzit, profesor. A të kujtohet, kur fillove punën, ti ishe një i vetëm.

— Ashtu, po! Më thërritnin bojaxhi kur dilja me tavalocë për të pikturuar detin.

— Pastaj na nxore ne, çunat e tu, në dritë, dhe të thirrëm profesor! Krijove brezin tënd të nxënësve, se, ndryshe, bojaxhi do të mbeteshe!

— Ju ma kaluat, bre Lekë. Ju s'mbaheshit dot.

— As nxënësit tanë s'numërohen dot. Ti na krijove, ne, ne krijuam një brigadë piktorësh të tjerë. Fara jote u shumua si ajo e grurit ose, siç thotë ky miku im këtu (miku jam unë), me progresion gjeometrik.

— Tamam, fjalë me konak, — miratoi i gëzuar profesori. — Shih ç'më ndodhi pardje, Lekë. Pija kafën te klubi i Lidhjes. Prisja të vinte ndonjë si puna jote që të shijoja kafën dhe llafin. Erdhën dy çuna më takuan. Nuk i njoha.

Zërat diçka më kujtonin, ku i kam dëgjuar, mendoja, po nuk i sillja dot ndër mend. Nuk i njoha, thashë. E para, se nuk i dalloja dot më portretet e njerëzve, më dukeshin të gjithë njësoj, binjakë, e dyta se ishin të rinj, çuna, bre! Bëra të ndërroja syzet. S'kishin faj ato të shkretat. Mbi hundë mbaja ato për afër, bash ato që dukeshin. Ato që s'dukeshin i kisha në xhep. Ata e panë që s'i njoha dot, me siguri u erdhi keq për plakun dhe më thanë që kishin pasë qenë studentë të mitë. Më treguan emrat. U kujtova dhe i mbajta me muhabet. U gëzova shumë, se, që plaku të mbahet i ri, duhet të kruhet me të rinjtë. U kënaqa me ta.

— Ndaj kruhesh me mua, — i tha Leka.

— Vëri dy dema pleq në parmendë, ecin avash fare. Bëjnë punë të paqme, por të paktë. Bujkut të mirë kjo nuk i leverdis, koha është flori, dhe merr e vë në kular një ka të moçëm, si unë e një tjetër që e ka qimen kadife të re. Të yshtë i riu të vjetrin e ti mbajë hovin i moçmi të riut, si ti, që të mos dalë prej brazde, se i bën zarar. Kjo është dialektika, ekuilibër i natyrës.

— Ke filluar të filozofosh, profesor, — e ngacmon Leka.

— Jo, kam filluar të kuptoj jetën, — kundërshton tjetri.

— Profesor, ti je dem që s'plakesh kollaj, se përditë i kruan brinjët në derë të haurit, — i thotë Leka.

— Mirë e ke, miraton tjetri, — ashtu është. Dal përditë në punë. Ajo na mban gjallë të gjithë. Njeriu vdes, puna mbetet. I zoti ikën, pikë-tura ngelet. Mjerë ai që jeton në këtë dhë vetëm për të bërë hije. Hije bëjnë dhe gurët dhe drurët, por dhe ata harrohen. Hije bën dhe gje-

li, bile këndon dhe bukur, por të vjen një darkë miku dhe e ther të shkretin gjel, dhe s'kujtohet kush më për të. Njeriu nuk është gjel, njeriu është mal, njeriu është minierë.

Leka buzëqesh dhe më sheh mua në sy. Profesori e ndien dhe pyet:

— Pse qeshni? Mos po flas gabim?

— Jo, jo. Po kur ju pashë qëparë tek ndërrojit me ngut gjyzykët dhe sytë i kishit të hutuar si sy foshnje, thashë me vete se skleroza po bën të vetën. Kurse tashti e kuptoj që ju lartoheni e madhoheni çdo ditë, kurse ne nuk ju zëmë dot.

— Lëre këtë, Lekë! Kur të moshoheni dhe ju si unë, do të keni ziliqarët tuaj, dashamiri im, — dhe profesori fërkoj duart, thua se tani gjeti shprehjen më të goditur.

Unë me Lekën bëjmë të ulemi në divanin e vjetër të studios dhe nuk kemi se ku. Divani është i mbuluar si me një çarçaf mozaiku, plot me fletë vizatimesh gjithfarë lulesh. Lule mbi divan, lule dhe në rrëzë të mureve të studios.

— E paske kthyer studion në dyqan lulesh, profesor, — përpiqem të futem dhe unë në bisedë.

Ai nuk e kap shakanë, e merr seriozisht dhe më thotë:

— Nuk kam shitur asnjë nga këto. I dua si fëmijët. Se çdo lule është si një portret fëmije. Punohen me qejf.

Profesori i rendit «natyrat e qeta» dhe na i tregon me merak, thua se bën klasifikimin e tyre sipas llojeve e gjinive. Pasioni i vjetër i paleobetonistit më sjell ndër mend ta krahasoj profesorin me Karl Lineun, që i sistemoi për të parën herë bimët. Profesori ynë nuk bën klasifi-

kim në latinisht, por, si një ciceron i kënaqur për atë çka rrëfen, ligjëron.

Megjithëse secila më vete është fort e bukur, kështu, me radhë, disa të molisin. Lule fushe, lule dardhe, lule mali, mimoza, lule në vazo, lule në saksi, lule në kavanoz, lule në predhë gjyleje, lule në kaskë gjermani, lule në gotë, lule të verdha, lule të kuqe, lule viole, lule të bardha... lule dynjaja!

Këtu janë mbledhur gjithë stinët dhe gjithë flora jonë. Këtu janë grumbulluar gjithë llojet e enëve që mbajnë lule dhe të kujtojnë shtëpitë e sevdallinjve të Beratit. Janë këtu dhe gjithë ngjyrat e spektrit diellor. Profesori gëzohet me hutimin tim dhe nuk e vë re fare atë indiferencën me të cilën i shoqëron Leka shumë nga këto «natyra të qeta».

— Lulet i shoh me xham zmadhues, — thotë profesori dhe nxjerr nga xhepi i jelekut një lente të trashë, të rrumbullakët. Kurse ty të shkon mendja se do të nxjerrë sahatin me qostek. — Njerëzve nuk ua nxjerr dot xhamin zmadhues. Njerëzit nuk e durojnë dot lupën. Ata duan të shohësh me sytë e nënës. Por mua sytë e nënës po më lënë, duan ndihmën e xhamit të lupës.

— Po tjetër, ç'po punoni, profesor? — pyet më në fund Leka, gati i lodhur nga lulet.

— Hiç, lule. Kam kohën e luleve, — thotë profesori, pa u shqetësuar nga pyetja e Lekës, — lulëzoj!

Troket dera. Piktori plak lë lulet dhe ngrihet ta hapë. Jam unë më pranë saj dhe i dal përpara. Hyn një burrë i veshur mirë, çdo gjë në trup të tij shkëlqen. Po më shumë shkëlqejnë rrethi i florinjte i syzeve dhe dy dhembë me

të njëjtin metal. Përderisa i shoh dhëmbët, ai patjetër buzëqesh.

— Njatjeta, Lekë. Si jeni ju të tjerët? (Dikur kështu përshëndeteshin bajraktarët. «Tungjatjeta, kapedan, si jeni ju të tjerët?»)

Leka përshëndet me kokë. Profesori i afron karrigen:

— Uluni, mirë se erdhët!

— Lekë, edhe ty po të pëlqekan lulet tashti?

— thotë njeriu i veshur mirë, me një notë të qartë ironie.

Shoku im përsëri nuk flet. I porsaardhuri e ndien veten të tepërt. Dhe kujtohet përse ka ardhur këtu.

— Profesor, a keni shkrepëse?

— S'pi më duhan. Më falni, — thotë profesori me keqardhje.

Unë nxjerr çakmakun dhe i nderz cigaren. Ai që hyri rrëmbimthi, falënderon dhe ikën përsëri me ngut.

Përpiqem të kujtoj ku e kam parë këtë njeri. Patjetër duhet të jetë piktor, përderisa gjendet në studiot e këtushme. Më shfaqet portreti i tij. Mollëzat e faqeve të rëna poshtë, (patjetër vuan nga veshkat), flokët e rënë deri te kurora e nusërisë. I ka kaluar të gjashtëdhjetat, por përpiqet të fshehë vitet. Mbahet mirë dhe gjithnjë nxiton. Nxiton sikur s'ka kohë të humbasë asnjë minutë. Diku e kam parë. Duhet të jetë njeri i njohur. Më vjen turp të pyes Lekën apo profesorin. S'dua të tregoj paditurinë time. Vërtet, po sikur të jetë shumë i njohur?

Profesori kthehet te natyrat e qeta me lule dhe papritur propozon:

— Po deshët, po ju tregoj, kur më punonte mirë syri, si i bëja njerëzit. Kam ca punë (më drejtohet mua, jo Lekës) që i mbaj këtu në stu-

dio, si miq të vjetër për miqtë e rinj. Është koleksioni im personal. Nuk ia kam dhënë Galerisë. Galeria është si kafene e madhe, e shumta dy herë në ditë mund të pish kafen atje. Kurse studion e kam si shtëpinë, që pi sa herë të duash kafe.

Vendosi veprën në mbështetësen e karriges dhe filloi të tregonte. Leka u përqendrua te puna që na serviri profesori, unë dëgjoja me çigare në dorë atë që rrëfente ai.

— E shihni këtë plak malësor? E kam njohur më 1945, në Alpet. Portretin e tij e kam bërë dy herë në njëzet vjet. Po, po. Është i vetmi njeri që kam vizatuar dy herë. Në njëzet vjet. Pse? Ja se si:

(... Portreti i malësorit plak. Tepër krenar, pak i zyrtë, duket i çuditshëm pranë tablove me lule. Plaku gati sikur i sheh ato me keqardhje. Sikur u thotë: «Të shkretat ju, lule, që jeni, sa bëni bujë vetëm një behar.» Plaku është tepër i vetmuar midis këtyre luleve. Nuk është hiç në vendin e vet.)

Kam qenë njeri i hedhur, ca tuhaf, dhe pse jo, edhe guximtar. Të shkoje në dyzetepesën në Alpe ishte trimëri dhe të bëje pikturë ishte gati marrëzi. Shokët e mi shkonin për pushime në Pogradec ose buzë detit. Unë ngjitja Alpet. Aso kohe nuk e çmoja ç'po bëja. Dija që kishte banditë maleve të Veriut, se me njerëzit jetoja, por kisha bindjen se ata s'kishin punë me mua. Le që s'kish ndodhur ndonjëherë të merreshin njerëzit me pushkë me piktorët.

Diçka për kurajën time e mora vesh që atë behar nga frati i atjeshëm, i cili u habit kur më pa vetëm, të pashoqëruar nga ndonjë njeri i qeverisë me armë. Unë isha i popullit, dhe populli ishte kudo. Ai më mbronte. Ndoshta ngaqë

frati pa që s'kisha me vete njeri të qeverisë, m'u afrua i pari dhe deshi të më bënte mik. Njeriu i perëndisë e njihte mirë artin.

Më vinte keq për të. Ai kish dijeni më shumë se unë për muzeun e Vatikanit. Thashë se pëlqente Xhoton dhe Mikelanxhelon. E admirova për ato që dinte.

Nuk kam urrejtje për asnjë zanat, ca më të për aherë, që isha djalë i ri. Por do dëshiroja që ai, frati me dije, të mos merrej me shpirtin e njerëzve në atë botë, por me jetën e tyre në këtë botë. Miq nuk u bëmë dot me të, muhabet bënim, por miqësi s'lidhëm. Ishte keqardhja ime për të, apo ndjenja e tij e madhështisë që na ndante? Nuk e di. Veç kafen ia pëlqeja shumë. Do doja që të kisha bërë mik mësuesin e fshatit, por fshati s'kish shkollë akoma. Ca muaj më vonë u hap ajo për të parën herë atje.

Atë behar kisha, prifti dhe unë qemë të vetmit në atë fshat që na lidhte diçka me pikturën.

Mik me fratin ishte Frroku. Malësori plak. Aso kohe nuk ishte plak, ishte burrë tamam, që, midis shumë punëve dhe shërbesave të tjera, priste dhe drutë e dimarit për qelën e priftit. Tek ngrinte sëpatën dhe çante frap, frup, mes për mes trungjet e rënda, më hyri sevdaja ta pikturoja. Në këtë peizazh të rreptë malor, ai më ngjante si njeri i legjendave, diçka si Muji, diçka si Halili i ciklit të kreshnikëve. Ai afronte shumë me ta, por ishte vetëm Frroku. Qe nga ata njerëz që djersinin dhe në palcë të dimrit. Punëtor si ai, i pashëm si kurrkush, në punë e në bukuri burri kish shok vetëm veten.

Kisha një javë në atë katund. Mëngjesi aty vinte vonë, se me ngadalësi solemne hapej sipari i maleve që lëshonte diellin të dukej në skenë. Atje nata është vërtet natë dhe dita po ashtu.

U ulëm të pinim kafën e zakonshme. Thashë që kafja e fratit që një gëzim për mua. Nuk e di, e bënte vetë apo kish ndonjë motër që ia piqte. Ai na i sillte vetë, në tabaka të argjendte (relikt, me siguri) dhe gotat e ujit akull. Unë i afroja cigaren, që e dija se nuk do ta pranonte. Ai s'pinte duhan. Por unë bëja timen, Forcë e zakonit, si respekt për fratin, as Frroku nuk e ndizte i pari.

— Mbramë kanë ra pushkë në bjeshkë, — tha frati, tek gjerbte shtruar kafën.

— Do jenë cubat e malit, — ia këtheu Frroku.
— Ia kanë me hile qeverisë.

— Ka dhe të gënjer nga ata, — thashë unë, duke përsëritur fjalët që kisha dëgjuar në këshill të katundit.

— A ia kanë me hile, a janë të gënjer, e di i madhi zot, — tha frati.

— S'është punë zoti, — tha Frroku, — është punë njeriu.

— Është punë armiku, — thashë unë.

— Ka kush gjykon, — nguli këmbë frati.

Frati ishte i ri, i shpejtë në lëvizje, fërre, i shkathët në gojë, por gjithë kohën përpiquej ta përmbante veten. Ai kishte veshur zhgunin e zi, të rëndë dhe çdo gjë mundahej ta kryente me ritmin e tij, në mund të them se ka ritëm zhgunor, të zi.

— Kam qejf të të bëj një portret, Frrok, — i shfaqta dëshirën malësorit.

Ai tani kishte ndezur duhanin. Kishte pritur shumë. Nuk u përgjigj.

— Do me të bë një basaret, — sqaroi frati.

— Nuk kam njeri ushtar, — u gjegj Frroku prerë.

Nuk e mora vesh, ç'donte të thoshte ai me këtë.

— S'ka njeri përjashta katundit dhe s'ka kujt me ia dërgue, — sqaroi përsëri frati.

— Unë dua ta bëj për qejfin tim, — i thashë.
— Për miqësinë dhe për kafen që pimë bashkë. Po më doli mirë, do ta çoj në ekspozitë.

Malësori heshti prapë. Vrisja mendjen ç'bluante ai në kokë të vet.

— Do me të çue në pazar të madh, — ndërhyri frati.

— Jo, — kundërshtova unë, — jo. Në kuvend të madh, në Tiranë.

— Bëj Fratin! — tha malësori. — Ai asht i gojës dhe i zoti.

Unë qesha. Si të mos qeshje me këtë propozim të çuditshëm. Mendjoja, ç'e papritur do të ishte sikur në ekspozitën e parë të çlirimit unë të shkoja me portretin e priftit. Komedi e madhe do të bëhej, po portretin s'do të ma pranonin.

— Nuk më lejon zhguni, — tha frati i qetë.

— Frati nuk është Krisht, — thashë unë gati me inat.

— Po pse, thue, jam unë Jezu! — tha Frroku dhe bëri kryqin.

— Jo. Ti je njeri, — pranova unë. — Njeri i mirë. Sot ne duhet t'u japim njerëzve njeriun e mirë.

— Nuk më takon mua të jem i tillë. Kam vuajt shumë, — shtoi Frroku. — Jam i zemëruar me njerëzit.

— Ai s'ka tokë që të marthohet, — miratoi Frati.

— Ma bëj këtë nder! — iu luta unë malësorit. Dhe befasi ai vendosi:

— Nder paç! — më uroi Frroku. — Të bahet siç do ti!

Frati u habit. Dhe unë po ashtu. Ç'e shtyu malësorin të thynej e të ndërronte mendje?! Ai

s'ishte Krisht. Ai ishte njeri që s'martohej dot. S'kishte as tokë as para të blente nusen.

...Dhe unë fillova të hidhja portretin e tij në telajo.

Nuk ishte i vështirë të punohej. Ishte i tillë, që të thithte në çdo gjymtyrë të vetën, si sfun-gjer. Unë pothuajse e mbarova portretin e tij me një seancë. Herë-herë mbi telajo binte hija e fratit. Ai ikte, vinte dhe ikte përsëri. Më dukej se diçka e mundonte.

Pak gjë më kishte mbetur pa mbaruar në portret. Aty ku bashkoheshin buzët. S'dija ç't'u jepja më shumë atyre buzëve të shtrënguara fort: dhembjen apo krenarinë. Mustaqet e ver-dha më pengonin. Ato më ushqenin më tepër për një lloj kënaqësie të tij. Por a ishte i këna-qur, a mund të ishte fodull ndaj jetës njeriu që s'kish tokë?

Frrokut i pëlqeu portreti. Kjo dukej në sytë e gëzuar të tij, por ai nuk foli. Frati tha:

— Bukur fort, si apostull!

— Si Frrok, — thashë unë.

Çmontova këmbalecin, futa portretin nën sqe-tull dhe ndjeva ngrohtësi.

E lamë që do ta mbaronim të nesërmen por-tretin. Duhej dhe një seancë.

Të nesërmen shkova përsëri tek oborri i qe-lës. Hasa Fratin. Ai më bëri kafën. Unë prisja Frrokun. Frati më foli përsëri për «Lahutën e Malësisë» dhe padre Fishtën. Më këshilloi ta ri-lexoja patjetër. Unë e pyeta për Frrokun pse nuk po vinte.

— Nuk e ke ndie që Frroku iku në mal? — ishte ai që pyeste.

— Për dru për qelën? — thashë unë.

Frati buzëqeshi lehtë, sa për vete.

— Ka dalë mbramë komit.

«Bën shaka frati», thashë një çast me vete. Po frati s'bënte shaka. Ai lëshonte bombë dhe jo fishekzjarre.

— Si komit?! — pyeta unë i trullosur.

— Njashtu, thjesht, komit si gjithë komitët, — tha ai.

— Po pse, ç'pati? Kush e ngau?! — u intereso-
sova unë.

— Askush! Por gjithkush ka një hall me qe-
veritë.

— Jo me çdo qeveri, uratë. Kjo është qeveria
e Frrokut, e popullit, — kundërshtova unë.

— Ju thoni kështu, zotni. Po Frroku nuk ka
mendue kështu.

— E kanë gënjyer, — u inatosa unë, — ai
ishte njeri pa tokë.

— Pa tokë po, por jo pa kokë. Burri për këso
punësh nuk mashtrohet. Ai bindet në lëkurë të
tij, — tha i sigurt prifti.

Kafja ishte ftohur. Tani as ajo s'më pihëj
më.

U ndava me fratin. Ai qeshte nën buzë. Ishte
i gëzuar. Frroku qe arratisur.

Bëra disa peizazhe të maleve. Janë ato që
kritikët shpesh i quajnë dramatike. Nuk është
kështu. Ato janë të zymta disi, sepse unë nuk
shkëputesha dot nga pyetja e përhershme e atyre
ditëve: Pse iku Frroku? Portreti i tij më vaji
dëm. Ai as nuk ekspozohëj dot dhe as në shtëpi
nuk ruhej. Ai ishte i arratisur. Ai ishte armik
i vendit tim.

Piktori i mocëm tregonte shtruar. Ai kishte mall për këto kujtime. Dhe unë po vrisja mendjen tani se si portreti i armikut prapëseprapë gjendej në studion e tij. A nuk ishte ky portret shkaku i historisë që sapo tregoi? Erdhi përsëri njeriu me gjyzlykë me rrathë floriri a të lyer me flori. Qeskat e syve i qenë ulur më shumë. Ai dukej sikur qe plakur më shumë gjatë kësaj ore që në rrinim në studion e profesorit. Pyeti ç'bente Leka akoma me veteranin, me profesorin. «Nuk u mërzhite me të?» dukej se të thoshte pyetja e tij. «Po na tregon profesori historinë e portretit të malësorit», i tha Leka, sikur nuk e kuptoi qesëdinë e tjetrit. «Aha, tka unë, tha njeriu me gjyzlykë floriri, — historinë e priftit po ju tregon. Profesor, ka ikur koha e malësorëve, sot është koha e minatorëve», dhe iku vërtet, pa na dhënë kohë ta sqaronim. Profesori, sikur u kujtua që tregimi i tij s'kishte marrë fund, tha me një farë ngurrimi: «A doni ta merrni vesh si mbaroi puna e Frrokut?» Edhe pyeste akoma?!

...Kisha afro një qerek shekulli pa qenë në Alpe. Ishte rastësi kjo apo nuk e kisha joshur veten për ato anë? S'di ç't'ju them, S'isha më i ri. S'kisha më këmbë për udhë të gjata. Por në Leqet e Dreqit po hapte rrugën rinia. Shokët e gazetës «Drita» m'u lutën të bëja skicat për një reportazh të një mikut tim, shkrimtarit të njohur... Ngürrova. Ma mbushën mendjen. Më dha-

në makinë. Dhe u nisëm me gaz te Leqet, lart në pllajë ndaluam. Shoferi ishte i kujdesshëm shumë. Ai na ruante nga aksidentet. Në pllajë na tha se s'shkohej më tej me makinë. S'them se u tremb, por dhe frikë pati. Poshtë lumi rrëzohej me rrëmbim. Pamë ç'pamë dhe u nisëm më këmbë. Lulina e lumit sa vinte ngushtohej. Grykë e keqe, male. Male pa mbarim. Disa qindra hektarë male dhe vetëm dy dynymë qiell.

Takuam vullnetarët. Të gjithë çuna e goca të vogla. Malit ata po ia hanin zemrën. Kë të vizatoje më parë! Njëri më i bukur se tjetri. Rini, bre! Vetë jeta!

Fillova të skicoja. Shpejt e shpejt po hidhja portretin e një skënderbegasi në karton. Kuqo ishte ky skënderbegas, sa dukej sikur ndizte shkëmbin. Dhe emrin, e kishte të rrallë fort, Barlet e thërritnin. Do të kish qenë patjetër i ati, merakçi pas lashtësisë. Karboni më punonte mirë. Barleti dinte të pozonte hak. Kam frikë mos i ati punonte fotograf.

...Kur papritur fare ndjeva që një tjetër bënte hije në tavalocë. Nuk ishte hije më. Ajo dilte jashtë kartonit. «E po, kureshtar», thashë dhe vazhdova punën. Kurse ai tjetri, ai që bënte hije mbi karton, ngaqë e pa që nuk reagoja hiç, a ndoshta ngaqë priti sa ta lija karbonin, më pyeti:

— A po lodhesh, or shoq?

— Ka pak, — ia ktheva unë. I fola instinktivisht, pa e kthyer kokën nga ai. Kisha frikë mos e thërriste njëri Barletin dhe ma linte portretin batall.

— Jam dhe unë vullnetar këtu! — tha ai që bënte hije.

Po më bezdiste. Thua se e kisha pyetur çfarë ishte. Por mënyra si i tha këto fjalë, ishte imponuese. Zëri ishte kumbues. Isha gati të tho-

sha «qofsh me shëndet», por u mëdysha. Ktheva kokën dhe e vështrova. Ishte një burrë i thinjur, malësor, i rreshkur, i moçëm. S'dukej për vullnetar.

— Çfarë vullnetari je ti! — i thashë unë, gati me përçmim. Thashë që po më bezdiste si shumë.
— Këtu është aksion rinie!

— Njashtu asht, — pohoi ai urtë, pa e prishur gjakun. — Nuk jam i ri, besa, po fuqi kam tamam. Sa të rri tue pritë kur po vjen xhadja tu na, po i ndih punës që ta sjellim me çunat bashkë. Dhe kur të kaloj nesër këtupari, t'i them vedit «ke hak, or Frrok, me ecë lirshëm, si në shtëpi tandë, se diçka ke ba dhe ti për këtë shose!»

Unë po ngatërrohesha me këtë përzierje të turqizmade me frëngjishten e plakut. Herë xhade e herë shose!

— Mos do të të bëjë ndonjë resme edhe ty piktori, or baca Frrok? — pyeti, jo pa ironi, skënderbegasi Barlet, që, me sa shihej, e njihte mirë malësorin plak.

— Jo, bre zabit i vogël! As në mend nuk e çoj këtë marrë. Jam koritë një herë, do vjet ma parë, me një pikturist e më ka ngelë gozhdë në zemër.

— Si je koritë, bacë? — pyeti rishtas Barleti, tani me seriozitet të plotë.

— Asht histori më vedit, — tha plaku, që donte ta mbyllte me kaq.

— Aman, bacë, tregoje! — u lut skënderbegasi, të cilit i shkante më për mbarë tani të pözonte dhe të dëgjonte ndonjë qyfyr a histori të këndshme.

— Por asht histori zhburrnimi, bre, ajo, — tha plaku me dhembje, me shikimin përgjërues të hedhur nga ana ime.

Histori zhburrnimi! Dhe aherë unë fillova ta

shihja më me kujdes këtë burrë gati plak, që paskësh dalë vullnetar tok me rininë. Emrin e paska Frrok, dikur paska bërë një turp me një piktor, qenkësh zhburrëruar para tij... Dhe atë çast, sa hap e mbyll sytë, u kujtova se ky duhej të ishte i arratisuri im i Alpeve në vitin 1945.

— A mos je ti Frroku i qelës? — pyeta befas plakun.

— Dora vetë, — ma ktheu Frroku, — a më njoftë tashti, a?

— Paske dalë nga burgu e do t'ia lash të keqen pushtetit me punë vullnetare! — e ngacmova unë, jo pa një trill inati.

— Mos e thuej atë fjalë! — më këshilloi ai. — Mos e ven qerren para qeve! Në burg s'kam qenë e, për të la atë marren e kaçakut të atij behari, e kam la me kokë. E kam la, besa, me koka të sërta diversantësh.

Ishte e qartë që Frroku kishte dalë malit, por, siç dukej, duhet të kish punuar më vonë me organet e Sigurimit. Janë të shpeshta rastet e tilla andej.

— Pse ma le portretin pa mbaruar aherë? Pse u arratisë? — pyeta unë, sa për të shuar kureshtjen. Kurse Barlet skënderbegasit kureshtja po i ndizej si me dru pishe. Rrallë mund të takojë një i ri si ai, vullnetar të moçëm që ka qenë i arratisur.

— Ma mbushi mendjen frati, — tha Frroku. — Si ta mbushi mendjen? Ai për vete nuk u arratis.

— Eh, aty asht ustallëku, aty asht vallja e tij, me ba popullin anmik me pushtetin e vet. Për këso lloj punësh frati ishte usta i madh.

— Megjithatë ti s'ishe i vogël. Si ta mbushi mendjen?

— Ani bre! Si ma mbushi mendjen! Ma gjeti

bosh e ma mbushi, si kotruven me ujë. Por ja, bre, ti, shok. Vjen frati në mbramje vonë, bekon kullën dhe më uron jetë të lumtun. E pastaj po më thotë: «Ik, Frrok, në mal. Ik, o i bekuem i zotit; pa e mbarue ai piktori basoretin tand. Se ai do me ta varë në pazar të Tiranës, si Krishtin në kryq. Po ti nuk je Krisht, Frrok. Ai do me ta çue në Tiranë, që nesër të vijnë ata të Sigurimit me të kapë kollaj.» Unë u habita. Dhe ti, besa, s'më ishe dukë bukëshkalë me ma ba me të pabesë. I them fratit: «E pse do të më kapin, o atë? Vetë s'i kam ba gja të keqe katundit e pushtetit!» Frati në të vetën: «Jë i leshtë, Frrok. Gjithë jetën kështu ke qenë. Po pse ai, piktori, nuk qit në resme ata robtë e Tiranës, e vjen këtu në bjeshkët tona të namuna me kryet në rrezik, apo ka pak njerëz Tifana? Mirë, e paska zanë merak me malësinë! Po pse zgjedh e të ban ty? A s'ka pleq e plaka, a s'ka kalamaj malësia? A s'ka njerëz të tjerë kësaj ane? Ka! Por atë e kanë dërgue bash për ty e për të tjerë si ti, që jeni robtë e vërtetë të zotit. A s'je ti besniku e punëtori i pajtuem i qelës?» Ashtu ishte vërtet, siç thoshte frati. Unë qeshë besnik i kishës dhe i zotit. Megjithatë, ma besnik se unë ishte vetë frati dhe po i them: «Po, besa! Veçse nuk po di pse nuk të ban ty, imzot, që je bariu ynë?» Frati më buzëqeshi si vllau vllait e po më thotë: «Mue më kanë ba me kohë. Kur t'u duhem, vijnë e më marrin. Lëvdue qoftë Jezu Krishti! Nuk ka ardhë sahati im, Frrok, hala! Sot ka ra sahati për ty, o i bekuem!»

Dhe ika. Po më dhimbsej vedi me hupë kof. Dhe mora arratinë në bjeshkë. Kishte ardhë vërtet ora ime e keqe. Nuk munda të bashkohesha me cubat e tjerë. Ndenjta i vetëm do ditë, si ujk i veçuem. Më ndihu fati e nuk i bana dam

kurrkujt ato ditë. Pastaj erdhën do miq të mitë, që ishin dhe miq të pushtetit e më thanë se ç'dreqin kisha që kisha dalë cub e fletaja maleve. Ç'më ndante mue nga katundi? Ç'më lidhte me ata të përtejdetit? Pasionia apo tokat e shumta!? As njana e as tjetra!

Prifti, u gjegja, më ka thanë që më kishte ardhë ora të më burgosnin. Atij i ka ardhë tamam sahati, thanë miqtë e mi. Dhe mbas dy ditësh priftin e arrestuen. Unë u dorëzova, në besë të dashamirëve, pa i ba dam njeriu. Dhe pushteti më fali. Pastaj luftuem e fituem me cubat e dalë bese. Bamë kooperativën. Na erdhi elektrik. Jetojmë dhe na sot si gjithë ata që punojnë me mend e dashuni në zemër.

Barleti po e shihte i habitur fare. Unë po njihja mikun tim. Frroku kishte mbetur Frrok. Naiv dhe i pastër.

— A ta mbarojmë tani atë punë që e lamë në mes para një çerek shekulli? — pyeta unë me ngurrim e me mall.

— A thue ia vlen? — pyeti ai. — A e kam hak këtë nder?

— Besa, po! — ia ktheva unë me armët e së folmes së tij.

HALLË MARRA NGA HIMARA

Dhe tashti do t'ju rrëfej për Marijen dhe italianin Xhentile.

Ne jetonim në katin e parë të pallatit të Avia-cionit. Ata të dy jetonin në bodrum. Erdhën në pallat më vonë nga të gjithë ne të tjerët dhe apartamentet qenë zënë. Pas tyre në bodrum bujtën dhe disa familje çame. Këto ndenjën pak kohë dhe ikën, gjetën strehim më të mirë e mbase dhe më të lirë. «Çami çan detin», tha nëna ime atëherë. Kurse Marija me italianin atje na gjetën dhe atje i lamë.

Ata s'qenë njerëz të shkathët për të gjetur shtëpi më të mirë, në atë vit kur Tirana ishte mbushur me muhaxhirë. As para për sekserë

nuk kishin, Ndoshta duhet të jetë kjo arsyeja, por ndofta edhe se në bodrum ata ishin të parët e vendit. Në këtë rast ata shkonin me parimin më mirë: i pari në bodrum sesa i fundit në apartament. Ju e dini që është një çikë ndryshe ajo fjala popullore (Më mirë i pari në fshat, se i fundit në qytet), po në thelb është e njëjta gjë.

Sa kishte mbaruar lufta dhe shumica prej nesh, që banonim në apartament, tashti kishim dalë me ç'kishim veshur, nga lufta botërore. Në ishim të gjithë muhaxhirë dhe dukeshim si mysafirë në shtëpitë tona, na dukej vetja si në hotel. Sot jemi, nesër s'jemi më këtu. Kështu që asnjë nga ne s'kishte nevojë për katoqe e hajate, për bodrume e kam fjalën. Ç'i donim, ç'të futnim atje? Hiçgjë! Zahirë, jo; rraqe, jo, bile as stivë drush nuk kishim. Kurse ata të dy edhe zjarrin e ndiznin më kollaj se ne, s'i bënë tymb njeriu dhe parketin s'kishte rrezik ta digjnin. Puna e tymit që bëla e madhe. Oxhakët nuk e di pse ishin zënë dhe, kur ndiznin zjarrin, në fillim i bënë zë gjitonit të apartamentit të sipërm që t'i mbyllte dritaret. Harronim që dhe atij tymi nga dritarja i dilte, se dhe ai kishte të njëjtin hall. Çdo kat vuante nga tymi dhe çështja e tij në dimër bëhej reaksion zinxhir. Sidoqoftë me tymin u mësua, më shumë vuanim me parketin, të cilin ndjenja e dashurisë për dhogat e lëmuara na bënte ta ruanim. Po hajde ruaj kucurat dhe rrënjët e shqopës të mos përshkënditnin parketin, paçka që zjarrin e ndiznin mbi llamarinë.

Ne ishim gjithnjë në gjendje alarmi, si zjarrfikësit. Aq, sa shpejt e lamë atë zanat dhe ndiznim zjarr vetëm në banjë, sa për të gatuar dhe për të larë rrobat. Këto halle, që nuk soseshin kurrë, pronarët e bodrumit nuk i kishin, por mbi të gjitha ata kishin një privilegj të rrallë fort

për atë vit urie, ata atje mbanin dhe derrin. Bodrumet e pallatit tonë ishin katonj të mirë për dosa dhe derra.

Marija me Xhentilen nuk kishin fëmijë që të zinin miq ose të prishnin miqësinë. Vetë qenë tepër të ftohtë, akull fare, sikur nuk ishin shqiptare e italian por angleze e norvegjez. Jetonin të veçuar e as ndiheshin e as përziheshin fare me kurrkënd. Si ata e mosnjeri.

Të krijohej bindja që ata s'ngitnin e as përziheshin me njeri, si ne të tjerët, që qemë naktosur si vaji në lakra, se nuk donin t'i ngiste njeri. Dukej që do të kishin ndonjë frikë a të fshehtë të fortë që jetonin gati si ilegalë, gati si ish-ballistë. Sikur të mos ishte derri i tyre, ata do të harroheshin fare e s'do të kujtohej njeri për ta.

Ndonjëherë, më të rrallë, kur ne kalamajtë luanim kukafshëfthi ose koman (luhej shumë aso kohe) në domenin e tyre, në bodrum, dëgjonim nga dera e hapur e dhomës së fjetjes (dhe të ngrënies) që Marija fliste shqip, kurse Xhentilja italisht. Ne çuditeshim se si merreshin vesh në këtë mënyrë dygjuhëshe as mish e as peshk. Të dy ata ishte e qartë që e merrnin vesh mirë gjuhën e njëri-tjetrit, por megjithatë s'kishin gjetur ende një emërues të përbashkët. Secili fliste në gjuhën e të parëve të vet, paçka se dhe gjuhën e babës dhe të nënës të njëri-tjetrit e kuptonin. Kuptohet që duhej të ishin tepër krenarë për gjuhën e vet. Po të jetonin në apartament lart, vete fjala në katin e tretë apo të katërt, me ato gjuhët e ndryshme të tyre do të na kujtonin diçka kullën e Babilonit. Por ata s'ishin në kullë, por nën dhe. Punën e kullës ne e mësonim në shkollë, në mësimin e fesë, tek këndonim «Un-gjillin».

Natyrisht italiani, si burrë që ishte, nuk merrte pjesë në lojërat tona dhe as ndërhynte të vinte drejtësi në hilet tona të vocrra prej çiliminjsh. Ku çapkëllëqet tona e ku meraku i tij! Hane Shan e hane Bagdad! Ai kishte vetëm një hall: si të kënaqte Marijen dhe derrin e majmë, të mbyllur të shumtën e herës në thark.

Për italianin gjyshja ime thoshte: «Është bonjak orëziu e fatziu e s'duhet ngarë. Nuk ka jetim më të madh në jetë sesa ai që s'ka dheun e tij për varr të vet.» Xhentilja që i ri e s'mendonte për varr tashmë, që kishte mbaruar lufta. Nga kjo anë, si bonjak, dhe mua më vinte keq për Xhentilen. Ai s'kishte dheun e tij, unë s'kisha babanë tim. Ai e kishte lënë mbase vetë Italinë, mua ma kishin vrarë gjermanët tatën. Unë e kuptoja që gjyshja i qante hallin Xhentiles, që që në dhë të huaj, por shpesh më dukej se ajo më shumë qante hallin tim. Në fund të fundit unë dhe ai ishim bonjakë.

Lufta kishte mbaruar. Shumë prej hyzmeqarëve italianë, ushtarë të djeshëm, po ktheheshin në Italinë e tyre. Ç'është e vërteta, Marija e përdorte edhe tashti Xhentilen si hyzmeqar. Po cila grua në botë nuk përpiqet ta ketë burrin e saj dhe shërbëtor! Sidoqoftë, ajo e kish atë bashkëshort dhe bashkëjetonte e ndukej me të si çdo burrë e grua të martuar. Kurse Hallë Mara nga Himara, gjyshja ime, kur nevríkosej me zburrimin e Xhentiles a me burrërinë e Marijes; ngulte këmbë si mushka: «Dosa Marije e ka Xhentilen përderës, lypsar të saj. As kurbatkat s'janë kështu, keq e mos më keq! Turpi i botës! I ke parë arixhofkat? Nuk i lënë kurrë burrat të lypin.»

Unë s'kisha arritur të studioja zakonet e arixhinjve. Dhe, që të mos merrem me thashethe-

me e as me hamendje të kota, po vazhdoj të rrëfej për ta.

Nuk e di a kishin vënë kurorë në kishë, apo ishin celebruar me ligjet e reja të shtetit të ri. Për ne fëmijët s'kish rëndësi kjo dhe as për tregimin tonë. Neve s'na hynte gjë në xhep, bile dhe Hallë Mara pak e vriste mendjen për këtë. Por besoj se ata s'kishin bërë as njëren dhe as tjetrën. Punë e tyre. Për dy veta që duhen vërtet, gjithë formalitetet e detyrueshme të martesës janë të kota. Siç janë edhe më të kota kur dy veta nuk duhen, por jetojnë nën një kulm për sytë apo për turpin e botës dhe për fatkeqësinë e vet.

Shoqëria jonë, e kalamajve të pallatit, ishte nga mosha ime shtatë-tetëvjeçare dhe deri të çunat e gocat dymbëdhjetë-trembëdhjetëvjeçare. Të tjerët, më të rriturit, me ne nuk begenisnin të shoqëroheshin. Ata kishin tarafin e tyre dhe problemet e veta. Besoj se e keni marrë vesh që me ne çilimiqërit shoqërohej dhe gjyshja ime. Cila gjyshe nuk i afron nipërit e mbesat e saj si kllonkat zogjtë e vet? Dhe shpejt ndodhi çudia: u bë mik për kokë yni dhe Xhentilja! Po, mor, po, orëziu e fatziu Xhentile!

Por le të vëmë një çikëz rregull dhe t'i themi gjërat sipas sirasë. Së pari dua të rrëfehëm. Ajo, të cilën unë gjithnjë e quaj gjyshja ime, që në pallat e njihnin të gjithë dhe e thërritnin Hallë Mara nga Himara dhe që kishte emër të njëjtë, adashe me Marijen e Xhentiles, nga Lezha, dhe me nënën e Krishtit, nuk ishte tamam-tamam gjyshja ime. Ajo ishte në të vërtetë motra e gjyshes, pra halla e nënës sime.

Kur kishte pasë qenë në bark të mëmës së saj, domethënë të gjyshes sime të vërtetë, mamasë sime i kishte vdekur i ati nga gripi spanjoll në kurbet të Argjentinës. Me siguri e dini se ky

gripi spanjoll i hëngri botës më tepër se njëzet milionë njerëz, pra gati dyfishin që çoi në botën tjetër vetë Lufta e Parë Botërore. Kështu që, kur do të lindte nëna ime, ajo që jetime nga babai qysh në bark të gjyshes sonë. Kur lindi, mbeti dy herë jetime, se i vdiq edhe nëna lehonë, gjyshja ime e vërtetë. Aherë Hallë Mara, motra e gjyshes, që ishte vajzë nure për të martuar, e lakmuar nga shumë dhëndurë, e zonja për shërbesa dhe ngarkesa, hoqi dorë nga martesë dhe burri, i la mëtonjësit të shushatur si Penelopa e Odisesë në Itakë të Greqisë. Ajo lidhi, siç themi në fshatin tonë, destemelin mënjane dhe fustanin e ktheu në poture. Pra mbeti virgjëreshë, që të rriste të shkretën mbesë, nënoken time.

Hallë Mara mori huqet e burrave shpejt. Duhënin e pinte me llullë si kaminë. Në kohë të Italisë së parë, kur fshati kish pak burra dhe kur te ne hapej rruga e madhe, ajo ia vinte me terezi fitilin dinamitit dhe ndizte minat më mirë se robërit austriakë.

Ajo s'kishte asnjë paragjykim e as vuanje nga ndonjë lloj kompleksi ndaj burrave, qofshin ata të vendit, qofshin dhe ushtarë a robër të botës. Ishte e fortë si ata, punonte si ajo e mosnjeri, ngarkohej si mushkë maxhare e kuvendonte si plak kuvendi. Dhe s'kurseu asgjë që të rritej si me mëmë e tatë ime më. E lidhi jetën me nënën time, e martoi, e trashëgoi dhe, kur na u vra babai nga gjermani (në luftën tjetër botërore), ajo u lidh përgjithnjë me ne, nipërit dhe mbesat e saj. Nëna punonte në punë të shtetit në Strehën Vorfnore, Hallë Mara komandonte në punët e shtëpisë, në strehën tonë. «U jam veqile e shtëpisë, kurse ti veqile e qeverisë», e cingëriste Hallë Mara nënën time, që punonte thjesht rrobalarëse.

Ne ishim tepër të varfër, të këputur fare, boll të them atë, që s'kishim as krevat, jo më tavolinë, dhe megjithëse pallati kishte dritë elektrike, në mbanim ndezur, matën në errësirë e në muzg, kur nisej nëna për punë, llambën me vajguri, që të kursenim paratë e qirasë së korentit. Në mbrëmje, nën dritën e flakës së llambës, hiqnim më sallën e bukës dhe shtronim stromën në dyshe me dhe fati ynë këtu kish qëlluar i madh, së dyshe me në e kishim me parket dhe jo si bodrumi i Xhentilës, me çimento. «Kur fle në dërrasa, s'të bëhet kurrë guzguni, jeto», na ngushëllonte Hallë Mara kur ne s'na zinte dot gjumi dhe shtonte me solemnitet të madh: «Këtë ma ka mësuar tatëzot jatroi, Nane Kostandini nga Bunova!» Doktor, mjeku popullor, që ajo e kujtonte me nderim të veçantë, ishte gjyshi i saj, që shëronte njerëzit e detit, himarjotët, me ilaçet e malit. Ajo thoshte që qe aq i zoti, sa njëherë, kur e zuri verdhëza Ali Vezirin, Pashanë e Janinës, edhe atë e shëroi me jatritë e tij. Kushedi. Hallë Mara thoshte kështu dhe ne e besonim. Shpesh vrisja mendjen aherë, se ç'doktor i çuditshëm do të ketë qenë ky katragjyshi ynë i kohës së Ali Pashë Tepelenës, që zinte hasha krevatin për të mos u bërë gungaç a kurrizdalë njerëzit.

Nejse! Thashë që qemë tepër të varfër, bile edhe në krahasim me atë varfëri që qenë shumica e njerëzve tanë të sërës sonë në atë vitin e parë të Çlirimit. Mund të them pa frikë se ne qemë aq të këputur, sa t'u dhimbeshim edhe gurit dhe drurit.

Veçse dy gjëra nuk mungonin kurrë në shtëpinë tonë: vajguri dhe kripa. Sikur të na mungonin këto, Hallë Mara çantë dhe në fund të dheut t'i gjentë dhe i siguronte se s'bën. Ne çdo gjë mund të merrnim hua te gjitonët, qoftë një grusht

miell misri për një bullëmaç të shkretë, qoftë një kartë manestër, qoftë dhe një rrogjë me fasule, shtoni ju po deshët dhe nevoja të tjera tonat, po për vajguri dhe kripë ne ishim derë e madhe e xhymertë të parë. Për to faleshin te ne, te Hallë Mara, që, në këso rastesh protokolli e thërritnin «zonjë Mara» edhe hanëmet e bejlerëve që tashti zotërinjtë i kishin në burg. Kurse, aha, sa për kripë, këtu qepeni gojën të gjithë. Sus! Për kripë mbëtëshin kripë fare gjithë gjitonëria. Edhe Marija e Xhentiles apo Xhentilja i Marijes. Derri i mëjme i tharkut të tyre nuk e shijonte vaktin e vet pa kripë. Dhe ka pastaj kaqolë që thonë se s'qenkan derrat qibarë në të ngrënë!

«Po patë petrelo (domethënë vajguri) dhe kripë, — thosh Hallë Mara, e sigurt, — ke gjithë botën. Mjerë ata që s'i kanë. Nikoqiri i mirë zjarrit duhet ta ketë gjithnjë në buhari (paçka që ne e ndiznim në llamarinën mbi dysheme, pallat hesapi) dhe kripën gjithnjë në kusi!»

Për kripën dhe vajgurin fqinjët e hanin turpin me bukë para Hallë Marës. Ajo kënaqej që njerëzit ia kishin nevojën, kurse ne kalamajtë e shtëpisë mburrëshim që kishim një gjyshe të tillë.

Ishte kripa për dërrin gjithë pretendime, që na bëri miq familjarë Marijen dhe Xhentilën. Miqësia u trash edhe më shumë kur Hallë Mara mori vesh që Marija e Xhentiles ishte nga Kallmeti dhe që ky Kallmeti bënte, për çudi të Hallës sonë, dhe ullirin, dhe rrushin, dhe fasulen, bile dhe fikun, njësoj si Himara.

— Si Himara?! — u çudit Hallë Mara. — Mbase, kushedi!!

— Po zonja Marë, — tha Marija e Xhentiles; kishte hallin e zakonshëm të kripës dhe Halla jonë më magjinë e kripës bëhej zonjë. Gjyshja jonë ishte e bindur se ajo tjetra i shpikte nga

mendja këto gjëra për Kallmetin, por bënte sikur e besonte, sepse tashmë kishte mësuar nga goja e Marijes, që atje në Kallmet kish qenë murgeshë, por e kishte pasë hutuar ky i mjeri Xhentile dhe për birin e Krishtit, e kishte sakrifikuar vetë Krishtin.

— E, burrat janë si mjalti, s'duron dot pa i provuar një herë, — i kish dhënë të drejtë Mara plakë Marijes së re.

— Po, zonjë! Dhe të vret zoti gjithë jetën!
— kish thënë tjetra.

— Jo dhe aq, — e qetësoi Hallë Mara.

Sidoqoftë unë s'kam ndër mend ta zgjat tërkuzën për ta lidhur barrën e historisë së Xhentes me Marijen. Është e qartë që ata të dy kishin pasur një puçje ylli të madh, përdërisa njëri kishte lënë Italinë e tjetra perëndinë për njëri-tjetrin. Por, për sa i përket Kallmetit, që kish soj të mirë ulliri dhe rrush që bënte verë nga ajo që pinte vetë papa i Romës, Hallë Mara kishte kundërshtuar:

— Mbase, bijë, mbase, po në fund të botës jeni e diell si tek ne s'keni.

— Jo, zonjë, asht bash i vendit Kallmeti, — kish mbrojtur ish-murgesha fshatin e kuvendit të saj.

Ajo ngulte këmbë kot, se për Hallë Marën dhe Tirana ishte në fund të botës dhe se kërthiza e kësaj bote jallane ishte vetëm Himara. Atje dhe plehu, që është pleh, nuk kutërbonte, por kundërmonte erë qumësht. Natyrisht, Marija e Xhentes për atë Kallmetin e bukur fitoi disi vlerë para syve të Hallë Marës. Por, meqë Kallmeti s'futej në hesap para Himarës, plaka i tha së resë:

— Po det a ke, o jetë, atje në Kallmet?

— Jo, zonjë, deti asht larg.

— Ama, i bukur vend! Kot që është. Kur s'ka det, s'është gjë hiç. Toka pa det është si gruaja pa burrë, më keq s'ka ku të vejë.

Marija ishte e shkathët, nuk kundërshtoi më, se rrezikohej të humbiste kripën e të ikte duarthatë. Se këtu në rastin tim kundërshtimi s'kish kuptim. Ajo mund t'i thosh gjyshes sime që «ti je virgjreshë e s'di ç'asht burri!».

Miqësia jonë vazhdoi ca kohë dhe arriti puna deri atje, sa Marija nga Lezha sqaroi se përpara Hallë Marës ishte si fatkeqja Marije Magdalena që e gëzoi Jezunë pas vdekjes. Këto histori gjyshes sonë nga njëri vesh i hynin e nga tjetri i dilnin. Ajo kishte një gjysmë shekulli pa vajtur në kishë.

...Si shumë gjëra në jetë, dhe miqësia jonë familjare me Marijen desh u prish për fare. Nuk qe shkaktar as vajguri, as kripa e as keqkuptimi që krijohej shpesh në bisedën e dy Marijeve për hir të dialekteve të largëta. Se ndodhte dhe kështu, që e reja i thosh së vjetrës «se asht marre» dhe e vjetra ia kthente së resë «as e marrë s'jam e as të marrë s'të lo!». Në këto biseda, si me telefon të prishur, përkthyesit më të saktë ishim unë dhe Xhentilja. Sado e pabesueshme që të duket, italianit e kish më lehtë të kuptohej me të dyja gratë sa ato me njëra-tjetrën.

«Tarxhuman i Otrëntit, — i thërriste Hallë Mara italianit, — shkoqitja llafin sat shoqeje!» Tjetri përkthente italisht i lumtur dhe Marija nga Kallmeti qashte me të madhe për fjalët që dëgjonte.

...Kësaj here s'ishte punë për të qeshur. As vajguri e as kripa nuk ndihmonin. Marrëdhëniet diplomatike u prenë atë çast midis Hallë Marës dhe Marijes dhe, kur Hallë Mara tërhiqte ambasadorët e saj, aherë dhe ne, gjithë klani ynë fa-

miljar, ishim në gjendje lufte me palën tjetër. Lufta shpallej e armëpushim s'kishte. I pari që e pësonte nga këto mosmarrëveshje e acarime nuk ishte orëziu Xhentile e as Marija, por derri i derrave. Tamam derri i tyre, që mbetej pa kripë dhe të cilit i dendësoheshin shqelmat që hante nga ne, kalamajtë. Mirë ta pësonte, se ai ishte shkaktari i prishjes sonë, si Franc Jozefi i Luftës së Parë Botërore, siç na sqaronte me keqardhje Xhentilja i varfër.

Një ditë, qëmenatë, Hallë Mara mori shatin dhe filloi të punonte tokën e oborrit para pallatit tonë.

Madamë Detja, që banonte një kat mbi ne, e shoqja e ministrit të mbretit Zog, që ishte dënuar me vdekje dhe priste të falej e të shpëtonte me burgim të përjetshëm, «me njëqind e një» (kështu kishte shkruar dhe gazeta), e pyeti hallën:

— Zonja Marë, do çelni lulishte? Olala, sa mirë!

Hallë Mara nuk iu përgjigj fare. Ç'të merrej me zogisten! Por me heshtjen e saj të rëndë gur unë e kuptova që i tha: «Shiko punën tënde. Merru me hallët e tua dhe me njëqindnjëshin tënd!» Madamë Detja bëri si e «këshilloi» halla. Iku e s'foli më.

Koloneli i ri, që banonte dy kate mbi ne e që vinte gjithnjë shaluar mbi kalë të bardhë si xhind në pallat dhe që më vonë ra e u gremis nga kali, i tha ordinancës:

— Thuaj kësaj plakës se s'është në fshat këtu. Këtu i thonë Tiranë dhe jo Himarë! S'është vend për lakra!

— Iç, more kokëlakër! — tha Hallë Mara tek la tashti shatin dhe ndezi llullën. Nuk u mor vesh kujt i drejtohej: ordinancës që përsëriti

fjalët e kolonelit majë kalit, apo zotit të ordi-
nancës dhe kalit.

— Kjo është e jashtëligjshme! — nguli kë-
mbë koloneli, duke ia tërhequr fort yzengjitë
kalit, i cili, nga ana e tij, ngriti dy këmbët e
para përpjetë si kalë pashai. Por punën e lak-
rave koloneli nuk e ngau më.

Ordinanca nuk arriti të përsëriste fjalët e
tij.

— Ligjet i bën populli, — ia preu Hallë Ma-
ra me atë frazën e kohës, që halla e kishte dë-
gjuar para ca ditësh në mbledhjen e Frontit të
mëhallës. — Unë jam popull, — shtoi ajo me
inat.

Ordinanca, që kishte marrë kapistrën e ka-
lit të bardhë nga dora e sigurt e kolonelit, bu-
zëqeshi sa për vete. Atë monedhë që nuk ia
kthente dot ai kolonelit, ia ktheu Hallë Mara
edhe për të.

Ashtu si ish-ministresha a ish-bejleresha e rë-
në nga dynjallëku, edhe koloneli, që nuk e
vriste tashti këpuca, por që më vonë ra nga ka-
li, iku. Ç'të merrej një goxha oficer me një
plakë me një këmbë në varr, që s'kish haber
nga bota. Ordinanca, çun i ri, më shkeli mua sy-
rin me gëzim dhe çau.

Pastaj erdhi Marija, ajo e Xhentiles. E tre-
ta e vërteta e pati. Ajo nuk e dinte se si qenë
zbythur me bisht në shalë Fuqitë e Mëdha një-
ra pas tjetrës. Kur pa që oborri i madh para
pallatit, pronë e dërrit të saj zullumqar, po
ngushtohej, i pikoi në shpirt dhe me urtësi mur-
geshe e pyeti gjyshen time:

— Zonjë e Madhe! (Kështu e thërriste ajo
në çaste solemne. Zakonisht kur kërkonte kripë
hua.)

— Jepi një mastrapan kripë Marijes! — më urdhëroi gjyshja mua, si për një aksiomë që skishte nevojë të vërtetohet.

— Jo, besa, s'po kam dert krype, por deshta me ju pyetë: A keni marrë leje në pushtet që po punoni tokën?

— Çfarë?! — briti gjyshja ime.

O, e shkreta Marije! O, i mjeri derr i Marijes! Ku e gjete këtë sahat të lig të sqarosh çështje të tilla të tokës me gjyshen time?

Hallë Mara përplasi e shkundi hirin e llullës pas shkopit të shtatit. E futi llullën në brez si koburë kaçakësh dhe, pa e parë fare Marijen, ia këputi:

— Harrova të të pyes zotrote!

Tjetra diçka deshi të thoshte, por s'po e gjente fjalën dhe Hallë Mara vazhdoi:

— Po derri yt a ka leje qarkullimi?

— Si?! — u habit tjetra dhe sqaroi: — Po derri sot stimulohen nga qeveria.

Unë nuk e kuptova se ç'do të thoshte stimulohen. Jam i sigurt që as gjyshja ime nuk e mori vesh, por dëgjova tek gjëmoi:

— Po, moj Marije, o xhane! Dosat sot martohen me lëtirë nga Italia.

Ishte e qartë që bibla po kthehej përmbys, dy Marijet s'do të linin shteg për t'u gjetur në llaf, sepse vetëm kur nevrikosej sa s'thuhet, aherë Hallë Mara «lëtirë» quante gjithë të huajt që ka bota.

Thashë që as unë as gjyshja ime s'kuptuam foljen «stimulohen» të Marijes, por tashti ishte radha e saj që të mos kuptonte «lëtirët» — latinët e Italisë. Dhe tak-fak, jo si murgeshë, por si grua e re, e harbuar, hazërxhevap, iu përgjigj gjithë urrejtje Hallë Marës:

— Lëtyrë je vetë, moj plakë matufe. Më

marrç pleshtat e dërrit se unë jam martuar me burrë Xhentil!

S'kisha dëgjuar kurrë epitete të tilla. Isha i vogël dhe gratë e shtëpisë sonë, nëna me gjyshen, nuk e këputnin kurrë kulaçin në mes me fjalë, se s'ngjitej më. Hallë Marës, në inat e sipër, s'ia hante qeni shkopin dhe iu përvesh:

— Moj dosë e dosave, moj putënë e kishëve, merru me fitilin tënd e me dërrin dhe mua më lër rehat në punën time, se ndryshe ta theva shatin vitheve!

— Kjo punë do shkojë në pushtet, — u hakërrua Marija, që e kuptoi se grarishte s'ia dilte dot gjyshes sime dhe se puna kish arritur aty, ku vetëm qeveria ta zgjidh hallin.

— Mbret e pushtet jam vetë! — mori zjarr Hallë Mara. — Po ik këtë çast, se ta hapa kokën me cekure!

Nuk mjaftonte për Marijen shati që do të thyhej vitheve, por duhej dhe cekurja kokës. Cekurja ishte një sëpatë e vogël, që mbante gjithnjë në rrip të mesit Hallë Mara dhe me të priste ferrat e drizat, shqopat e shkarpat.

E treta e vërteta, por jo gjithnjë kështu, se dhe Marija iku. Mbetëm vetëm Hallë Mara dhe unë në fushën e betejës.

— Lipsu! — më urdhëroi edhe mua dhe ajo mbeti e vetme, trime në luftë.

Unë u largova i mërzitur. Zbrita në bodrum, jo tek ai i Xhentiles, por në krahun tjetër, te bodrumi i bombave (vërtet kishte qenë depo bombash të gjermanëve) dhe në majë të gishtave, nga dritarja e tij, ndiqja gjyshen time, trime të marrë.

Hallë Mara, e lodhur nga grindjet dhe shamatat, jo nga puna e shatit, u ul mbi shul të shatit, nxori qesën e duhanit, mbushi llullën, e ngjeshi me gishtin e madh sikur vinte imzanë dhe

e ndezi me masat e uror. Kundërmoi deri tek unë, në bodrumin e bombave, era eshkë! Erë më të mirë se ajo e eshkës së ndezur nuk ka!

Hallë Mara thoshte kaq herë: «Të tymosësh duhan, është gjo e ligë si për burra dhe për gra. Por për plakë si ajo është gjo e paqme!» Paçka që vetë e kishte pirë që kur qe grua e re. Sidoqoftë; duhani i saj, megjithëse kaçak, nuk kutërbonte erë të rëndë, por kundërmonte era eshkë. Dhe eshka të shëron nga astma... Ajo pinte duhan e vetmuar dhe e harruar dhe unë, që s'isha më i zemëruar me të; gëzohesha tek kujtoja se si ajo i theu e i ktheu mbrapsht, njërin pas tjetrit, kundërshtarët e saj të fortë, si dikur në rini mëtonjësit, kandidatët dhëndurë të saj.

Natyrisht, isha krenar dhe i lumtur sa s'bëhet që kisha gjyshen më trimë të botës, që ishte mbret dhe pushtet bashkë.

...E punoi kopshtin dhe e gardhosi me driza e ferra. Mbolli domate me kalore të gjata dhe fasule që u vëshnin domateve si akacie. Kopshti i saj qe për merak dhe në fëmijët e ruanim si sytë e ballit nga njerëzit e ligj dhe derri i kurritur i Marijes.

U zunë dhe herë të tjera Maria me Hallë Marën: aherë kur përpiquei derri i babëzitur të cante gardhin (sic duket edhe atij i nëlqenin barbunjat dhe domatet të zezë), dhe Hallë Mara i thyente hunj mbi kurrizin e maimë. Pate midis tyre s'pati më. Dhe dukej se s'do të vinte kurrë. Kishte mbaruar Lufta e Dytë Botërore, por nuk mbaronte dot akoma lufta jonë gjitonore. Këto zënka e gërnja grarishte midis dy shënmerive ju mund t'i merrni vetë me mend dhe unë s'po e ngas më fjalën për to. Ju dhashë një model të tyre dhe m'iafton të provosh një lugë, që të dish së ç'mjalte ka ena.

Për çudi, në këto kontradikta të ashpra shenjtoresh, Xhentilja rrinte larg, rrinte mënjanë apo, siç thuhet shpesh, asnjnës. Megjithëse dy Marijet, plaka dhe e reja, i kishin larguar me kohë ambasadorët midis tyre, prapëseprapë, Xhentilja nga njëra anë dhe unë nga ana tjetër, ishim si të ngarkuar me punë, si përfaqësues shtetesh neutrale për hallet e tyre. I shkretoi Xhentile, kishte punë më shumë nga unë, se për kripë ata prapë shpesh mbeteshin kripë. Kurse unë kisha detyrë më të vështira, gjithnjë dërgohesha në bodrum me paralajmërime serioze dhe kërcënime të tmerrshme për derrin. Nxitoja me vrap sapo merrja urdhërin e Hallë-Marës.

— Ik thuaj asaj dosës së manastirëve që, po e la prapë derrin të më bëjë zarar në kopsht, do ta thër me cekure!

— E kja dhe vrisja mendjen, tek zbritja shkallët e bodrumit: Kë do të therte ajo: dosën Marije, apo derrin budalla, që ishte mollë shërri për dy shenjtorët?

Por do t'i lë për ca këto marrëdhënie të ndera me gjakra të ndëzura mesdhetare dhe do të tregoj për ca gjitona të tjerë, sidomos për Metin.

Meti ishte gjitoni i parë që patëm kur hymë në pallat. Ne mund të zgjidhnim ç'apartament të dëshironim, gjithë hyrjet qenë tonat. Por si Hallë-Mara dhe Dajë Liu, i ati i Metit, parapëlqyen katin e parë: «S'i ngromë dot drutë lart», e motivoi Hallë-Mara, «Më mirë poshtë, se të zen era më pak», e shpjegoi Dajë Liu. Hallë-Mara s'merrej dot vesh me Gjylen, ijen

e Metit. E para fliste në të folmen relikte të Bukut, qe është ruajtur dhe sot e kesaj dite në isuatit tone te larget, buze Jonit, kurse e dyta ishte një tirançe te thekur, me unguj hundore si t'pengjisntja, që më vonë do të bëhej e modës. Vetem në foljet që në gegërishten e djeshme kanë «a» dhe në toskeriteshten «ë» për shembull «u ba» dhe «u bë» ato të dyja kuptoneshin pa ndërmjetesinë, zakonisht, timen dhe më rrallë të Meut. Në këto raste të dyja thoshin «u bo». Në të tjetrat s'puqeshin fare, si dy paralele që s'takohen kurrë. Qëllonte që Gjylja, e ëma e Metit, kërkonte «nagaçe për të prerë drutë», Hallë Mara i thosh «s'kam, motëro, se unë i pres drutë me cekure». Tjetra ikte duarbosh, paçka se flisnin për të njëjtën gjë.

Ishte kjo ndërmjetësi «përktimi» që na lidhi më shumë mua me Metin nga Peza. Të tjera gjëra s'na lidhnin. Ai kishte shoqërinë e vet dhe nuk e ulte pazarin të merrej me ne çapaçulët e vegjël.

Ai kishte hyrë në punë saraç në Pazar të Vjetër, tek i ati, Kadriu, që nuk e di pse dhe vetë Meti e thërriste Dajë Liu. Topin prej lecke, çukthin, që ma kishte ormisur Hallë Mara, ai ma veshi me koperton lëkure. U bë si top i jashtëm. Për këtë Metin unë e kisha mik për kokë.

Meti ishte djalë fjalëpakë, ndoshta ngaqë kish dalë herët në punë. Ai kishte mbetur djalë i vetëm si unë. Dy vëllezër i ishin vrrarë, me Çetën e Pezës, të Babë Myslimit. Kishte tri motra, një më shumë se unë. Dy të nxjerra jashtë dere, të martuara pra, dhe tjetrën, Bedrijen, hazër për nuse. Ishte dhe Diu, shoku im tamam, që unë e kujtoja në fillim si vëllanë e Metit, por që ishte ose çun i vëllait të nënës së tij, çun dajë pra, ose djalë xhaje. Këtë s'e mora vesh kurrë.

Diu bënte shkollën me mua. Në Maknor, që ishte fshati i tij atje në Pezë, nuk ishte hapur shkolla ende. Ishte i përkëdheluri i shtëpisë së gjitonëve pezakë. Ishte djalë sevapi.

Por e kishim fjalën për Metin. Prej tij dëgjovë për të parën herë që në Tiranë u hap shkolla e kadetëve, shkolla «Skënderbej». Atij i pëlqente të shkonte atje, por e ëma dhe dajallarët nuk donin. Boll mori lufta burra të kësaj shtëpie. Unë nuk kuptoja se për ç'luftë bëhej fjalë prapë. Lufta botërore kishte mbaruar. Këtë e tha një ditë dhe radioja e Madamë Detes. Kurse usta Liu, babai i tij, ngulte këmbë që i biri të mësonte zanat. Ai nuk të lë pa bukë. Dhe Meti ishte djalë i bindur e nuk shkelte dot mbi fjalën e prindërve. Por, kur luanim luftash me çunat e mëhallës matanë lumit, kur mbeteshim kaq e rrezikoheshim të shpartalloheshim si ballistët, ne i luteshim Diut të thërriste Metin. Në këto raste të vështira për ne, Meti harronte që ishte më i madh dhe vinte me vrap të na ndihmontë. Në këto ditë fatkeqësish Meti bëhej komandanti ynë dhe na shpëtonte nderin.

Ai ishte shpikës i madh. Të ishte bërë inxhinier, do të qe konstruktor i mbaruar. Meti ishte ai që në këto lojëra luftash, që shpesh nuk mbaronin pa vaj për ne ose për ata çunat matanë Lanës, sajoi njëherë topin me gjyle. Ishte top prej tamami, me grykë, që e bëmë me qyngjet e forta të sobave të pallatit, që nuk i përdornim kurrë. Guri, gjylja, kalonte nëpër të pasi kishte marrë shpejtësinë e parë nga një rrip llastiku i trashë, që e tërhiqnim dy çunat bashkë. Nuk ka nevojë të them që rrapin e trashë të llastikut e kishim nga dyqari i usta Liut. Me këtë top, që e hidhte gurin e madh sa një vezë pulëdeti nga tarraca e pallatit tonë deri matanë Lanës, ne u

bëmë të tmerrshëm. Topi ynë hyri në bisedat e familjeve të çunave matanë Lanës si top i muhaxhirëve. Se vërtet ne të pallatit shumica kështu qemë, të ardhur rishtas. Paçka se këtu bëhej një gabim, se harrohej që madamë Detja, koloneli e ca të tjerë të pallatit qenë denbabaden vendas. Vezet tona, domethënë gjylet tona nuk vranë njeri matanë Lanës, e as zi nuk pati ato ditë andej. Po për disa ditë armiku ynë u thye, u tërhoq dhe nuk shpallte më luftë. Ne çamë rrethimin dhe u bënim karshillëk çunave matanë, demede çunave të Rrugës Pal, siç e hiqnin ata veten, sipas një libri që kish kënduar dikush prej tyre.

Veçse një ditë ndodhi çudia e vërtetë. Këtë nuk e bëri Meti ynë, por ata matanë Lanës. Njëri prej tyre, — tek u ripërtërinë luftërat tona, armëpushimi s'mbante dot gjatë midis nesh, — qëlloi drejt nesh, mos u trembni po deshët, me revole të vërtetë, me plumba hakshe. Fishek «gol-ti», sqaroi Meti kur i ra në dorë. Tashti nuk ishte më lojë luftash, tashti luhej për jetë a vdekje. Meti protestoi dhe tha se kjo nuk quhej. Mirë «nuk quhet», tha Meti, po hajde t'u mbushje mendjen çunave matanë Lanës që e kishin me të vërtetë. Ata s'tërhiqeshin dhe revolveri në duart e tyre s'ishte më lodër. Nuk i bëje dot dredha plumbit e as fshiheshe dot pas gaxhoit.

Ne u siguruam mirë pas murit të fortë të terracës së pallatit dhe andej herë pas here lëshonim në hapësirë zërin tonë të protestët dhe gurët. Shkallët e pallatit, ata s'i ngjitnin dot, se nuk i linte hiia e rëndë e autoriteteve që banonin në të. S'ishin pak po një deputet, një ministër (të dy «ish» vërtet, por ta këputnin bishtin) dhe një kolonel pa «ish». Autoritetet krijonin njëfarë sigurie për ne, por, mbi të gjitha, ata që i frikëso-

nin më shumë çunat matanë Lanës qenë bishtat e fshesave të grave, nënave tona. Do të kishte ndonjë të mençur nga ata çunat matanë, që e dinte mirë ç'do të thotë të mërresh me gratë. Larg duart prej fëmijëve të tyre! Kështu që pas murit të tarracës ne bënim gallatë dhe qemë të bindur që nuk na zinte plumbi, si atë mitraljerin a snajperin gjerman, që e gjetëm të vrarë kur hipëm për të parën herë në tarracë. Ai qelbej i tëri dhe e kishin ngrënë serrat dhe e varrosëm, si gjermanët e tjerë, rrëzë murit të oborrit të pallatit.

Aherë kur ne bënim shaka me plumbat e tjetrit, Meti ndërhyri dhe na sqaroi, duke na vënë në siklet të gjithë:

— Vërtet plumbi i revoles, qoftë dhe «golt» amerikan, nuk e çan dot murin, por ndonjë plumb qorr, me rikoshetë, edhe të kap, e shkon për dhjamë qeni.

Çfarë thoshte ai kështu?! Shpesh nuk e kam kuptuar gjuhën e të mëdhenjve, por kësaj radhe as Polivaq greku s'kuptoi gjë.

Pamë ç'pamë dhe ne kalamajtë e vegjël zbri-tëm e zumë vend pastaj në bodrum, te Xhentilja i Marijes, ose u futëm në apartamentet tona.

— U ngujuet në kullë; — tha atë pasdite Marija.

Me ne të ngjuarit në kullë ishte tashti dhe kapedani ynë pezak, Meti Çudi e madhe me këtë Metin. Ai bëhej dhe na përkrahte ne të ardhurit. alloktonët e muhaxhirët e Tiranës dhe jo ata përtej Lanës, që ishin safi tiranas, autoktonë, denbabaden.

Në luftërat tona, natyrisht, nuk merrnin pjesë as diali dhe as vajza e urtë e atij burrit të Madamë Detes, të dënuar me vdekje as dy djemtë e sertë të atij ministrit që paskësh-thënë në

herë e një kohë se Shqipërinë po e prishin shkollat e shumta! Ata s'bëgenisnin të luanin me ne apo e dihin që s'i qasnim ne, nuk e them dot. Ata rrinin e bënë sehir. Për ta, kushdo që të fitonte, si ne më këtë breg dhe ata në bregun tjetër të Lanës, ishte njësoj. Ata prisnin dhe bënë sehir...

Më në fund, kur po errej, djemtë matanë u mërzitën e ikën dhe ne dolëm nga ngujimi. Me siguri revoles së tyre i mbaruan plumbat. Megjithëse mendja na shkoi dhe aty, që patjetër babai i revolvermbajtësit do të ishte ndonjë polic që tashti kthehej nga shërbimi. Hajde, ç'dajak do të hante ai nga i ati! Për ndonjë arsye tjetër, si për shembull bërja e detyrave të shkollës për nesër, nuk na shkonte mendja. Kur ne nuk e vrisnim për to, pse do të lodheshin «armiqtë» tanë me to.

Dhe kështu, gati në të mugur, ne kujtuam, në bodrum, dhomën me municion. Ajo ishte një dhomë e madhe, që e kishim zbuluar me kohë, por që s'kishim ditur të hynim brenda. Gjatë luftës dikush e kishte djegur. Gjermanët apo partizanët, nuk e di. Nga dritarja e vogël e bodrumit dukeshin ca si qysqi të gjata, që atë pasdite në mug, kur hynë brenda, doli se ishin një thesar i vërtetë. E merrni me mend dot që ato ishin skelete metalike pushkësh? «Pushkë fosile», tha Polivaq greku.

Bëmë si bëmë, halli të jep forcë dhe hymë në dhomën e madhe të bodrumit nga dritarja e vogël me hekura. Aty mësova se në cdo të çarë mund të hvjë trupi i njeriut, boll të futet koka. Po t'u fut koka, ec përpara e mos u tërhiq. Hyri Polivaqi i pari, pastaj unë dhe të tjerët. Dera e hekurt e depôs, se ashtu ishte ajo dhomë, ishte e mbvllur dhe e rëndë. Atë s'e kishte hapur dot as Xhentilja, që kërkonte këmbë hekuri për të bërë krevatin bashkëshortor. Dera ishte e ndry-

shkur, e zënë prej kohësh (kuptohet, me bravë ushtrie) dhe s'levizte kurrësi, për kiamet!

Metit ia kishte qejfi të hynte, por atij nuk i takonte të hynte kështu si në, hajdutçe, nga dritarja e vogël. Ai ishte burrë dhe ata s'merren me punë çiliminjsh. A thua? Ai s'e jepte veten për ndonjë shkas tjetër, por unë tashti jam i bindur që ai nuk e kishte kokën të vogël si tonën. Troç, atë nuk e nxinin hekurat e dritares, e kishte kokën të madhe, prandaj s'hyri me ne në depon e armëve.

Polivaq greku çau i pari, pas tij u kacavara dhe unë. Polivaqi ishte minoritar poliçaniot dhe, megjithëse hante mirë, së vëllai i punonte kamerier në hotel «Dajti», me amerikanët, prapë-seprapë ishte cipal i hollë, transparent! Kishte tenjën në bark!

Mbërritëm poshtë. Bëmë ujin e hollë. Polivaqi hoqi dhe rripin e pantallonave dhe u bë gati të ulej. Unë i thashë se s'ka lezet se po na pret Meti lart. «Kalla, kalla», tha ai dhe hoqi dorë nga mendimi i tij. Morëm skeletet e pushkëve, ato që nga dritarja ngjanin si qysqi. Këto skelete, të zhuritura e të përcëlluara, kishin gjithçka prej çeliku që i duhet pushkës. Gjithë pjesët e saj. Veçse llozet ishin bllokuar e s'leviznin, kurse kondakët e drunjtë ishin bërë blozë. Ishin djegur.

Polivaqi u ul galiç, unë u ngjita mbi të dhe me skeletin e pushkës shtrenguar i dhashë dorën Metit. Dola në dritë, në oborr. Pas meje, po me ndihmën e pezakut, u ngjit dhe Polivaqi.

Meti nuk na e vari fare. Ai përkëdhelte ato çka prumë ne nga bodrumi.

— Çfarë mauzeri, xixë! — thirri Meti i ngazëllyer.

— Tashti të shohin tiranasit, — tha Polivaqi.
— Kace kalla, pedhimul!

— Çfarë, çfarë? — pyetëm ne.

— Ç'tnotë, mre, ky kopil? — pyeti Meti, i hutuar me fjalët e Polivaqit, që s'i kuptonim dot.

— Hiç, bre çuni. Hiç, bre Meti! — tha Polivaqi si i zënë në faj.

Nuk e di ç'telepati e lidhi mendimin e Polivaqit me atë të Metit, por ky i dyti tha:

— Hak pushkë do bajmë. Le të guxojnë lanaxhinjtë të na shesin mend me patliake!

Dhe qysh të nesërmen pa gdhirë, në mëngjes herët, Meti, si kish pyetur si hiqet ndryshku i çelikut, patjetër babën e vet, usta Liun, erdhi dhe kërkoi te Hallë Mara vajguri.

— Oj nonëdaja e Sofijes! — thirri ai.

— Marëmëngjesi, jeto, qysh u ditë? — pyeti Hallë Mara.

— A bëjmë një tramë kokë për kokë bashkë. Të të jap ca tëlyn, më jep pak vajguri.

Tëlynin, që ishte gjalpë për të, nuk e mori vesh, Hallë Mara, por kujtoi që diçka donte të lyente Meti me vajguri, me petrelon e saj. Sapo kishte dalë ato ditë morri i madh dhe epidemia e tifos së tij dhe vajguri i Hallë Marës ishte bërë me vlerë të madhe shumë, për gjithë pallatin, s'paguhej me flori. Bile edhe kripa s'peshonte më para tij. Njerëzit lanin kokën me vajguri që të ngordhnin e të hiqnin qafe morrat. S'kish nevojë më as të mburritje e as të çqitje leshrat me çqitës. I ra vlera krehrit. Vajguri ishte dorë me një. Vetëm kur laheshë e lyheshe me të, s'duhej të thaheshë pranë zjarrit.

— Aha, — tha Hallë Mara e alarmuar, — plasi dhe tek ju! T'i lyeni, jeto, t'i lyeni! — miratoi ajo.

E kishte fjalën për morrin, që paskësh plasur dhe te pezakët. Meti e kuptoi për luftën që bënim me mëhallën tjetër dhe iu përgjigj i qetë:

— Ka kohë, nonëdaja e Sofijes, që ka plasë!
U morën vesh! Ai mori vajgurin. T'elyni u
harrua. S'ishte koha për tregti.

Meti e pastroi gjatë atë mauzerin e tij. Dhe
ne të gjithë e dinim që çeta jonë e kalamajve të
pallatit po bëhej me pushkë gjermane. Dëgjuan
dhe ata, lanaxhinjtë matanë Lanës dhe ranë squkë,
s'u bënë më për trima. Se Meti nuk ishte njeri
dosido! Jo, ai ishte nga Peza, që për punë push-
kësh shokë kanë veten.

Por ne prisnim kot tashti që ta vinim mauze-
rin në punë. Kjo zgjati shumë, se nuk gjenim dot
fishekë sagllam për të. Dhe aherë, kur nuk e
prisnim dhe kur lanaxhinjve po u rriteshin pen-
dët prapë, fishekët na i gjeti derri i Marijes. Tek
gërmonte një ditë me noçken e tij të fortë gro-
pat e veta në shesh të pallatit (jo në kopshtin e
Hallë Marës), ai zbuloi një arkë me municion.

— Xhephane e madhe! — u gëzua Meti.

— Mjerë ju, të mjerët! — bëri Polivaqi me
gisht në drejtim të Lanës.

Xhephania, arka e derrit, ishte me fishekë ma-
uzeri. Dhe ja, si vjen e rrotullohet bota: kjo xhep-
hane do të bëhej sebeb për të keq të tij, vetë
derrit të Marijes. Tek ai do të përvohej sa vlente
«mauxerri» i Metit. Vjen radha kështu të kthehe-
mi prapë të marrëdhëniet e Hallë Marës nga Hi-
marë me Marijen e Kallmetit dhe Xhentilen e
Italisë.

Vonë, në të dalë të vjeshtës, atë vitin dyzete-
pesë, ra një shi i madh që mbuloi dhenë. Hallë
Mara në mesovjeshtë kish shkukur furkat e fun-

dit me domate zemërkau e fasule dibrane dhe kish mbjellë patatet e hershme në kopshtin e sherrit. Ajo shfrytëzonte mirë kordin e pashkruar agroteknik të fshatit tonë Bunovë.

Kur ra shiu i parë, ajo bekoj perëndinë për atë flori që u fali arave të botës dhe patateve të saj. Se, që ta merrni vesh ju, «patatja, që është ujë e tëra, ujë do, të rritet si bostani». Kur ra shiu i dytë, ajo s'mbàhej nga hareja «dhe do të pëlcase Marija nga mëria!», profetizoi gjyshja ime atë ditë të shënuar shiu. Veç kur u shkul e u shemb qielli e ra shiu i tretë e i vërtetë dhe dolën rreketë e u frynë e u mbùshën kanalet anës rrugëve si përrenj të, aq sa u përmyt gjithçka e u shkul gjithçka e mbjellë, e me to bashkë dhe patatet e vocra, akoma farë, sa një koqe vezë breshkë, Hallë Mara as bekoj e as profetizoi më, por vuri kujën dhe thirri:

— Katakizmoi! Akratato!

Të dyja këto fjale ishin të panjohura për mua, por kishin aq shumë bashkëtingëllore të lodhshme, sa e ndieja që diçka e kobshme po ndodhte për ne. Fundi i botës!

Dhe nëse nuk keni besuar ndonjëherë që hidhërimi i njeriut është gëzimi i tjetrit, të jeni të sigurt që keni gabuar. Kur ra shiu i tretë dhe ne mbetëm pa kopsht, aherë vetëm Marija e Xhentiles u gëzua me fatkeqësinë tonë. Derri i babëzitur i saj i kishte patatet sheshit. Po gëzimi i saj dhe i derrit të vet që i shkurtër.

Shiu vazhdoi dhe për disa ditë të tjera dhe nga varret dolën gjermanët e parë. Ishin eshtrat e gjermanëve të varrosur cekët, anës murit të oborrit të pallatit, që ishin harruar fare e mbuluar me ferra. Xhentilja bëri kryqin për ish-aleatët që notonin vijave të ujit bashkë me atë kopolin e hedhur nga një mëkatarë e rë. Atë ditë

kiamëti dhe Marija e Kallmetit u hutua, u shtang, u tremb dhe u kujtua të bënte kryqin. Dhe pastaj ndodhi vërtet kataklizmoi, fundi i botës, fundi i mëhallës sonë, kur bodrumët e Marijes u mbushën e u mbytën me ujë. Dhe uji mbërriti deri te pragu ynë i katit të parë. Skollopati dhe shkallarja në hyrje të pallatit nuk dukeshin më, i varrosi uji. Nivelin e ujit ishte ngritur një metër e ca nga rrafshi i tokës kudo, dhe nëna ime mbeti e izoluar, në anën tjetër të Tiranës, në lavanterinë e shtëpisë së fëmijëve.

Tashti ajo s'lodhej hiç për ujë, mendova unë, se ujë kish sa të dojë e s'kish nevojë as për kazanë e as për magje. Mjaftonte që ajo të dilte në parvaz të dritares dhe çarçafët mund t'i lante si në pishinë. Këto që mendova, nuk i mbajta për vete, por ia thashë dhe Hallë Marës.

— Tuna! O zot! — tha ajo. — Mjaft de! — Ashtu siç thosh kur na mbushte më të rrallë çanakët me qumësht. Gjithmonë, tek shihte sytë tanë, që kërkonin dhe më, ajo belbëzonte këtë fjalë të panjohur:

— Tuna, jeto! Tuna e ke!

Ne në këtë kat që po rrezikohesh të mbytej, dhe nëna në atë anë të Tiranës, mbetëm të shkëputur nga njëri-tjetri. Më ne ishte Hallë Mara dhe, kur kishim atë, kishim gjithçka, por e shkreta nënë ç'bënte atje në atë lavanterinë e fëmijëve të botës, që unë e pëlqëja ta ngatërroja me «levando», sikur s'laheshin rrobat këllirë, por parfumoseshin njerëzit! Mjerë ajo! Ne kishim Hallë Marën dhe mund të ngjiteshim në tarracë të pallatit dhe këtë e bëmë shpejt. U ngjitëm atje te vendi ku kishte vrarë partizani një snajper gjerman dhe ku gjaku dhe deri asaj dite s'ishte larë akoma dhe pamë që mëhalla jonë që kthyer në det të tërë më ishujt e anije! Ishin shtëpitë e barakat

buzë Lanës që ngjanin kështu. Sebeq i kësaj për-
mbyetjeje të rrezikshme qe ajo qerrata Lanë, lu-
më i thëncin, që u fry e u mbars e doli mbi bri-
gjet e saj. Akoma atë mbarim vjeshte nuk ishin
marrë me të ata robërit gjermanë, që i ndërruan
drejtimin dhe e sistemuan Lanën nga lagjja e
«Moskatit» (lagjja jonë, lagjja matanë). Dhe, tek
çmeriteshim me Tiranën e përmbytur nga uji,
Madamë Detja, që e kish harruar tashti hallin e
ministrit, burrit të saj të dënuar me vdekje, në
majë të tarracës na mësoi që «pallati ynë ishte
Varka e Noes!»

... Erdhi, mbrëmja. Asgjë nuk dukej rreth e
qark, se korenti ishte prerë. Filloi të frynte erë
dhe Hallë Mara na zbriti poshtë në apartamentin
tonë, që të mos ftoheshim. Zbritëm poshtë, nde-
zëm zjarrin me kujdes mbi llamarinën tonë, me-
gjithëse rrezik zjarri tashti s'kishte më. Në ngroh-
nim gishtërinjtë e hapur e të mardhur, të mavi-
josur, si këmbë oktapodhi, shihnim gjuhët e fla-
kës dhe s'u besonim syve që zjarri mund të ek-
zistonte ende në këtë tokë të kthyer në det.

Gjumi nuk na zinte, se kishim merakun e në-
nës, që mbeti atje tutje Laprakës, kurse ajo, me
bindje, qante hallin tonë këtu brigjeve të Lanës.
Dhe ja, në derën tonë u fanepsën Marija me
Xhentilen dhe derrin, që mezi e tërhiqte bran.
Derri i rëndë sa një hipopotam ulërinte i lemeri-
sur, kishte parë llahtarë në tharkun e tij dhe,
me sa dukej, uji dhe zjarri qenë gjërat më të
tmerrshme edhe për të.

S'kishte nevojë të trokitnin në derë. Ajo qe
hapur, ne prisnim nënën. Por dhe sikur mbyllur
të qe, ulërima e derrit ishte më e fortë se sinjalet
e makinave zjarrfikëse. Në u ngritëm nga zjarri
dhe, nën flakët e tij, — se, kur ndiznim zjarrin,
llambën e vajgurit e shuanim, — pamë që Marija

qante me dënesë si gocë e vogël, kurse orëziu Xhentilë përpiquej e mundohej kot ta ngushëllonte, duke mbajtur fort e me zor derrin e lidhur. Ç'i thoshte Xhentilja Marijes, nuk e merrnim vesh. Ai fliste italisht. Kurse ajo qante, siç qajnë të gjitha gratë:

— Kuku, ç'na ka gjetë! — thërriste Marija. — Kuku! — tamam si qyqe.

— Mbylle, o korbëzeza! Mbylle atë kamare, — urdhëroi Hallë Mara, — se ç'qe për t'u bërë u bo!

— Më hupën të tana! — u ankua Marija. Me siguri e kishte fjalën për gjithë ç'kish atje në bodrum, me plang e prokopi.

— S'të humbet gjo, bijo, — tha Hallë Mara, — uji do shterpojë e rraçet atje mbeten, po futuri brenda e merrni një afsh zjarr se tartallosët e kallkanosët si në mal të Çikës.

Dhe sikur nuk ishin ato që s'flisnin për javë të tëra midis tyre! Unë u hutova dhe e humba fare. Ç'ishte kjo paqe e miqësi? Ata u ulën rreth llamarinës sonë. E kam thënë që s'kishim sobë, por ajo llamarinë e shkukur nga barakat e komandës gjërmane ia shkonte çdo sobe.

— Kuku! — përsëriti Marija avazin e parë. — Të tana më hupën!

— S'të humbet gjo, jo! — tha prapë Hallë Mara. — Ja, do të pushojë ky i bekuar shi dhe çdo gjo do zërë vendin e vet. Mua, po, që nuk i vë dot më patatet e shkultura, më preu krahët, se m'i la çiliminjtë pa bukë. Erësëgjëri!

Xhentilja dhe ne fëmijët dëgjonim. Dhe s'kuptonim, as ne e as ai, se kush kish të drejtë, Marë-plaka apo Marijenusja.

Kur papritur, patjetër meqë shqoi çekuren në brez të Hallë Marës, bashkëshortja e Xhentiles u përgjërua:

— Zonjë e madhe (Hallë Mara atë çast u bë zonjë e bile e madhe jo nga malli po nga halli që kish tjetra), po ju bëj një rixha, a po ma thërrni një këtë derr! — dhe tregoi nga Xhentilja, sepse derri i vërfër vazhdonte të ishte i lidhur si manar pas italianit.

Hallë Mara qeshi. Qeshi dhe Xhentilja kur e kuptoi që derri ishte ai tjetri, që hungërronte pranë tij.

— Marije, o bijë, — thia Hallë Mara, — s'kam zemër për të vrrarë një mi, jo një derr, o korbë!

— A! — u çudit Marija bijë. — Po ti a nuk ke dashë me ma vra kaq herë atë të mallkuem?

— Llafe, jetò, llafe! S'vritet as njeriu as derri me llaf.

— Kurse unë kam kujtue...

— Lëre ç'kujton ti! Për llafe, si ti dhe unë s'biem poshtë. Shoqe veten kemi.

Shiu s'pushonte.

— Pas Luftës së Dytë Botërore, kjo do jetë katastrofa më e madhe, — mëditoi Xhentilja. — Mjerë Italia!

Kurse Hallë Mara vuri e zuri një mbëlatë brumë sa për një kulaç të misërt. E poqi dhe e dogji në llamarinë, e mbuloi me hi dhe, kur e ndau me miqtë, kaptova pështymën kur e pashë sa i shijoi dhe. Xhentile italianit dhe Marije shkodriane. Megjithëse Marija ishte nga Lezha, Hallë Mara, gjithë ç'genë nga Tirana e lart, i merrte për shkodranë! Bashkë me të dhe ne fëmijët kështu e besonim gjeografinë. «Janë pashallëk i madh, — thosh shpesh ajo për ta: — Pasha Shkodra!»

Si na erdhi radha e u kënaqëm secili me hisen e vet të kulaçit, Hallë Mara nderi çibukun me një kongjill zjarri. Më pëlqente shumë kur ndizte duhanin me zjarr si tashti. Ajo nuk e më-

rrte kurrë kongjillin me mashë, por drejt e me dorë. Masha nuk vlente një grosh në shtëpinë tonë. Kongjilli i zjarrtë zinte vend mbi çibukun e madh dhe ngjante si një poç llambe biçiklete. Hallë Mara i hodhi qesen e duhanit dhe Xhentiles, por ai e falënderoi dhe e kujtoi që s'pinte duhan.

— Mirë bën zotrote, — e përkrahu Halla atë, — ç'e do shejtanin, helm është! Fumar duhan e firar dunjanë! — profetizoi ajo. Kurse për vete tymonte me qejf dhe lezet të madh, si «Pasha Shkodra».

Çuditëm dhe sot e kësaj dite si nuk e mësova dhe unë duhanin me Hallën, aq me kënaqësi e pinte, sa s'besohej të kishte tjetër gëzim në botë.

Si piu duhanin dhe shkundi çibukun, Hallë Mara, e lehtë dhe e shpejtë, u ngrit e shtroi rrobat. Ajo me Marijen kallmetase dhe motrat e mia mënjanë, unë me Xhentilen më anë tjetër. Dhe në krah të Xhentiles hungërronte derri. Kish ftohtë a uri nuk e di. Gratë çuçuritën një copë herë me njëra-tjetrën, pastaj u bë qetësi. Dëgjohej më të rrallë derri dhe gjithë kohën shiu që u binte fort çatave të shtëpive si karrocieri kuajve të karrocës së plehrave të pallatit. Ishin kuaj pleq e pa fuqi, që dhe kërbaci nuk i shkathtësonte dot. Por, sido që të jetë shiu, e rrahur karrocieri plak a e goditur kamxhiku kalorësi të ri, shi mbetet prapë. Dhe në mot me shi gjumi është mik i parë.

Tek po më mbylleshin sytë, ashtu përgjumësh, e pyeta Xhentilen:

— Pse nuk vajtët lart, te ministresha, Xhentile? Hallë Mara me Marijen janë në luftë, kurse ata, lart, — tregova me gisht tavanin, sikur tregoja qiellin, — janë në gjendje të mirë, të kamur e të majmur.

Ishte një pyetje e shprehur rrëmujëthi, siç janë gjithnjë mendimet para gjumit të një fëmije.

— Janë borgjezë, — tha Xhentilja. — Marija nuk i do hiç atë.

S'kish nevojë për sqarime të tjera. Borgjezët i dija mirë. Ata më kishin vrarë babanë. S'qenka kaq e keqe kjo Marija, kur nuk i dashka borgjezët! Çkanë që zihen, aherë, me Hallë Marën?!

— Natën e mirë, Xhentile!

— Natën e mirë! — më uroi dhe ai.

Xhentilja i kish ngrohur shtrojet mirë dhe, pa më zënë gjumi akoma, solla ndër mend Marijen. Me siguri ajo andaj e mbante në shtrat Xhentilen, se i ngrohte rrobat furrë, jo si Halla ime akull.

Më zuri gjumi shpejt, por dhe shpejt u zgjova. Njëra nga motrat, më siguri e vogla, që vuante nga veshkat, kishte vajtur në banjë. U dëgjuan dy ulërima njëherësh. (Duet fantastik). Njëra e motrës dhe tjetra e derrit. Në errësirën e thellë të banjës motra e vogël kishte shkelur mbi dhjamin e derrit të madh. Ajo ishte rrëzuar përtokë, kurse derri që zgjuar i hutuar dhe kërkonte shteg të çante. Nuk më shqetësoi dhe aq halli i motrës, derri ishte i butë e kanakar, por më çuditi fort fakti se si u gjeënd derri në banjë! Ç'donte ai atje? Kush e çoi? Harroja që Xhentilja ishte burrë dhe gjumi, si çdo burrë, e zinte më vonë se mua, fëmijën. Ai e kishte çuar pa undier sebeçiu në vendin e lig Hallë Marë ndezi fitilin e llambës. U bë dritë. Motrën e ngriq tëm, kurse derrin s'e qetësonim dot. Punë derrash.

— Do therur! — dëgjova vendimin e prerë të Hallë Marës.

— Thashë unë e ngrata, që do therë. Po kush ta therë? — e përkrahu vendimin dhe Marija.

— Italian! — thirri Hallë Mara.

— Si, sinjora! — qëndroi gatitu Xhentilja.

— There! — tha prerazi ajo.

Xhentilja u hutua. Ai u bë i shurdhër.

— Tumire derrin me djalin (me mua) dhe vuri thikën! — urdhëroi ajo.

Xhentilja lëvizi. Urdhrat e saj s'kundërshtoheshin. Ajo zbatoheshin. Mund të kundërshtoje dhe mbretin dhe pushtetin, por jo Hallë Marën.

U ngrita dhe unë. Do isha çirak i kasap Xhentiles. Halla i lëshoi fitilin deri në fund llambës. U bë ditë fare. Unë mora llambën, Xhentilja cekuren dhe në banjë u bë kasaphana. Po ç'e do! Ishte tepër vështirë të therej ai derr i poshtër. Ulërimat e tij ngritën pallatin në këmbë. Lart dëgjohej bishti i fshesës apo petësi i ministreshës që rrihte tavanin dhe derrin nuk e vramë dot.

— Humbameno! — thirri Hallë Mara. — Dy burra dhe s'vritni dot një palo, derr!

Më erdhi keq që na përbuzi kështu, le ta provonte vetë, kur ishte kaq e zonja, por më erdhi mirë që çështja e derrit më futi dhe mua në radhën e burrave. Emri «burrë» ishte gjithçka për shtëpinë tonë!

Trokiti dera fort dhe ia behën të shqetësuar dhe të tronditur për fatin tonë gjithonët, pezakët.

— Ç'ka bo vaki, mor jahu? Cilin vranë? — pyeti Dajë Liu, tek lidhte fort ushkurin e shallvareve.

— Hicgjo, — tha Hallë Mara, — një derr... — dhe s'arriti ta mbaronte ajo fjalën, kur peza-ku plak iku me vrap dhe në hollin midis hyrjeve

të aparatamenteve tona u dëgjua një si rënkim - e mallkim i tij:

— Turbestrafkullah! Allah, "allah," derr! — dhe pështymat e tij shpërndareshin korridoreve.

Plaku iku me atë fjalën e gjatë e të ngatërruar turke, sa, dhe kur e shkruan, të duket sikur ngul e shkul gozhdë. Kurse Meti mbeti te ne. Kur mori vesh hallin tonë, u tall me ne duke bërë një dorë gallatë.

— Hajde, mendje, hajde! Derri do plumb, taljono!

— S'ka plumbi ma! — u shifajësua Xhentilja.

— Ka! — tha Meti dhe iku.

Tashti ai nuk tallej, e kishte seriozisht. Dhe nas pak erdhi me atë pushkën e tij të sajuar vetë.

Meti nxitoi për në banjë. Xhentilja me llambën në dorën ngritur lart, si me fanar deti, ndriçonte derrin e zi dhe vaskën e bardhë. Pushka në dorë të Metit rrinte drejt si vizore mësuesi, ndërsa llamba në dorë të Xhentiles lëvizte si maçok i verdhë.

— Mbaje mirë! — tha Meti.

Nuk u dëgjua se ç'tha Xhentilja. U dëgjua vetëm krisma e llahtarshme. Derri u mek.

— Me shëndet, — tha Meti.

Gjithë pallati u zgjua. Apartamenti ynë u mbush plot. Kaq shumë njerëz njëherësh s'kishim pasur kurrë, as për kripë as për vajguri. Erdhën dhe koloneli, që pak më vonë ra nga kali, dhe ministresha, Madamë Detja.

— Ku na u poftis ky derr! — u ankua Hallë Mara.

— E vrau me një të shtime, se asht mysliman, — sqaronte Marija nga Kallmeti të porsaardhurit.

— Ç'ka të bëjë myslimani këtu? — pyeti koloneli, që s'kuptonte kush ish vrarë.

— Nga erdhi hajduti? — pyeti Madamë Detja.

— S'është hajdut, por derr, — sqarova unë. Nuk isha kot burri i shtëpisë.

Koloneli me ministreshën, të shoqëruar nga Xhentilja, vajtën në banjë.

— Ç'hata! — thirri e tronditur ministresha.

— Ha, ha, ha, — qesha unë.

— Mos qesh, — porositi Marija nga Lezha. — Është gjynah.

— Po kjo pushkë nga u gjet? — pyeti koloneli duke hyrë në rolin e vet ushtarak. Ai donte ta kishte situatën në dorë.

— Pushkët i ka mbledhur qeveria. Ti do ta kesh pushkë ilegale, — shtoi i sigurt ai, duke iu drejtuar Metit. — Ma dorëzo menjëherë, se të arrestoj!

Meti buzëqeshi lehtë dhe s'kuptohej nëse e përçmonte apo e qesëndiste kolonelin.

Oficeri u kujtua që kishte zbritur i paarmatosur, kurse tjetri, Meti, kishte pushkë. Dhe ç'pushkë, që vriste goxha derr. Por nuk e dha veten, ruajti dinjitetin dhe nguli këmbë në të vetën, por diçka më ndryshe.

— Ma dorëzo pushkën, se ndryshe të denoncoj!

Arrestimin e kisha dëgjuar, denoncimin nuk e dija, por e mora me mend që do të ishte vëllai i arrestimit.

— Jo! — tha prerazi Meti. — Jo! E kam bo vetë, e do marr hakun e vëllait.

Koloneli u zverdh. U zverdh nga frika e hakut? S'besoj, ai s'ishte armik, që të merrej haku në të. Patjetër që u zverdh, se nuk i shkoi fjala e urdhri i tij s'po zbatohet.

— Ti nuk je qeveri, — i doli papritur krah

djalit nga Peza Hallë Mara. — Ti je ushtri e ushtria ka pushkë tashti sa të duash! Mos e nga djalin, dëgjove?

Ku e gjente Hallë Mara këtë kurajë, që e përbuzte kështu kolonelin? Ç'sekret të tij dinte ajo, përveç atij turpit (të cilin e dinte gjithë pallati), që nëna e tij plakë, tashti në pleqëri, ishte martuar me një të kamur të sapoardhur nga Amerika?

Koloneli hapi sytë, ç'thoshte kjo plakë e shushatur kështu? Fytyra e tij e zverdhur nga inati dhe sytë e zez me kokërdhokë të bardhë të kujtonin diçka ata peshqit dekorativë në enën e madhe të qelqtë me ujë të Madamë Detes. Ai s'dinte ç'të thoshte. Ç'ishte kjo pushkë e bërë vetë?! Si mund të bëhej belgjiku vetë?!

Meti shtrëngonte pushkën fort dhe s'e lëshonte. Tyta e saj ishte në një vijë me kërthizën e kolonelit. Ishte natë akoma dhe nata ka një sahat të lig, ndaj koloneli iku e tha, sa për të larë gojën:

— Ta rregulloj unë ty!

— U gjët Kola në punë, — tha Marija. — Alamet oficeri e merret me derrin tim. — Dhe papritur filloi të qante e të këpustë kokrrën e lotit sa një gjyle topi. Punë grash. Vetë kërkoi të vritej derri, kurse tashti qante.

Meti qeshi dhe më lëmoi flokët. Meti ishte bërë burrë tashti.

Xhentilja rrinte i heshtur si xhentil që ishte. Motrat s'bëzanin hiç.

Ramë të flinin përsëri. Nata ishte e qetë. As derri, as gjelat s'dëgjoheshin, por mua prapëseprapë s'më zuri më gjumi. Tashti isha burri i shtëpisë. Më kish joshur shumë kjo fjalë e Hallë Marës.

USTA SHAMET, I URTË KIAMET!

Kafja në filxhan tashmë ishte ftohur, cigarja në buzë ishte shuar. Ne, unë me Thomanë, sapo kishim dalë nga një mbledhje e vështirë. Kishim shkarkuar nga byroja e partisë një shok tonin, se kishte marrë hak keqas ndaj një punonjëseje që e kishte kritikuar një herë. Ajo, shokun tonë të byrosë, e kishte pasë kritikuar me hak. Shoku ynë pa hak i ra më qafë tashti. Ajo kish ardhur para disa vjetësh me punë në ministri nga punëtorët e Kartografikes. Tek ne kishte mbaruar shkollën e lartë, natyrisht jo shkëlqyeshëm, se ishte dhe me fëmijë dhe me burrë oficer, që bënte shërbime shumë. Sidoqoftë, ajo ishte grua me vullnet dhe e donte punën, ia bënte hyzmetin, siç thonë nikoqirët për shtëpinë. Shokut tonë i kishin ecur mirë zaret, disa

aksione të ministrisë kishin dalë mirë dhe ai si drejtor korrite lëvdata. Ajo, tjetra, s'kishte inat me drejtorin e vet, domethënë me shokun tonë të byrosë, por nguli këmbë njëherë se ai përvehtësonte punën e të tjerëve, meritat e të tjerëve. Shoku ynë s'ishte nga ata që duronte t'i shkelje kallon dhe as si disa nga djemtë e ekspeditave, që perifrazonin «Rikardin III» të Shekspirit kur thërret: «Shes mbretërinë për një kalë», duke thënë: «Fal ministrinë për gjeologjinë». Ai s'kishte aq shumë mallin e maleve sesa të parketit të zyrës. Dhe nuk bënte kurrë shaka si «Është e rëndë nëpunësia — as i biri as e bija». Me siguri ai mendonte e këndonte nën buzë «Është e ëmbël nëpunësia — dhe i biri dhe e bija». Sidoqoftë ai qe «burrë i zoti» për disa punë dhe këtë «zotësi» e tregoi dhe me rastin e evidentimit të paaftësive në drejtori. Me shkathtësi të madhe ia qëndisi asaj shogës motivet e paaftësisë, në fund të fundit, ajo kthehej në origjinë, andej nga kish ardhur, punëtore në kartografi. Por, siç e thashë qysh në fillim, byroja nuk e la kështu këtë muhabet dhe ndodhi e kundërta: mbeti shoqja në ministri dhe iku ai tjetri nga ne. Historia e këtij largimi është e gjatë dhe unë s'kam ndër mend të tjerr lesh për çorape me të.

...Kafja që ftohur dhe cigarja u shua, së bashkë me Thomanë po kujtonim ngjarje të tjera si kjo e shokut tonë.

— Hakmarrja ka lindur që kur lindi prona private, — tha Thoma, — dhe vetëm me të do shuhet, në komunizëm.

— Na çove larg, — i thashë unë. — Jo deri atëherë. Edhe sot ka shumë njerëz që s'mbajnë mери fare. Të paktën unë kam njohur disa të tillë. Një nga ata je dhe ti.

Thoma kishte qenë një nga shokët e byrosë,

që e kish kritikuar më rëndë shokun që përja-
shtuam sot.

— Nuk besoj, — më kundërshtoi Thoma. —
Kam bindjen që mërinë e mbajmë të gjithë, por
nuk e shfaqim. E mbajmë thellë në gji, si por-
tofolinime para. Është tjetër gëshkje që ca luf-
tojnë me këtë të ligë të tyren, dhe ne jemi nga
këta, kurse ca të tjerë e nxjerrin njëzet herë në
ditë si shami hundësh. Nga këta që nuk e luftojnë
ka më pak, një nga këta është dhe drejtori.

— Jo, bre Thoma! Ata që kam njohur unë,
s'janë as si të parët, as si të dytët. Tek ata më-
ria është shuar fare ose...

— Çudi! — tha tjetri. — Nuk më besohet.
Ka ikur koha e shenjtoreve.

Dhe i tregova për Shametin, jo shenjtin, por
njeriun.

Gjithnjë habitesha si i kishte mbetur ky emër
minatorit tonë Shamet. Kujtoja se ishte nofkë e
paracukthi, si i themi ne në Himarë. Mendoja se
ai bënte ose kish bërë dikur shamatë shumë,
ndaj i thoshin Shamet. S'qëndronte puna kështu.
Ai e kishte këtë emër që kur kish parë për të
parën herë dritën e diellit. Ngushëllohesha se do
të këtë qenë foshnjë grindavec, që qante e kër-
konte shpesh gji, gjë që përsëri e mbështeste
dhe e justifikonte emrin e tij. Pra duhej të kish
qenë foshnjë shamataxhi e gërnjar, (shamet) ta-
marr. As kjo nuk ishte. Atij emrin ia kishin
vënë jo dyzetditësh, kur hap sytë fëmija, por
shumë shpejt, që para se të lindte, kur e ëma ishte
me barrë e burri e mori vesh që gruaja ishte
shtatzënë. Babai i tij kish thënë: «Dëgjo, grua,
po' polle djalë, emrin do ia vëmë Shamet, se
kështu e quajn tatëzotin tim, që ma vrau hasnil»
Gruaja kishte pranuar heshtazi, le të lindte një-
herë djali, pa s'mbetej pa emër, mendoi ajo. Dhe

kështu i heshtur e i urtë si e ëma, qëlloi dhe djali, që tashti kishte emrin zhurmëmadh.

Ç'i duam llafet, le t'i lëmë ato se janë fukarallëk dhe le të futemi drejt e në thela, në ngjarjen që dua të mësoni dhe ju.

Punoja inxhinier bashkë me minatorin Shamet. E kisha mik dhe më donte si djalë. Ishte njëzet vjet më i madh se unë, vetë isha njëzet e tre vjeç. Ai ishte usta i vjetër, unë çirak i ri, inxhinier i ri fare. Ai dinte t'i kullundriste mirë punët e galerive, unë isha manar, që s'komandoja dot as veten.

Atë vit ai u bë drejtor i minierës. E ndiej që po ngatërrohem me usta Shametin (dhe unë si shokët, kështu e thërritja), po bëni durim t'i shkojmë udhës deri në fund. Para se të bëhej drejtor, ishte brigadieri im. Kur ishte brigadier, ka ndodhur ajo që dua të them se i vuri vulën, që e bëne drejtor.

Në galerinë kryesore, në veriorin numër dy, ishte shëmbur oxhaku lidhës. Oxhaku ishte taposur i tëri, njëzet e tre metra plot me qymyr dhe kish zënë kalimin e katër shokëve tanë minatorë. Ishte avaria më e rëndë që na kish ndodhur, jo si ajo që ju kam treguar një herë tjetër e që e zhbllokoi Shefqeti për Vit të Ri. Ishte avaria që ne na kish bërë pikë e vjër dhe që qeverinë e kish s'këlldisur shumë. S'ishte puna te plani, që s'po ecte, po te katër shokët që ishin murosur në nëntokë. Kishin kaluar njëzet orë dhe ata tashmë mund të kishin vdekur... I kish varrosur vetë mëma tokë, pa ndihmën e njeriut. Ata ishin një kurban i madh për minierën. Ishte një nga ato aksidente që s'duhej të ndodhte kurrë. Halli ishte që duhej të nxirreshin këta katër shokë nga fundi i dheut. Për ta kishte merak të madh Partia, i prisnim ne dhe familjet e tyre.

Duhej të nxirreshin patjetër në sipërfaqe, gjallë ose vdekur, po procesi ishte i vështirë dhe gjithsesi rrezikoheshin edhe ata, që do ta hapnin, që do ta zhbllokonin oxhakun.

Asnjë nuk donte të rrezikoheshin jetë të tjera, ishin tmerrësisht shumë dhe ata të katër që prisnin... Të gjithë ata që kishin të drejtë të vendosnin, kishin frikë se mos sakrifikohesh jeta e atyre për të cilët do të vendosnin që të hapnin oxhakun dhe askush nuk jepte dot urdhër nga xhepi i vet për këtë hall që na kish pllakosur të gjithë. Nuk shtrohet çështja që s'kishte vendim fare për këtë. Jo. Komiteti i Partisë, që në orët e para, kur u pa se avaria ishte ajo që ish, e rëndë sa s'bëhej më për ne, kish vendosur për zhbllokimin, por duhej që dikush nga shokët tanë minatorë ta merrte vetë përsipër këtë barrë dhe nga ana tjetër të ishte i zoti i punës. Dolën shumë, që qenë gati të vinin kokën në rrezik për të nxjerrë shokët e murosur në galeri. Por ishin pak ata që qenë të zotët e punës për një avari të tillë. Ishte minierë e re dhe ne ishim të rinj. Çështja pra shtrohej që të nxirreshin patjetër ata të katër, por me domosdo të mos vdiste më as i pesti. Të vetmit që iu besua kjo qe Shameti. Ustai im kërkoi vetëm Haxhiun, një minator tiranas, nga ata të Shupalit, për ta ndihmuar. Vetë Shameti ishte nga Tepelena, domethënë kish, punuar vite me radhë në Memaliaj.

Aherë, kur mori përsipër të çmuroste shokët, i tha Haxhiut:

— Si ne, e mosnjëri, o Haxhi. Short i rëndë ky yni. Por vetë e zgjodhëm e paçim fat e shpëtojme shokët. Veç dëgjo, vuri veshin fjalës mirë, për një gjë të bëj rixha: kur të hasim në ta, të mos qash! Dëgjon ç'të thashë, të mos qash, se,

për kokën e fëmijëve, do të të rrah. Nuk dua lot, sido që t'i gjejmë...

Shameti ish nga ata burra që i bënte konak fjalës. Haxhiu kapërceu pështymën, kokrra e fikut të Adamit në grykë iu bë e madhe sa një hurmë. Sytë iu lëngëzuan dhe tha:

— Për kry të ijës, s'do turpërohem, Shameti!

Ata të dy e bashkë me ta dhe gjithë miniera punuan dyzet e tetë orë pa pushim. Dhe në fund oxhaku u lirua dhe hyrja e galerisë u zbulua e doli në shesh. Shameti zbriti i pari, i varur në litar nga arganelloja dhe i gjeti katër shokët të zënë dorë për dorë. Ata dhe në vdekje mbaheshin fort, sup më sup, pranë njëri-tjetrit. Me sa dukej, ashtu qenë lidhur pasi ishte zënë oxhaku. Kishin provuar ta çonin dhe pastaj asfikësia i kish mbështetur për shkëmbi dhe kishin vdekur, gati më këmbë, si para pushkatimit ose kushedi... Ai i njohu të katër. Ata ishin nxirë por shoku e njeh gjithmonë shokun, dhe në vdekje. Dhe, tek prishtë të zbriste poshtë shokun e vet, tiranas, Haxhiun, ai filloi të bisedonte me të vdekurit:

— Na vratë shpirtin, o vëllezër! C'do t'u them unë i ziu grave tuaja, si do t'i gënjej fëmijët tuaj, si do t'u dal përpara mëmave tuaja?! C'do t'i them, o Delo (iu drejtua të parit), babait tënd në Luzat?! Si do t'i pi kafën sat shocëve në shtëpi për ty, o Vezir djali (i tha të dytit)?! Si do t'i marr vetëm, pa ty, çunat në kinema, o Nonda (i tha të tretit)?! Si do të luaj më tavllë me miq të tjerë, o Mete (i tha të katërtit)?! Si do bëjmë ne pa ju, o vëllezër?! (Këto m'i ka freguar Haxhiu, që, si kish zbritur poshtë, fshinte lotët dhe s'guxonte të takohej me shokët e vdekur dhe me Shametin, duke qarë.)

Pastaj gjëmoi galeria nga ofshama e Shametit, pastaj u përmbys bota gjithë nga vajtimi i tij. Qante Shameti, dhe Haxhiu më tha që «Vallahi

nuk e di se si më erdhi, por që qante Shameti...!

Si duket Shameti dëgjoji hapat e Haxhiut dhe, tek vajtonte si asnjë burrë miniere deri më sot, i thirri:

— Hajde, Haxhi, hajde! Mos qofsha kurrë si soti!

Tjetri u afrua, pa shokët e vdekur sup më sup, pa Shametin me lot në sy, lotët ishin si ca kristale piriti, që të verbonin. Haxhiu pa lotët e shokut dhe ktheu kokën. Nuk donte ta shihte, nuk duronte dot ta shihte Shametin ashtu, nuk donte ta shihte as Shameti atë tek i kish sytë mbushur me lëng...

Dhe aherë Shameti i tha:

— Bjermë, Haxhi, qëllomë fort, se sot më shëron!

Tjetri nuk foli, as shau as goditi. Por doli jashtë i trullosur, i shkrehur dhe thirri shokët dhe aherë minatorët panë Shametin me brazdën e lotëve nën sy, që shkiste në faqen dhe gushën e tij si damar floriri; dukej kështu ngaqë ndriste e kullonte në faqen e nxirë nga qymyri. Kishin dëgjuar që loti është flori, por vetëm sot panë lotin e burrit për shokët, që vërtet është flori e shkuar floririt.

Më vonë, paskëta, Shametin, ustanë tim, e bënë drejtor të minierës. Natyrisht, jo vetëm për këtë që ju tregova, por dhe për të bëmë të tjera të tij. Nuk deshi, nuk pranoi të bëhej drejtor. E thirrën në Komitetin e Partisë, e urdhëruan. I thanë që komunisti i bindet urdhrit dhe ai zbatoi urdhrin...

Dhe tashti të vijnë tek ajo që ngamë në fillim, se ka shumë njerëz që nuk mbajnë mëri. Shameti është njëri nga ata.

Një mesnatë vonë, drejtori i ri, Shameti, vajti në minierë në ndërresën e tretë. Veshi rrobat e tij të minatorit dhe zbriti nën tokë. Ish-

te dimër dhe jashtë bënte ftohtë, kish rënë një cipë borë që qe bërë akull. Në galeri bënte ngrohtë, ligji i nëntokës ky dhe nga ana tjetër aspiratorët ngrinin një erë të nxehtë si hambarthata. Është ajo era e majit, që vjen në mot të nxehtë nga Saharaja dhe than drurët dhe shkurret, pret në mes dhe grurin. Ndjaj andej nga Dumreja i thonë dhe hambarthata. Ne në fshatin tonë, në Breg, i themi mbarselise, se mbars lisat. Galeria qe e ngrohtë si me mbarselise.

E mori shtruar dhe filloi të kontrollonte frontet e punës drejtori i ri apo minatori i vjetër Shamet. Në një çip të traverbangut gjeti një minator që po flinte. Mbase dhe ajri i ngrohtë e ndihmonte të flinte rehat, si nuset e reja, që akoma s'kanë bërë gërnjë me vjehrrat. Por gjumi në galeri është mik i lig, se të ftohtët e merr nga trualli, nga tabani i galerisë, që është gjithnjë pothuajse i lagësht. Lagështirë. I erdhi keq për minatorin që flinte e do të ftohej pa e kuptuar as vetë. E pa që ishte i ri, po nuk e njohu. Në minierë vinin herë pas here kontigjente të reja nga Tirana, ca iknin, por të shumtët mbeteshin në punë atje. Mendoj për një çast se do të ishte ndonjë dembel që i fshihej e i bënte bisht punës, si qeni maces. Vërtet miniera, si asgjëkundi, të bën tamam njeri, por ka dhe një lloj njerëzish që me zor të madh i lëmon zdrukthi i minierës. Janë nyja gjithë.

Dhe iu kujtua Shametit atë çast ai minatori tjetër, vite të shkuara, në Memaliaj, por i ri si ky sonte, që i bënte dredha shumë ballit të minierës dhe e vërtiste punën si Ali Xhixha në tel. Një ditë, kur ishte brigadier atje, në Memaliaj, e gjeti në sipërfaqe, pa hyrë në galeri. Ish merakosur për të dhe e kish pyetur «pse s'je në punë» dhe ai tjetri i kish thënë «më rrahin sho-

kët». Çudi, mendoi Shameti, ç'ishte kjo gjë që i gjeti minatorët që të rrihnin shokun?! S'kish dëgjuar të tillë sebeb për të mos hyrë në galeri dhe ndaj e pyeti prapë: «Pse të rrahin, ç'u ke bërë?» Tjetri iu përgjigj: «Nuk e di. Nuk u puqet ylli me mua. Nuk e di ç'kanë.»

«Hajde të vemi te shokët», — kish thënë Shameti.

«Do më rrahin prapë», — kishte ngulur këmbë tjetri.

«Kur je me mua, nuk të ngët dot njeri». — e kishte siguruar Shameti. Nuk ia fshoste dot goja që s'të rrëh njeri kur je me mua. Dhe vërtet vajtën në galeri, te brigada, dhe nuk e ngau njeri. Aherë pyeti Shameti djemtë e brigadës: «Pse ia keni bërë gjakun dhallë këtij njeriu?! Ç'ju ka bërë?!»

Djemtë e brigadës kishin heshtur, «sikur u kish marrë perëndia gojën», më tregonte Shameti. Sa folët ju, që s'ishit atje, aq folën dhe ata. Po Shameti s'ishte nga ata që u zihen veshët e u mbyllen sytë kur është llafi për hallin e tjetrit dhe prapë kishte pyetur:

«Ç'ju ka bërë ky djalë që e ngitni dhe s'e lini të punojë?»

Dhe dikur njëri nga shokët e brigadës u prek dhe tha:

«Hicgjë s'na ka bërë. E di vetë ai.»

«Hicgjë! Ndaj e turpëroni?» — pyeti tallazi Shameti.

«Ndaj e rrahim», — i thanë ballazi ata. Dhe njëri tha: «Dhe babai im të ishte, të ngrihej nga varri, do ta rrihja.» Dhe një tjetër shtoi: «Dhe djali im të ishte, do ta shqepja në dru. Se, që thua ti, brigadier, ky soj mileti ta bën borxh. Ky është mi i arave. Ky është armik e kaptuar armikun. Gjykoje vetë ti. Ja ç'bën ky. Vjen në punë,

nuk e shkund lopatën asnjë orë dhe kur fap ikën, zhduket pa u ndier fare, tamam mi i arave. Dhe fshihet. Dhe të fshihesh këtu nën dhe është gjëja më e lehtë. Urith. Ti e di mirë këtë. Zë një fole në galeri, një qoshe vagoni a ku di unë se ku, pse, pak vëra ka dheu? Kurse ne të tjerët, barkazi në llavë, si në qivur punojmë. Ne punojmë dhe, mirë bëjmë, atë detyrë kemi, kurse ky rrafjan fle në ndonjë qoshe. Kur kujtohemi për të, shohim që na mungon. Dhe në fillim kujtoheshim shpesh për të, po tashti... Ai mungon, ne bëhemi merak, mos e ka zënë llava nën vete, mos e ka shkelur vagoni, mos e ka vrrarë guri. Se njeriut të varfër në të tilla raste për keq i vete mendja. Se, sido që të jetë njeriu, sado maskara të jetë, e më të lig burrë s'bën mëma tjetër se ky që është dembel, prapë njeri është. Dhe në nëntokë njeriu të bëhet më i dashur se vëllai. Ç'them dhe unë, sikur ti s'i di këto. Aherë vihemi ta kërkojmë, lëmë punën, se të pjell belaja, dhe, si ato motrat e dhembshura që kërkojnë vëllezërit e vegjël për t'u dhënë sillën a darkën, kërkoj. Kërko atje, kërko këtej, lër dhe punën, në dreq të vejë, vetëm ky të mos ketë pësuar gjë, se është njeri, që mos qoftë! Dhe, kur ne kemi menduar turpin për vete, që e lamë të vejë dem dhe tabutin për të, e gjejmë që fle si ujku në shtrungë, në mes të vagonit. Ç'ti bësh aherë, Shamet vëllai? T'i piç shurrën! Ta rrahësh, thua, është pak! Ta tredhësh, e ka hak, por është burrë, i ligu, dhe s'ke ç'bën më tepër, ne vetëm e rrahim. E zbojmë nga galeria, nga fronti, se na tromaks e na prish gjakun dhe neve. Dhe kështu disa herë. Ne me tonën themi se e ka hallall drurin. Ç'do bëje ti po të ta bëj kështu unë, a ndojë tjetër, jo më ky i ligu i burrave? Ky pusht i pushtërve?»

Shameti kishte tuundur kokën, u kishte dhënë hak shokëve me mendje të vet dhe u kish thënë: «Më duket se s'keni faj. T'keni dalë borxhit. Si thua ti?» — pyeti atë tjetrin, dembelin e burrave. Ai kish heshtur dhe aherë Shameti kish shtuar: «Puno mirë, si shokët, po në mos ik e plehëro arat, por jo minierën, se u zë frymën njerëve. Ndryshe, dëgjomë mua, po mbete këtu e u bën hilë e u prish gjakun shokëve; do t'u them të më thërresin dhe mua të të heq brekët e të të jap ca baca që t'i mbash mend për tërë jetën.» Baca e Shametit ishte e madhe dhe e rëndë si putër ariu. Ai e kujtonte dhe këtë si fëmijët e tij, që, kur i bënin zullum, kështu u hiqte brekët e u hynte mollaqëve me pëllëmbë. Paçka se ai tjetri ishte për të martuar, për usta Shametin gjithë burrat e minierës ishin si djemat e tij. Ai tjetri, thonë, u ndreq, megjithëse shok me Shametin nuk u bë dot për nga të bëmet e punës, por, për të mos i merakosur me shokët, u bë tjeri punëtor. Aq sa e qaste miniera. Se, në fund të fundit, gjithë Shametër s'bëhen dot. Ku Shameti mal me borë, e ku ai tjetri një grusht dhe më një dorë.

... Ky djalë, që e rrihnin shokët, iu kujtua Shametit atë çast tek po shihte si flinte këtë vërsnikun e tij në një çip të traverbangut, këtë sollli ndër mend kur pa pas kaq vitesh këtë minatorin tjetër, që nuk e njohte. Dhe mbase inati i atij dembelit të Memaliajt e bëri që e zgjoi këtë tjetrin pak rrëmbinathi, jo si babai djalin, por si vëllai i vogël motrën e madhe. Tjetri u zgjua mahmur i shushatur dhe gjithë inat. Tërbim fare. Ishte në gjumë të parë, më i rëndi i gjumërave të natës, dhe ra më tepër në hëntokë, që është natë gjithnjë, si natë polare.

— Ç'ke, mor! — tha i sapozgjuari, — Ç'ke që më prek?

— Çohu!... — i tha Shameti. Deshi t'i thoshte: «Ngrehu, se do ftohesh», por ai tjetri s'pri-ti. E shkrehu shpejt koburen.

— Ç'dreqin, ke që më zgjon, ç'je ti që më zgjon? Kafshë!

U neyrikos Shameti me këtë pasha të vogël, që s'ia prishje dot gjumin në punë e të kërkonte me një fjalë dhjetë llogarira. Dhe mbase për të parën herë me zë të fortë thirri, dhe e prezantoi veten:

— Jam drejtori!

Tjetri qeshi dhe me përqimim e inat tha:

— Ik, or, qerou, në punë tate, se po marr, lopatën e ta bëj kurrizin më të butë se barkun! Drejtori, thotë! Ik, ore, se në punë time jam vetë drejtor.

Minatori, që bënte gërnjë, ishte i ri, i fuqishëm dhe një kokë më i lartë se Shameti, që s'ishte trupvogël. Po tashti këta djemtë e rinj rriten me gjalpë e marmelatë dhe të gjithë merren me basketboll. Ai nuk e njihnte vërtet drejtorin, Shametin. Ca që ishte i ri në minierë, ca që Shameti sa ishte bërë drejtor, ca më shumë që Shameti s'kishte fare hije të rëndë drejtori mbi vete. Minatori i ri mendonte: «Drejtor që të zgjojë punëtor në ndërresën e tretë, në mes të natës, ku, ka? E ha unë këtë kokërr ulliri? Jo po drejtor me rrobat gjithë qymyr e djersë! Ik shitja ndonjë tjetri! Drejtori bën gjumë, tashti gushë më, gushë me guguftunë, drejtoreshën e tij, në krevat të shtëpisë e jo në shtrat të galerisë. Ik, ore, se na shkriver!»

Kështu mendoi minatori i ri për drejtorin e ri dhe vërtet mori lopatën ta çlodhte paksa në brinjët e Shametit. Po Shameti, që vërtet nuk donte shamatë, s'ishte trembur nga demat e jo do të trembej nga viçat. Deshi s'deshi, u bë shkak nga

minatori i ri të dëgjohej gërnja me të dhe erdhën shokët e brigadës dhe ia hoqën lopatën nga duart minatorit të ri. Shameti iku, nuk deshë të dëgjonte se si do të shfaqësohej ai tjetri, që për pak i mori nderin. Shokët i thanë gërnjarit se cili që ai që e zgjoi, që kish bërë shtëpi minierë gjithë jetën e tij, i thanë turp e haram paç bukën e kaur, bukën e minierës, se dhe ai tjetri minator ka qenë deri dy muaj të shkuar, minator si ne, dhe e vunë drejtor, çoban për ca si ti, që të nikoqirepsë më mirë këtë shtëpi, këtë minierë, që që e tyrja, pra dhe e tij. Tjetri u turpërua dhe u tremb. Priste ta pushonin nga puna, mirë, kabull, po hajde bëj gjyq me drejtorë. Do më futin në burg, mendoj. I doli e dehura e gjumit, i iku dalldia, dhe priti një ditë ta pushonin, priti dy ditë ta thërritnin në gjykatë a në rajon të policisë, priti tri ditë kaloi një javë, por nuk po kujtohej njeri për të. Dhe kjo e shqetësonte më shumë. Haka e vonuar është më e shënuar, është më e rënduar. Dhe duke kujtuar që një çiban që s'çahet ditë me radhë zë qelb më shumë, dhe kjo puna e tij kështu po shkonte. Nuk duroi dot dhe vajti vetë në zyrë të drejtor Shametit pa e thirrur njeri. Vajti te drejtori, që një ditë patjetër do t'ia gjente anën për ta shkatërruar fare. Dhe kishte hak, se i kishte shitur shumë mend. I ra derës. I thanë nga brenda hyr. Dhe hyri e tha:

— Unë jam ai, — sikur të ishte një autoritet i njohur, të paktën zëvendësministër.

— Cili, more?! — u çudit Shameti, që nuk e mbante mend fare këtë njeri, dhe për të parën herë e shihte në dritën e diellit. — Ç'je ti, more?! — pyeti rishtazi.

— Unë, pra! — tha tjetri përsëri. Dhe po habitej si nuk e njohnin. Apo drejtor Shameti bën-

te sikur nuk e njihate dhe po e përbuzte keqas...
— Cili, bre! — nguli këmbë drejtori. — A ke emër?

— Unë, i gjumit, — tha tjetri me turp dhe uli kokën; nuk e shihte dot në sy drejtorin.

— Kush i gjumit? — pyeti mekanikisht Shameti, që s'kuptonte dhe s'kujtonte dot ç'punë kishte ai me këtë njëri të gjumit dhe shtoi me të qeshur: — Cili i gjumit, o të bëftë mirë!

Tjetri e kuptoi, e ndjeu që drejtori i kishte harruar fare dhe i erdhi edhe mirë edhe keq që s'e mbante mend. Për drejtorin ai qenkësh një hiç, përderisa s'e kujtonte dot... Kurse unë, kam një javë që vras veten...

— Unë, pra, ai, që atë natë, para një jave, desh ju godita me lopatë. Kam një javë që pres të më pushoni nga puna. Më është bërë koka daulle e më shtrëngon e më shtypet zemra fort si shalë biçiklete...

— Si, çfarë?! — u habit drejtori, që s'e kuptoi krahasimin.

— Si shalë biçiklete; — përsëriti tjetri, pa sqaruar gjë, — dhe nuk durova dot më. Erdha vetë, që të më pushoni... dhe t'ju kërkoj të falur...

Më në fund e kapi dhe Shameti cili qe. Qeshi lehtë, i gëzuar që tjetrin e kishte vrarë ndër-gjegjja:

— Ah, ti qenke ai i gjumit! — dhe qeshi pra pë, për tashti fort, sikur dëgjoi ndonjë anekdotë të thekur shkodrane.

Minatori i ri u hutua. Tashti e humbi fare dhe tha me vetë «kaq e pati dhe ky, s'qenka në rregull nga kaptina sot drejtori», dhe bëri të ikte.

— Prit, bre, — i thirri Shameti, — ku vete? — Tjetri u kthye. Atë natë të tremba ca, të zgjo-

va rrët e fët, inatçe. Po sesi më erdhi, m'u kujtua një tjetër njeri kur të pashë, shok i Bilushit dhe ky mendova. S'desha të të tromaksja, jo, desha të të zgjoja se kisha frikë mos ftoheshe, e merr brinjë më brinjë, ashtu siç flije ti. Paçka se duhej të të thosha se në punë njeriu s'duhet të flejë. Por kur je i ri në minierë, edhe gjumi të zë në fillim, qëllon më disa, si ti dhe si unë. Se, kur fillova dhe unë punën, vite përpara, çoku flija në fillim si ti atë natë, sa ma hoqën këtë zakon shokët.

Minatori i ri nuk e dinte që atë kohë që kujtonte drejtori, vërtet që mund ta kish zënë gjumi në galeri ndonjëherë, por kjo ndodhte se natën nxirrte qymyr për shtetin dhe ditën tërhiqte parmendën për arat e të atit. Reforma Agrare i kishte dhënë tokë babait dhe Shameti nuk i gëzohej dot kësaj toke, ndaj ndihmonte babanë duke i hapur brazdat.

Minatori i ri këto nuk i dinte dhe ishte i sigurt që ky po e gënjente për t'i dhënë kurajë dhe për të mos i marrë erzin.

— Sa kohë ke që punon të ne, se s'të kam parë? — pyeti Shameti.

— Kam një muaj e ca. I kam marrë dy pesëmbëdhjetëditësha rrogë këtu, — tha tjetri dhe, si i zënë në faj, shtoi: — Bashkë jemi parë një herë në mensë, te sporteli.

— Ah, shih, ti, shih! Ke një muaj e ca dhe parë bashkë qenkemi dhe unë s'të mbakam mend. Filloi harresa të më zërë dhe mua. E kam thënë një herë dhe kam hak, gjithë sëmundjet për drejtorët janë! Turp për mua që mbaj mend gjithë shtyllat e vagonët e minierës dhe kam filluar të harroj njerëzit e saj. Ik, or babë. Të qoftë puna mbarë! Dhe herë tjetër, kur të takohemi poshtë, të të gjej astrit në këmbë, se ndryshe, po të gjeta

shtrirë, të ha miniera ty dhe jo, ti atë. Shyqyr që u njohëm, se qenke djalë me sedër dhe s'do të të harroj më...

Tjetri ngjatjetoi dhe iku dhe e mori vesh që as mendja dhe as zemra e drejtorit s'kujtonte dot njeri për keq. Jo më të merrte hak mbi një fik aguridhe, siç ishte ai në minierë.

Dhe meqë tashti sapo përmenda thënien e njohur të Shametit: «Gjithë sëmundjet për drejtorët janë», kini pak durim t'ju tregoj dhe ngjarjen e fundit për të.

Pas ca kohësh unë ika nga miniera, mbarova fakultetin, Shameti mbeti atje drejtor dhe, kur unë sapo kisha filluar punën në ministri, Shameti qe shtruar në spital.

Me ta marrë vesh, kuptohet, u merakosa dhe vajta ta gjeja ustanë tim, drejtor Shametin. Takova mjekët, u interesova ç'kishte, ku s'të vete mendja me sëmundjet e këtij shekulli. Doktorët më thanë se kishte një sëmundje profesionale të njohur, silikozën. Ishin tridhjetë e pesë vjetët e minierës, në kushtet jo të Valiasit, po të Memaliajt fill pas Çlirimit, dhe ato kishin bërë të vetën. Nuk ishin vitet e sotme, por ato kur minierat s'kishin as ajrim, as llambë elektrike, as ujë e as elektrovozë. S'është halli që t'u bëj reklamë minierave, por për të thënë një të vërtetë, që të mos më qesëndisin minatorët e tanishëm se nuk i njihkam minierat. Sidoqoftë ai paguante me silikozën e vet haraçet e viteve të shkuara...

E takova mikun tim si vëllanë e madh që kthehet nga ushtria. U gëzua kur më pa dhe s'arrita t'i uroja të shkuara e shëndet të shpejtë, siç e do vendi, kur ma priti:

— Jam turpëruar me ty, inxhinier. (Ai edhe sot e kësaj dite inxhinier më thotë, paçka që

unë kam ndërruar zanat.) Kam kënduar në gazetë që je bërë shkrimtar, urime, inxhinier, faqebardhë. Dhe mos harro shokët e gjithnjë shëndet e besë Partisë!

Unë u hutova, erdha t'i uroja të sëmurit shërim, të shpejtë, kurse ai më uronte mua me një të tillë fjalë, që s'e kisha dëgjuar ndonjëherë e që është thelbi i jetës sonë «Shëndet e besë Partisë» dhe unë përsërita atë fjalën që them shpesh:

— Të gjithë bashkë, usta!

— Të lumtë goja! — tha ai.

E pyeta pastaj për sëmundjen, a mërzi tej shumë në spital. Më tha se ishte si në shtëpi pushimi. Gjithë të mirat. Shokët i vinin, miqtë e farefisni e shihnin, fëmijët e gruaja e gëzonin, doktorët e donin. Sa për sëmundjet, ato venë e vijnë, ndaj kemi lërë, që të gëzojmë dhe të vuajmë. Se pa hallë dhe gëzimi s'ka lezet. Veçse kjo sëmundja e tij s'ishte gjë fare. E pse, sëmundje është kjo? Pa një dhembje koke, pa një temperaturë, vetëm një kollë si e pleqve a si e atyre që pinë duhan kaçak. Më thonë se do të më mbajnë ca këtu me qumësht, si kotelet e vocrra. U them se qumësht na japin dhe në minierë. Më thonë që duhet bërë një pushim mbi tokë, shoku drejtor, se vitet që ke punuar nën tokë e kanë bërë të tyren. U them pushimi i tepërt, e plak, e mpak njeriun. Çdo hallat, kur s'punon, fillon të ndryshket. Jo, më thanë ata, duhet pushim. Po, u them unë, duhet punë. Puna është lezeti i kësaj bote.

— Usta, — e ndërpreva unë, — duhen dëgjuar doktorët, se edhe ne në galeri të dëgjonim ty. Ti je usta i qymyrit, ata janë të shëndetit. Ti i gjen sëmundjen dhe ilagin minierës, ata njeriut. Janë të ndara ca gjëra, usta!

— Rri, or i uruar, rri, o inxhinier, të keqen!

Mos më fol si njeri i librave tashti, se i di më mirë unë këto punë. Nuk kam sëmundje, unë. Kam dyzet vjet në minierë dhe nuk jam shtrirë një herë, s'palosem kollaj unë... — dhe e zuri kolla e silikozës. — Kurse tashti m'u shpik kjo palo kollë, si kolla e mirë e çiliminjve. E di ç'më shkoi mendja sot? Ia thashë edhe doktorit, por ai qeshi.. Kushedi, mbase vërtet kam kollën e mirë të kalāmajve, se kam dëgjuar që ca e kalojnë dhe në pleqëri, si puna...

Tashti mora inat unë. Ai ustai im, drejtor Shameti, më fliste si ca gjuhëpashkruar, si ca analfabetë. Dhe ia përplasa:

— Ke dyzet vjet vërtet, por të kujtohet si më the njëherë për atë shokun tënd? Vit për vit shtrohej në spital dhe bënte rreze. Kur e pyeti njëherë doktorin se ç'vegël nuk i punonte makinës së trupit të tij, doktori i kish thënë si me shaka: «Që nuk ke gjë, vërtet s'ke gjë, por dhe që pa gjë fare nuk je, vërtet nuk je!» Dhe ti kollën e ke...

Shameti qeshi. E kujtoi dhe ai atë mikun e vet minator; pastaj u ngrys dhe vazhdoi mendimin tim:

— Dyzet vjet nuk jam shtruar një herë, që në djep, s'e mbaj mend veten shtrirë. Por isha dyzet vjet minator. Me të më bërë drejtor, m'u shpifën dhe sëmundjet dhe spitali. Nuk kanë faj doktorët, jo, fajin e ka zanati i ri, drejtorllëkn, inxhinier. Dëgjo Shametin, ti, gjithë sëmundjet për drejtorët janë! Mbaje mend e mos harro këtë ç'të thashë.

Ai e tha këtë me bindje të tillë, sikur të thoshte që ai ishte Shamet dhe Shamet do të vdiste dhe sikur kiameti të bëhej. Unë qesha. Ç't'i thosha atë të vërtetën e madhe që vetëm drejtorët kurrë nuk mund të vuajnë nga silikoza, se ata rrinë zyrrave e jo galerive, ku merret silici. E di-

ja që ustai im s'do të më besonte, se nuk donte të besonte tjetër gjë dhe do të kujtonte se talle-sha me të. Meqë miqësinë me të nuk mund ta rrezikoja për një palo sëmundje, i thashë me të hedhur:

— Mbase, kushedi, usta, dhe punëtorët kanë sëmundjet e tyre.

— Jo, bre inxhinier xhani! Gjithë sëmundjet për drejtorët janë dhe pikë. Kështu i gjejmë dhe llafit konak. Dhe mos qofsha tridhjetë vjet komunist po nuk shkova të kërkoj në Komitetin Qendror, sa të dal nga ky spital, që të më heqin nga kjo punë e të më shpien prapë minator. Ke për të parë kur të shërohem e të bëhem xham fare...

Vërtet, disa muaj më vonë, ai bëri kërkesë në Komitetin Qendror dhe, kur i shkova për dasmë të djalit, ishte përsëri usta Shameti dhe jo shoku drejtor.

Dhe ju më thoni që s'ka njerëz në këtë botë që s'mbajnë mëri...

PLAKU I DIELLIT

Mua më caktuan të shoqëroja të huajt. Pas dy ditësh, të pasnesërmen, zhvillohej ndeshja e futbollit midis nesh dhe italianëve. Gazetarët që e shoqëronin skuadrën m'këqenë shumë. Midis tyre ishte dhe ai më i moçmi, që më ra shorti t'i përktheja unë. Pse pikërisht unë? Jo se detyra ime është të përkthej, as se italishten e kam mësuar qysh kalama në fshat, në kohën e luftës. Jo! Ka të tjerë burra më të zotë se unë për italishten dhe që mbajnë shtëpinë me atë gjuhë. Atë zanat kanë. Po gazetari i moçëm, Raffaeli, kishte kërkuar një mbrëmje më parë, gjatë darkës së mirëseardhjes, që t'i plotësohej një dëshirë: t'i jepej mundësia të shkonte në fshatin tim, po, po, në fshatin tim të lindjes, në Bunovë.

Shokët që e kishin dëgjuar dhe përcjellë dëshirën e tij, ishin habitur. Pse pikërisht në Bunovë? Atë nuk e gjen në asnjë lloj harte të zakonshme. Ku e njeh i huaji? Bunova jonë s'është as Vlora ane-ane, as Korça plakë, bile as Këlcyra që bën verë të mirë nuk është.

Sido që të jetë, gazetari tha: «Dua të shoh Bunovën», dhe aherë shokët tanë u kujtuan që në ATSH punoja edhe unë që isha nga Bunova. Kuptohet, sollën ndër mend edhe atë që unë e dija italishten. Kjo bisedë u bë të hënën në darkë në hotel «Dajti», të martën në mëngjes unë u nisa me Rafaelin për në fshatin tonë. Ishte një udhëtim i papritur, tepër i këndshëm për mua jo vetëm se do provoja bollëkun e fshatit në tector, në muajin e kazanëve të rrushit, por sepse unë nuk jam gazetar i ATSH-së që gjezdisin gjithë dynjanë, por inxhinier i telekseve, që s'para lëviz, se jam i lidhur me aparaturën si shifrantët me radion.

Duhej të shkoni e të ktheheshim brenda ditës, se të nesërmen, të mërkurën, Rafaeli do të ndiqte në stadium ndeshjen. Dhe kjo vajtjeardhje brenda së martës mund të arrihej, siç e arritëm, po të mos humbisnim kohën në qytetet gjatë rrugës. Rruga mbi dyqind kilometra deri në fshatin tonë është prej kohësh e asfaltuar. Asfalti na ndihmoi, ndryshe zor se e mbanim fjalën për udhëtim të tillë.

Kam kënduar kujtimet e një piktori të njohur anglez, mik i Bajronit, gravurat e të cilit janë dhe në Muzeun Kombëtar tonin, Eduart Lirit. Fshatin tonë ai e paskësh vizituar këtu e një shekull e gjysmë më parë. Bashkëfshatari im i lashtë, i shekullit të kaluar, që, si unë sot italianin, shoqëronte anglezin e mirë të atëhershëm, Kasnec e quanin, gjithë kohën, sa u vërtitën në këto

qytetet e Steres Evropiane të Perandorisë Osmane nga Selaniku në Manastir, i thoshte Liri: «Kur të shohësh Bunovën ti, atëherë do të shushatesh fare, Bunova jonë është ç'është, asi i Jonit, plazhi i perandorëve të Bizantit.» Këtë e tregon Eduard Liri, nuk e shpik unë. Piktori, akademik anglez aq shumë u mallëngjye me fshatin tonë, aq e pëlqeu, sa, siç thotë vetë, për Bunovën i foli gjatë, e gjerë edhe mbretëreshës së Anglisë, Viktorisë, së cilës i jepte mësim vizatimi. Mbase me këtë Liri i mirë padashur na bëri një shërbim të keq se, qysh prej aso kohe, për shumë vite Anglia ra në sevda me fshatin tonë. Nejtë, kjo është histori tjetër e le ta lëmë për tjetër herë. Por këto që ju them, po ju rastisi të vini nga ne, mund t'i gjeni edhe në muze, jo kombëtarin, po në atë të fshatit tonë. Ndaj, që ta ngas tregimin, halli im ishte i madh. Mua më hante merakun që ç'ti thosha këtij gazetarit të huaj. Fshatin tim e njihje, paçka se në kohën kur bëhej Lufta Italo-Greke. Unë s'isha aq i gojës si bashkatdhetari im i hershëm Kasneçi, se edhe italiani nuk ishte si piktori i hershëm anglez, që Bunovën e pa për herë të parë. Kur i sheh për të parën herë, të habitin shumë gjëra në jetë, jo më Bunova jonë, që pa shaka është e bukur shumë!

Rrugës, si një ciceron turistësh, i rrëfeja Raffaelit për qytetet dhe qendrat që përshkonim. Për Durrësin dhe mozaikun e Arapajve, më tha: kur të kthehem, le të ndalemi pak, tashti s'kemi kohë. Kur pa Lushnjën, pyeti: Ç'është kjo? Ia shpjegova. Nuk e mbante mend. Fieri, tha se kishte ndryshuar shumë! Vlorë — do bëhet qytet i bukur. E pëlqeu. Dhe, padashur, fare instiktivisht, unë përsërita atë shprehjen e njëqind e pesëdhjetë viteve të shkuara: «Kur të shohësh Bunovën, ahërë do habitesh!» Ishte e qartë që

tek unë fliste zëri i të parëve, trashëgimi klasik. S'thonë kot dardha nën dardhë bie, por unë jam dhe për atë që dardha e ka bishtin prapa. Rafaeli qeshi kur i thashë se do të habitej me Bunovën. Nuk foli; ishte e qartë që ishte njeri i gjëzdisur shumë në botë, s'kisha për ta habitur kurrë me fshatin tonë. Ai s'ishte lalëzoti im, që të mendonte se Bunova jonë hahet me vilajete të mëdha, për të mos thënë pashallëqe të mëdha. Vërtetë ne kemi kooperativë të pasur, aq të pasur sa, sikur për dy vite me radhë të mos bëhet kokërr ulliri dhe të mos bjërë një cërrë shi, prapëseprapë bashkëfshatarët e mi kanë një fond të paprekshëm që u siguron nga njëqind e tetëdhjetë lekë të vjetra të cardhura për ditë pune. Që t'ju mbushet mendja juve më mirë, po ju them që këtë vit, që ishte ters, i madh për bujqësinë, ata zien nga një kuintal raki për burrë, ose nga një çerek kuintali për frymë. Por meqë gratë dhe fëmijët nuk e pinë, qaris i burrave. Çi do llafet, te ne u bë ajo që thotë barba im në fshat (tek ai dhe themota çojt italianin): «Name mori të keqen dhe Kalifornia! Hallall e paçim!»

Po hajde t'i shpjegosh italianit, qoftë dhe gazetarit të zot: fondin e paprekshëm, ditët e pünës! Me gazetarët sportivë humbet mendjen dhe shkenca. Them gazetarët sportivë, se i tillë ishte edhe Rafaeli.

Me gjithë vështirësitë për të lidhur llafin me të në këtë lëmë, u përpoqa dhe diç bera që t'ia dilja Imbanë. Me një fjalë, u përpoqa të shpjegoja ç'ishte fshati ynë sot. Duke ngulur këmbë në atë që fshati që duket s'do kallatiz dhe se atje, siç thotë lalëzoti, tashti është prokopia vetë! E ndjeva që nuk pati shumë mirak për ç'i thotë sha, atij s'i interesonin haberët për fshatin, sepse papritur, në të dalë të Vlorës, më pyeti:

— Ku e këni mësuar italishten, në shkollë?

— Jo, — i thashë unë, — në luftë e kam mësuar.

— Si në luftë! — u çudit ai. — Ju jeni kaq i ri. Nuk e besoj të keni qënë ushtar me ne!

— Keni të drejtë, — e miratova unë, — kam qënë i vogëlsvërtët, shtatë-tetëvjeçar.

— Po atëherë?! — tha ai dhe me habi dhe me bindje bashkë.

— Kam pasur hyzmeqar, bujk domethënë, major Luixhin, — u përgjigja unë qetë, sikur të bisedonim për futbollistin Vinjola.

— Si bujk?! Qysh hyzmeqar?! Çfarë majori?! — ma ktheu ai i habitur me tri fjalë të shkurtër pyetëse, sikur t'i binte me tri goditje të fortë derës së mendimeve të mia.

E pashë që duhej ta sqaroja gjatë dhe, meqë kishim edhe gati dy orë rrugë, se shoferi ynë eçte shtruar që italiani të shihte sa më shumë, fillova të tregoja:

— Pas mbëroi Lufta Italo-Greke, ne u kthyem në fshat. Fshati u dogj i tëri.

— E dogjën grekët, — tha ai i sigurt.

— A, jo, — kundërshtova unë, — edhe ata, edhe italianët. Fshati ynë u bë front i Luftës së Dytë Botërore. Kush mundi e dogji, — shtova dhe, pa arritur që të thosha se tre vjët më vonë e dogji edhe gjermani, ai më ndërpreu!

— Kur qe lufta me grekun, ti ishe në fshat?

— Jo, çfarë fshati! Atje s'mbeti njeri. Të thashë, ai u bë front dhe ne na përzunë. Ikëm muhaxhirë. Ca ndaluan në Vlorë, te Xhamia Muradije, ca në Tiranë dhe të shumtët në Shkodër. Familja jonë vajti në Shkodër. Na kanë mbajtur shkodranët në pëllëmbë të dorës. Mikpritës jemi të gjithë, po si shkodranët s'kanë. Ata kanë shok veten për ta gëzuar mikun në çdo hall e të keq

pastë. Po pate ndonjëherë hall për vdekje, në Shkodër ndalu, — bëra shakë unë me italianin. — Dhe sot e kësaj dite vemi e vijmë me ata që na mbajtën aherë me bukë e me shtroje. Kur gjermani i ra grekut dhe kapitulloi Greqia, ne u kthym në fshat. Fshati ishte shuar i gjithi. Nuk ka dhembje më të madhe sesa një fshat i tërë i djegur. Vdekja është e rëndë, por një fshat i gjithi i vdekur, i djegur, është kujë e madhe shumë. «Më mirë të kishim qëndruar në Shkodër, është për të qarë e vënë vajin», — tha dhe rë nëna ime. — Do na vdesin fëmijët për bukë.» — shtoi ajo. Babai ia ktheu: «Është i dhembshur guri yt, domethënë shtëpia jote.» Bëmë ç'bëmë, mbuluam shtëpinë, kuptohet, me rrasa guri. Se shtëpisë së djegur, kur është e gurtë, i bie kulmi por themelet e muret i mbeten. Kur erdhi gjermani, që më keq, se ai u vuri minat. As nam, as nishan nuk mbeti.

— Po! pohoi italiani. Unë kujtova se më dha të drejtë se minimi është më i rëndë se diegia, por ai e kishte gjetkë merakun. — Dhe para Luftës me grekun ashtu i kishit shtëpitë, të mbuluara me gurë, si Gjirokastra. Dhe vërtet, ju të gjithë kishit ikur aherë. Në fshat s'kish mbetur njeri, vetëm disa qenër pa zot dhe pula kishte. Mjerim i madh!

— Kur u kthym nga Shkodra, në nuk gjetëm as qen, as pula, — i thashë unë. — Bile, më mëzonja ime, gjyshja, nuk vajtonte shtëpinë por gomarin e barrës, që nuk e gjetëm më. «I ziu ti, o xhan, i ziu ti, o vapori në mes detit që të bëri Italia brodo e ushqeve ushtritë», — qante ajo.

Gazetari qeshi; brodo është një supë napolitane.

— Po ju në atë kohë, kur ne kishim ikur, paskeni qenë në fshat?! — pyeta unë i habi-

tur. — Kujtova se keni qenë më vonë, aherë kur partizanët vranë tenente Moretin. Ç'ishit ju aherë, kur bëhej lufta, major si Luixhi?

— Ushtar, — tha gazetari. — Kur erdhëm aherë në fshatin tuaj, shtëpitë ishin të mira. Bënte dimër i madh...

Ai nuk vazhdoi më tej. Mua m'u kujtua që, kur u kthyem, s'gjetëm as dyer, as dritare. Gjithë ç'ishte dru, që djegur. Me siguri ngaqë ishte dimër i madh...

Po nuk i thashë gjë mikut gazetar për këtë.

— Po mirë, italishten si e mësove? — pyeti tashti jo italiani, por shoferi ynë, që e ndiqte bisedën tonë. Ishte e qartë që italishten e merrte vesh mirë. Ishte radha ime të habitësja. Shoferi që i ri fare, e shumta sa gjysma e moshës sime, pra aty të njëzet e dy, e shumta njëzet e tre vjeç.

— Mirë unë, po ti nga e di? — pyeta unë gati si me inat. — Apo meqë je shofer turis-tësh?

— Pak nga televizori, pak nga radioja, — tha tjetri.

— Ju punoni në Radiotelevizion? — pyeti gazetari, që, sic dukej, përpiquej të kapte ndonjë gjë nga fjalëkëmbimi ynë shqip, duke treguar me sy nga magnetofoni im. Unë qesha. Dukej sheshazi se e ngatërronte shqipja dhe magnetofoni profesional, që e kisha marrë hua të regjistroja ndonjë këngë të re të fshatit.

— Jo, — i thashë, — unë jam inxhinier teleksi, por shoferi ynë kuptoka italishten dhe më pyet mua si e kam mësuar.

— Ah, po, vërtet. Pse nuk vazhdoni? — m'u drejtua mua dhe njëherësh iu kthye shoferit: — Ju me siguri e keni mësuar në shkollë!

Kishte në këtë sigurinë e tij edhe një dozë të lehtë ironie e zhgënjimi. Ai dhe për mua nuk

bindej dot, që gjuhën e tij, të huaj për mua, nuk e kisha mësuar në shkollë. Po nevríkosesha me të dhe nga ana tjetër po bëhesha xheloz që qendra e gravitetit po anonte nga shoferi.

— Jo, more! — tha shoferi. — Çfarë shkolle? Autodidakt.

— Interesant! — tha gazetari italian. Ishte dhe ai njëfarësoj diplomati. Ata, diplomatët, e kanë zakon që shpesh, kur nuk duan të japin mendimin e vet për mirë a për keq për diçka të caktuar, të lëshojnë atë shprehjen asnjansë, as mish as peshk, hermafroditë, «interesant».

Vërtet interesant po zhvillohej kuvendi ynë, por ja që ne u ngjitëm faqes së mallit përpjetë atje te qafa ku duket deti Jonian. Dhe sa herë shoh Jonin, mua më zë jo makina, por dalldia e mallit për fshatin, që më bën fjalëshumë, troç muhabetin, llafazan. Aherë nuk mbahem dot. Është era e Jonit apo aroma e fshatit, nuk e shpjegoj, por mund të flas pa pushim. Tashti s'kishte nevojë të më pyeste e as të më kujtonte njeri. Ishte fëmijëria ime që më merrte për dorë e më çonte në shtëpinë e kujtimeve të veta.

Dhe unë fillova:

— Ju thashë pak më parë, që ne u kthyem kur kapitulloi greku. Pamë ç'pamë e mbuam shtëpinë. Ishim ngushtë fare, si gjithkush kur kthehet nga muhaxhirllëku, por, sidoqoftë, ullaullinjtë s'i kish djegur dot lufta dhe si për inat, diçka bënë atë vit dhe ndërnuam llatat me vaj me karroqet e misrit te leberit e Lumit të Vlorës. Na u gjendën si vëllai vëllait në ditë të keqe. Se, besoj që e kuptoni, sinjor, që vaj mund të kesh det, por buka e mban shpirtin e njeriut. Buka është nëna e jetës. Vitet e luftës qenë vitet e urisë për ne të gjithë këndeje. Dhe, sikur të mos mjaftonte uña, për atë vit na u desh

të mbanim dhe ata që na vinin nga ishujt grekë, nga Strakënaja, nga Othonusi, nga Dimali. Atje kish plasur zia e vdekjes nga uria dhe ata çanin detin e vinin refugjatë te ne... I mbajtëm me bukë si mundëm. Nën at tona hoqën nga copa jonë e bukës e u dhanë fëmijëve të Greqisë dhe vathët e unazat e florinjta të nuseve greke nuk pranuan t'i merrnin për bukën që ndamë. Kish halle e halle ajo kohë...

— Nuk besoj se grekët e uritur ju mësuan italishten, — më ndërpreu gazetari. — Ata mund t'ju mësonin greqishten.

— E saktë, — thashë unë. — E drejtë, por desha të tregoja me këtë që në ato vite lufte ndodhnin gjëra të habitshme. Tjetri një herë të vinte si fitimtar e pastaj kthehej në lypsar. Herë vinte ushtar e pastaj kthehej në yzmeqar. Sa për italishten... he! Nuk paske qenë aherë kur barba im vrau tenenten, tenente Moretin? — dhe u kujtova që pak më parë ia kisha përmendur këtë. — E di pse e vrau? Në behar të dyzetedyshit, ai tenentja, deshi të merrte burrat e fshatit në milicinë fashiste, deshi t'i vishte milicë. Tenentja e njihte mirë historinë, ai ishte shef i SIM-it dhe e dinte që burrat tanë qenë trima; gjyshërit e stërgjyshërit tanë kishin shërbyer stratiotë në Mbretërinë e Napolit dhe në Republikën e Venedikut. Ishin ballj i ushtrive. Por ai harronte që në Tiranë ishte krijuar Partia dhe komunistët punonin edhe në fshatin tonë. Im atë kishte zanat, qe shofer e iku. Kurse nja gjash-të burra të rinj tenentja dha urdhër t'i vishte me zor.

— Fashistët janë të poshtër, — tha gazetari. — I njoh mirë.

— Ata s'pranuan, — vazhdova unë. — I thanë, si burri burrit, se u pëlqen të jenë më

mirë fshatarë sesa milicë. I mori me revole në dorë, i arrestoi. Ata deshën të arratiseshin. Në male sapo kishin dalë partizanët e parë. Fashistët i kapën dhe i vranë si tradhtarë të Perandorisë. Aherë u krijua njësi guerril i fshatit. Ata formuan çetën partizane. Me ta ishte dhe babai im. Ata ia kënduan tenentes te Visha. I lau hesapet...

— A, Visha, përrua i thellë shumë, — tha gazetari.

— E, atje e pa llahtarën tenentja, — thashë unë.

— I fortë qenke, për besë, — më ndërhyri shoferi, që po e humbiste durimin. — E tirke muhabetin më keq se plakat leshin. Ti sikur s'je i'nxhinier, por profesor! Bjeri, more, shkurt, si e mësove italishten?

— Me radhë, — e qetësova unë, — bëj durim. Çdo gjë me sira. Kur kapitulloi Italia, në shtator të dyzetetreshit, ne kishim çetën tonë partizane. Italianët e fshatit tonë donin të iknin në Itali. I kishte marrë malli për vendin e tyre. Gjermani po vinte. Ai vërtet po vonohej ca sa të mbërrinte te ne, i ishte hapur punë rrugës, por ishte më derë, po trokëllinte dhe zëre se kish hyrë brenda. Disa nga ushtarët italianë u bashkuan me çetën tonë partizane, të shumtët thanë se ishin lodhur nga lufta dhe parapëlqyen të rrinin në fshat, ku e kishin detin në pëllëmbë të dorës. Të prisnin, mbase u dilte fati e gienin ndonjë varkë e canin detin. Atëherë prindërit tanë, këta ushtarë jetimë të Perandorisë i morën në mbrojtje. Sikur të ndodhte që dikush të kallëzonte ushtarin e tij, ai digjej fshatçe me gjithë ç'kish. Lincohej, sinjor! Të tierët, ata që i besuan gjermanit dhe vanë iu dorëzuan atij, shkuan dëm të gjithë. Humbën të ritë e tyre kot, për dhjamë qeni.

— Të shkretët! — tha gazetari. — Na gënjen.

— Ne, ballistë nuk kishim. Se, kur u vra tenentja, sikur nuk mjaftonte shkatërrimi i Luftës Italo-Greke, Perandoria na vuri flakën e na dogji përsëri fshatin. Le që ç'them dhe unë, sikur zbuloj Amerikën! Asaj lufte ne digjeshim vit për vit. Një mot më vonë, si kapitulloi Italia, gjermani, për të tretën herë tashti, na e hodhi të gjithë fshatin në erë. I njohëm të gjitha, edhe minat, edhe flakëhedhëset. Ishim mësuar të digjnim meratë e barit për kullota, tashti u mësua me diegjet e shtëpive. Kishte nga ata budallenjtë e fshatit tonë që thoshin se ushtarët e botës mbase e kanë zakon të tyre djegien e shtëpive, si ne djegien e merave.

Prandaj s'kishim hiç ballistë. Se nuk kish mbetur njeri te ne pa u gjakosur e pa rënë në hasmëri me ushtritë e huaja. E, megjithatë, kur ushtarët italianë mbetën jetimë e pa njeri në dënja, ne i morëm në mbrojtje. Asnjë nga ata hallëxhinj që mbetën në fshat nuk iku dot në vatrën e tij.

— Të mjerët ata, — tha gazetari, — të gjithë vdiqën!

— Kush tha se vdiqën? Jo! — kundërshtova unë. — Asnjë nuk vdiq, ne i mbajtëm me bukë sa që lufta e nuk i shitëm te gjermani. Kur mbaroi lufta, puthën duart e plakave tona dhe vanë shëndoshë e mirë të çmалleshin me njerëzit e tyre në Itali.

— A?! — tha gazetari me mëdyshje.

— E, — thashë unë me bindje, — kështu ka ndodhur.

— Po pastaj? — pyeti përsëri ai.

— Çfarë pastaj!? — u përgjigja unë i hutuar.

— Hiç, me robërit hyzmeqarë mësova italishten.

— Intersant, — tha gazetari, duke përdorur

përsëri, atë shprehjen asnjëse të diplomatëve, as mish as peshk, që nuk shpreh asgjë.

— Asgjë interesante, — ngula këmbë unë, — Më e rëndomta gjë, të mësosh gjuhët e huaja në luftë. Një moshatar imi më vonë mësoi gjermanishten me një rob austriak të Vermahtit. Unë pata fat, se kisha mësues një major, Luixhin, që, kur kish qenë civil, pati qenë profesor letërsie në Napoli. Burrë i shtruar dhe çoban i mirë fort. Prej tij mësova vargjet e Dantes, përpara se të mësoja të Naimit.

— Si çoban i mirë?! — pyeti italiani i çuditur.

— Ja, ashtu, çoban, si gjithë ata që rrojnë me bagëtitë, — thashë unë, — Na ruante Kopenë. Po t'i jepje bukë, hante, po të harroje t'ia shpijë, edhe ai harronte. Më rrihte nëna kur harrohesha në lojë me shokët dhe nuk i çoja Luixhit bukën në mal. Kurse ai më mbronte. I thosh-te nënës: «Zonjë, mos e rrih djalin se është i vögël, i shkreti! Në këtë luftë harron i madhi shumë gjëra, jo një fëmijë, sinjora!» Ai ma mësoi italishten me shkollë, unë ia mësova shqipen si munda, si fëmijë që isha. Ca më tepër që unë as alfabetin tonë nuk e dija, se ato vite shkolla në fshat u mbyll e unë s'kisha arritur të veja në klasë të parë. Ishim miq për kokë me Luixhin. Majori që mësues i zoti, por edhe për çoban s'ia hante qeni shkopin. Nuk i dështoi asnjë pëlla e as i hëngri ujku një sheleg. Ishte më i miri çoban i gjithë hyzmeqarëve, përdërsëvë italianë, sa na kish zili gjithë fshati. Dhe në luftë të del ndo një fat në derë, Luixhi ishte fati ynë.

Gazetari s'pyeti më. Iu shua kureshtja... Nën këmbët tona shtrihej deti, mbi kokat tona ngriheshin Malet e Vetëtimave. Ne i qemë afruar fshatit, po arrinim objektivin e caktuar nga gaze-

tari mik. U bë qetësi, tashti as shoferi nuk ndërhynte më në ndonjë batutë të mençur dhe dëgjohej vetëm kondicioneri i «Pezhosë». Unë po mendoja t'i tregoja gazetarit se qysh ca kohë, në vitet e luftës, patëm për shërbesë dhe atë oficerin amerikan që ra nga aeroplani me parashutë. Doja t'i jepja një fakt ngushëllues nga Amerika. Por ndërrova mendje, se kujtova që do të ma merrte për sajim, për të mos thënë provokim, pavarësisht nga qëllimi im i mirë.

Në Heliates, që është lagje apo njëfarë katundi para se të mbërrish në fshatin tonë, mu tek Qafa e Diellit, se edhe katundit të vocërr apo lagjes Diell i thonë qysh në kohët pagane, gazetari kërkoi të ndalonim. Mendova se ndalesa e tij këtu lidhej me ndonjë kujtim, se Heliates nuk është fshati ynë, ku duhej të shkonim. Ai është fare pranë fshatit tonë, shpesh numërohet si lagje e tij, por, sidoqoftë, nuk është Bunova jonë. Ai kërkoi të ndalonim, mosha bën të vetën, dhe ne ndaluan.

Nuk rri dot, ndërkohë që gazetari çlodhet, pa ju thënë dy fjale për Heliatesin. Në biseda mund ta keni dëgjuar që quhet Ilias. Ca kujtojnë e thonë, se i vjen emri nga Iliaz Pashai, që ishte vendas, këtej dhe e vranë si renegat të turkut bashkëvendasit e vet. Kjo ka ndodhur në vitet e Tanzimatit, kurse fshati i vogël është disa qindra vjet të paktën para kësaj në dokumentet e lashta. Ca thonë që e ka nga shën Ilia. Ju siguroj se dhe kjo s'është kështu, se ai, po në këto dokumente latine e bizantine, del kështu siç ju thashë unë: Heliates. E, sipas një mikut tim, gjuhëtar i shquar, kjo do të thotë Diell. Ca më tepër që dhe qafa ndarëse, kryesore e tij, nga pjesa tjetër e krahinës, quhet po kështu: Qafa e Diellit... Dhe ja, përballë nesh, pikërisht nga kjo

qafë, po vinte një plak i moshuar. Rrobat i kishte allafrenga, kurse në kokë mbante një qyraf të zi bellushi, astrahankë, që tashmë prej kohësh janë relikte të rralla shumë. Çudi si nuk ia kishin marrë ata të muzeut etnografik.

— Njatjeta, djemo! — përshëndeti ai. — Ç'hallë ju zuri? —
— I përktheva gazetarit të huaj se plaku interesohet se ç'nevojë kishim që kishim ndaluar. A donim ndihmë.

— Asgjë, — tha gazetari. Dhe pastaj, sikur u kujtua fare papritmas për diçka, pa malet rreth e rreth që e mbërthenin si potkua detin dhe mu kthye mua. — Pyeteni ju kutem, plakun a ka qenë gjatë Luftës Italo-Greke këtu?

— Më erdhi inat me të. Si dukëja ai s'më besonte mua. Por inatet në këto raste duhen lënë mënjanë dhe duhet bërë detyra.

Dhe ia përktheva plakut ç'kërkonte miku.

— Jo, — tha plaku. — Ikëm muhaxhirë në Shkodër. Atëherë bëra kurbetin e fundit. Unë sapo isha kthyer nga Australia dhe nuk më bënë këmbe të dilja përsëri në kurbet. Isha dhe plak, i kisha shkuar të gjashtëdhjetat, kurse tashmë jam plak i plakur dhe më ka harruar vdekja adresën. Më që s'doja të ikja, italianët më futën bran e në autobлиндë e më shpunë shëndoshë e mirë ku deshën.

Mua më erdhi të qeshja. M'u duk gjëja më e çuditshme dhe më e pabesueshme që po dëgjoja për luftën. Kurbet me autobлиндë. Gazetari po priste me habi të përktheja. Unë ai kërkova të falur dhe i thashë për ato që thoshte plaku. Ai nuk foli, kurse plaku nëntëdhjetecavjeçar, në mos ishte njëqind, vazhdoi.

— Komanda italiane, për të shfajësuar veten para të madhit të vet, ne na quajti si biçim se-

beçinj që humbën këtu, ato ditët e para, luftën me grekun. Dëshën të na syrgjynosnin në Itali, por qemë shumë milet e s'na mbante dot vapori. Na shpunë në Shkodër. Shyqyr që na çuan atje, te vëllezërit tanë shkodrianë, e shumë miq të besës atje! Se kam dëgjuar që ca gjitonë tanë i shpunë në ca nisi të Afrikës e humbën për fare.

Fjalët e plakur përputheshin me të miat. Kjo më gëzoi, paçka që atë ditë Shkodra u lakua si shumë.

— Ashtu ka qenë, këtu s'kishte njeri fare nga vendasit, — tha gazetari, duke m'u drejtuar mua dhe hodhi sytë tutje nga udha që të çonte në Bunovë. — Atë dimër nga manastiri i fshatit tuaj na griu me top Jorgaqi!

— Fjalë me konak, — e mbështeti plaku, — Kija inatin, por jepi hakun. Topçi si të grekut s'pjell nëna. Në kazan të mishit ta hidhnin gjylen.

Potkoi i maleve sikur po ngushtohej. Dielli kishte marrë rrugën për në det. Vapa, megjithatë, që e madhe. Dëgjohej cinxëri që këndonte.

— Ç'u shushatëm kështu, — u hodh plaku e m'u drejtua mua: — Më turpëruat, o djem, me mikun. Ju jeni lodhur nga udha, kurse unë ju mbaj me llafë. Urdhëroni në shtëpi të pimë një kafe. Ja tek e kam, sa të zgjaç krahun.

Shtëpia që na tregoi plaku, vërtet ishte fare pranë. Po shoferi ma bëri me shenjë; do vonoheshim. Unë bëra sikur nuk kuptova. Më erdhi inat që ai donte të më tregonte mua detyrën time. Aherë shoferi tha italisht:

— Zotnia plak na fton t'i shkojmë në shtëpi, sinjor, por unë ju kujtoj se do vonohemi.

— I huaj është dhe shoferi? — pyeti plaku. Unë nuk arrita t'i përgjigjesha, se gazetari tha në formë të prerë:

— Të shkojmë!

— Ku? — pyeti shoferi.

— Si ku? Të zotëria plak! — tha gazetari.

Plaku përpara dhe në pas tij, arritëm në shtëpinë mikpritëse. Ai hoqi shandallat me gomë, deshëm t'i hiqnim dhe në këpucët, por ai tha:

— S'ka gjë, o miq, mos i hiqni brashnjat! Se tromobili juaj është shtëpi tamam, kuti-sa-puni.

U ulëm në divanët rrëzë murit. Në një këndonte radioja. Përballë kishim ekranin e televizionit që heshte: s'kishte ardhur akoma ora e tij.

Erdhi nikoqirja e shtëpisë, mbahej mirë dhe nuk qe aq plakë sa mund të mendoje tek shihje bashkëshortin e saj. Na uroi mirëseardhjen. Tha që t'ia bënim kabull që do na shërbente ajo, e varfra plakë, se nusen e kishte në punë, mbledhnin ullinjë e parë të sivjetëm.

Nikoqirja plakë na shtroi mësallën. Na pruri fakinë. Na gostiti me llokume.

Plaku i tha së shoqes:

— O zonjë e madhe, qëndro një çikë me miqtë, sa të vete t'u pres një pite mjaltë.

Italiani po shinte i çuditur shtëpinë. Çdo gjë e re, e pastër dhe në vendin e vet. Ai vendosi aparatin fotografik në pëqi, si fëmijën.

Plaku u kthye atë çast. Pitet e mjaltit kullonin qelibar të verdhë mbi pjatat farfuri të bardha borë.

Gazetari u çudit fare.

— Fantastike! S'kam ngrënë kurrë mjaltë nga zgjoi, por vetëm nga dyqani. — tha ai.

— Edhe unë, — shtoi shoferi.

— Ju bëftë mirë! — uroi plaku i plakur. — Qëndroni për drekë, — vazhdoi ai. Dhe urdhëroi nikoqirën: — Shtrona të hamë, o zonjë e madhe!

Shoferi hapi sytë. Po prisheshin të gjitha planet, por nuk kundërshtoi.

— Faleminderit, — tha gazetari. — Si sot s'jam kënaqur kurrë. Faleminderit shumë!

Falënderimin ia mora vesh, por s'po kuptoja përse, për drekën që do të hante, pra do të rrihim këtu, apo për mjaltin që hëngri.

— Me këto që kemi, jeto, — tha plaka. E pata tepër vështirë të gjeja idiomën e kësaj fjale të ngrohtë të nënave tona: Jeto! Si munda e përktheva. Le të m'i falë kusuret miku, por më s'uesi im i parë, Luixhi, këtë s'ma mësoi dot në italishte.

— Zemër e bardhë! Shëndet me gjithë ç'ke! — uroi plaku gazetarin dhe ngriti gotën e rakisë e e ktheu me fund.

Dhe aherë, — ai nuk tha në luftë, — rakinë e kishit të mirë. «Metaksaja» e grekëve dhe rakia juaj ishin ilaç.

Shoferi më shkeli syrin. Njerëzit e fshatit s'i paska hasur aherë, por rakinë e paska gjetur.

— Vërtet, — e miratoi plaku. — Aso kohe rakia ishte sa për ilaç. Po tashti kemi sa t'ju bëj banjë të gjithëve. Ju laj me raki. — Dhe u ngrit rrët e fët e solli bidonin njëzetlitërs.

— Faleminderit. No! — tha italianin. — Ikim, — m'u drejtua mua. — Ç'surprizë e bukur sot!

U ngrit. I la kartëvizitën plakut dhe iu lut që, po të qëllonte të vinte në Itali, ta kërkonte me atë adresë.

— Kur të viç prapë, — unë kujtova se plaku do të thoshte që s'do më gjeç më këtu, por udhës për atë botë, por jo, ai vazhdoi, — mua këtu më ke. Bujrëm! Ti qofsh mal me lule, o sinjor, por sa për në Itali s'më ke më, s'më bëjnë këmbët. Jam plak i plakur shumë për udhë të gjatë. Të thashë dhe parë që s'ia kam prej vitesh ngenë kurbetit.

— Kisha mall për këto vise, — tha italiani.
— Kam shumë kujtime këndeje. Na u vranë shumë shokë atë vit.

— Edhe grekër qamet u vranë, — iu përgjigj plaku, sikur deshi ta ngushëllonte.

— Kam shumë kujtime, — nguli këmbë gazetari përsëri. — Por si kjo ditë e sotme s'besoj të kem më. Ju falemnderit!

Gazetari u ul t'i puthte duart plakës në prag të derës. Unë prita që plaka ta kundërshtonte, janë zakone që po i harrojnë nikoqiret tona. Por jo, plaka e la dhe ai ia puthi. Duart e saj mbanin erë mjaltë portokallesh. Kur ai po i puthte duart, plaka tha:

— Kanë hequr keq, orëzete. Mbetën bonjakë në dyer të botës.

U ndamë me plakun e plakur, që na përcolli deri të makina. Shoferi i hoqi gurin mbajtës rrotës. Nga njëra palë u dëgjua: «Mirëpafshim» dhe nga ana tjetër plaku që thosh «Mirë se të vini».

Shoferi deshi të vazhdonte rrugën tonë atë për ku ishim nisur, për Bunovë, kur gazetari nxitoi e tha:

— Kthehuni, ju lutem. S'ka nevojë, jo. Herë tjetër do të vij të rri disa ditë këtu. Herën tjetër në Bunovë.

Unë nuk mora vesh pse ndërroi mendje ai. Dhe tashti vërtet e bëra si ai bashkëfshatari im i lashtë, që i thoshte piktorit të mbretëreshës së Anglisë, Viktorisë: «Kur të shohësh Bunovën.»

— Zotëria plakë që burrë i zoti, — i thashë, — por po të njihni barbën tim! Po s'vajtëm, do të shqetësohen se mos na kanë ndodhur aksident!

— Bisedoni në telefon, u kërkoni të falur ba-

shkëfshatarëve tuaj dhe barbës së nderuar. Do vij patjetër herë tjetër!

Ai nguli këmbë në të tijën. Miku është mik dhe duhet dëgjuar. Por shoferi, për të parën herë përkrahu kërkesën time dhe shtoi:

— Sinjor! Ja dhe një çikë dhe zëre se erdhëm. Është, gjynah të kthehemi nga rruga. Ja, tek ajo kthesa atje është Ura e Benet dhe pastaj në xhep kemi Bunovën.

Se si e fuste Bunovën në xhep, nuk e kuptova, por po erdhe në Urë të Benet, në fakt, zëre se ke ardhur, në fshat.

— Ura e Benet!? — thirri gazetari.

— Po, — tha shoferi.

— Vemi!

U nisëm përsëri. Arritëm tek Ura e gurtë e Benet dhe vërtet Bunova jonë na verbonte përballë me shtëpitë e saj të bardha. Po perëndonte dielli dhe qelqet e dritareve llamburitnin sa të mbylleshin sytë instinktivisht.

— Ndalo! — thirri gazetari.

— Paska huqe shumë, — më tha shoferi mua për mikun. — Nazeli i madh.

— Sa bukur! — tha gazetari; për fshatin apo për detin dhe diellin që po shtrihej si mace mbi të, nuk e kuptova.

Ai u mbështet mbi parmakët e gurtë të urës, që ngjajnë shumë me bedenat e kalave, dhe filloi të këndonte një si këngë të lashtë, pak në të zvarritur, gati si një vaj, që me vështirësi i merrreshin vesh fjalët.

— Qenka si Klaudio Vila, — tha shoferi.

Unë se kisha mendjen të shoferi, por po përpiqesha të zbrërtheja ç'po këndonte italiani. Dhe u trondita, e pabesueshme! Po t'ia vije veshin mirë asaj kënge, ajo ishte si ajo kënga jonë e «Urës së Qabesë».

E çuditshme, se si mund të kishin dhe italia-
nët një këngë të tillë. Kënga, po ta përktheje,
ishte kështu:

*Vaj për ne, si do i vejë hallit,
mbetëm tek Ura e Beratit.*

*Fati ynë si fat i korbit,
mbetëm tek Ur' e Dragotit.*

*Mbemë, more, vëllezër, mbemë,
këtu tek Ura në Benë!*

Lapidari në krye të urës vërtetonte atë që
këndonte gazetari, Rafaeli. Këtu ishte bërë luf-
të e madhe.

Unë dhe shoferi heshtëm. Ai lëshoi një of-
shamë të thellë, një «oh» të fortë dhe kënga
pushoi. Iu mbushën sytë me lot.

— Faleminderit, zotërinj, — tha ai. — Ju lu-
tem, ilkim!

S'kish nevojë për mençuri të madhe, i kthy-
em kurrizin Bunovës sime dhe, deshëm s'de-
shëm, ia mbathëm për Tiranë.

... Skuadra italiane e fitoi ndeshjen me sku-
adrën tonë të futbollit. Vinjola i tyre bëri gol.
Unë s'qeshë i zoti ta fshihja mërzitjen time dhe
gazetari italian, Rafaeli, më tha:

— Mos u mërzit! Ju humbët në futboll, por
fituat në politikë.

— Kemi kohë, sinjor, që kemi fituar në po-
litikë, — i thashë unë prerazi, sikur merrja ha-
kun e ndeshjes së humbur.

— Jo, — tha ai, — nuk e kam aty fjalën. Më
keqkuptuat. Por ti harrove ditën e djeshme.
Më fal që po ju drejtohem me «ti», por ju jeni
fëmija im në moshë. Më çove te një plak zotni
që as e njihje dhe as të njihite. Nuk më bëri për-
shtypje vetëm mikpritja e tij. Kjo njihet edhe nga
të tjerët për ju shqiptarët. S'më hutoi shtëpia e

tij e re. E bukur ishte, por shtëpi të mira gjen në shumë fshatra të Evropës. Jo, jo! As televizori dhe as frigoriferi. Ka shumë njerëz në punë zotnia plak dhe i blen. (Ai kishte regjistruar gjithçka në mendjen e vet). Por nuk e di, a e vure re bibliotekën e tij? — pyeti ai papritur, duke dalë në një shteg që s'e kisha çuar mendjen kurrë dje.

— Ah, po! — i thashë unë, si për një gjë të rëndomtë, si për një djep a një vazo lulesh që i ka fshati me bollëk. Dhe vetëm atëherë solla ndër mend që televizori i plakut të plakur ishte i vendosur në një të ndarë të bibliotekës, sa një faqe muri, që mund të kishte nja pesëqind libra. Nuk më gabon syri në punë librash.

— Jo «ah, po», — u tall ai me mua, — jo! — Shko në çdo fshat të Evropës, jo më të Italisë, po ku të duash, shko, veç jo në shtëpi të priftit e të mësuesit, por të bujkut, apo të çobanit dhe s'ke për të gjetur kurrë bibliotekë si tek ai, zotnia plak. Më besoni, nuk ju bëj qejfin. Jo! Them atë që kam parë kudo. Ndonjëri mund të ketë një raft me libra, por do të jenë librat e shkollave të kalamajve. Të gjesh Danten dhe Shekspirin në ato shtëpi, e pamundur! E pabesueshme! Absolutisht e pabesueshme! Ai plak jetonte me Danten në një dhomë. Dantja dëgjon urimin e tij përditë. E kuptoni ju, i dashur koleg shqiptar, se ç'keni arritur të bëni me njeriun? Të pabesueshmen!

Unë u habita që më tha koleg. Unë s'jam gazetar, as shkrimtar, jam thjesht inxhinier. Por, me siguri, ngaqë i përktheva atij, gazetarit, këto ditë,

— Mrekulli! — vazhdoi ai. — E di që s'do më besojë njeri po të shkruaj për këtë. Por unë kam në film fotografinë e Dantes, librave të tij, me

plakun e Heliates. Ja ku i kam! — dhe më tregoi aparatën fotografik, që më solli ndër mend shkrepjet e tij në dhomën e plakut.

— Me Plakun e Diellit, — i thashë unë, duke i kujtuar etimologjinë e emrit të fshatit.

— S'më kish vajtur mendja, — tha gazetari. — Plaku i Diellit! Gracie!

Tutje kodrave të kurorës së Tiranës po perëndonte dielli. Ai po shkonte të flinte gjumin midis steresë sonë dhe gjitones latine. Ai kishte hak të flinte. E kishte hak të flinte. E kishte bërë ndershmërisht punën e tij të përditshme. Edhe gazetari do të flinte i qetë atë natë. M'u duk se ishte njeri i ndershëm!

149

PËRTEJ TRIMËRISË

Nuk e kam njohur fare këtë njeri për të cilin dua t'ju rrëfej. S'jam takuar me të asnjëherë, por për një kohë të gjatë e kam hasur përherë në bisedat e kolegëve, shokëve dhe profesorëve të tij.

Në të gjitha fotografitë që kam në dorë, ai gjithnjë të buzëqesh, duket i gëzuar, aq sa dhe gjyzlykët e gjerë nuk ia fshehin dot shkëlqimin e gazit të syve. Duket i mrekulluar nga jeta. Dhe vërtet, në njëzet e shtatë vjeç ai u bë Doktor i Shkencave i Universitetit Suedez të Upsalës, më të vjetrit në Skandinavi. Doktorë kaq të rinj dhe Suedia vetë i ka me gishta.

Deri vonë s'kisha dëgjuar kurrë për të, për talentin e tij të madh në lëmin e kimisë. Zakonisht te ne, vitet e fundit, është bërë zakon të dëgjojmë shpesh e të ngazëllehemi për fëmijët tepër të talentuar në muzikë. Në shkencë, ai për të cilin do t'ju tregoj, ishte i pari i brezit të vet. Qe më i zoti i të gjithëve.

Nuk jam punonjës i shkencave të sakta. Vështirë e kam të gjejkoj dhe të flas për të si i tillë, por kam dy vjet që mbaj në duar tri letrat e tij dërguar profesorëve të vet. Këto letra më shtyjnë të shkruaj patjetër për të. Këto letra më djegin duart dhe shpirtin. Në to ndihet dashuria e madhe e pashoqe për jetën, ndihet guximi i tij i rrallë.

Mund t'i zbukuroj këto letra, askush nuk më pengon dot, mund t'i bëj më ngacmuese nga ç'janë, por këtë nuk e bëj dot, kurrsesi! Më vjen rëndë.

Ai njeri për mua jeton përtej trimërisë. Në kohë rreziku e halli për popullin dhe kombin tënd gjithsecili mund dhe duhet të bëhet trim. Dhe për të drejtën e njerëzve trimat duhet të jenë të shumtë. Por në historinë, në natyrën e guximit të Fisnikut, kështu e quajnë atë për të cilin kam marrë penën sot, trimat janë të jashtëzakonshëm.

Nuk di nga ta filloj tregimin tim për të. Ndoshta do të ishte më e udhës ta nisja menjëherë me letrat e tij, të paraqitja thjesht letrat e tij njerëzore dërguar mësuesës së vet. Ndoshta kështu mund të ishte më mirë? Por, ashtu siç desha unë të dija kush ishte ky njeri, që shkruante të tilla letra në kushte të vecanta, ma do mendja që dhe ti, miku im i mirë, ke një dëshirë të tillë. Le të të plotësohet ty dëshira jote!

Docentijn Niko e njoh prej kohësh. Banon në një shkallë me mikun tim Çetin, minatorin e vjetër, ustanë tim të parë në minierë. Kur vete te Çeti për vizitë, shpesh më thoshte që të bëj durim e të pres sa ta thërresin se është te komshiu, te profesor Nikoja. Familjarët e urtë të ustait tim, Çetit, ia ngrenë gjithnjë, pjacën më lart docent Nikos. Ata i thonë atij përherë vetëm Profesor. Dhe, me sa kuptoj unë, ata kanë të drejtë. Pra, shpesh Çetin më është dashur ta kërkoj te Nikoja dhe kështu jam njohur edhe me të.

Kur më ranë në dorë letrat e Fisnikut, heroit të tregimit tonë, vendosa të pyesja për të pikërisht Nikon.

Pimë tok kafen te Çeti. Nikoqirja e shtëpisë, e shoqja e Çetit, diçka amvison në aneksin e kuzhinës. Lan, me sa duket, enët, përderisa dëgjoj ujin e çezmës që këndon me dizonancë të plotë. Televizori jep emision për inkasit e Kolumbisë.

— Fisniku? Domethënë, ju keni në dorë letrat e tij? Ju kanë bërë përshtypje dhe doni të shkruani? — pyet docenti me një mall e dashuri që dallohet lehtë në zërin e tij. Ai shuan me nxitim cigaren në tavllë dhe thotë, gati grarish-te: «Sa mirë!»

— Po. Janë letra që më kanë mahnitur. S'ja në gjë fare këto historitë e inkasve para tyre, — i përgjigjem unë duke treguar ekranin e televizorit.

— Ai ishte Kolomb në shkencë dhe Promete në jetë, — ma ktheu docenti.

— Pse Kolomb? Çfarë ka zbuluar? — ndër-

hyn Çeti, tashmë i lidhur fort me kureshtjen për të panjohurin e letrave.

Docent Nikoja harron tashmë që pyetjet e para qenë të miat, se mua pikërisht më duhet të di diçka për Fisnikun. Fillon e sqaron Çetin, ustanë tim të minierës.

— E di si është puna, Çet? Fisniku u mor me kiminë kuantike, që është sot kimia më e lartë, truri dhe fjala e fundit e saj: kimia e matematizuar.

Çeti dëgjonte me vëmendje, me sy e veshë hapur, por unë e shihja që ustait tim ky fakti i matematizimit të kimitë nuk i thoshte gjë. Sot edhe shollët e këpucëve i presin me matematikë. Metodat matematikore janë në modë kudo.

— Usta, — ndërhyra unë, — kjo kimia kuantike e Fisnikut është si të shfrytëzoni minierat e qymyrgurit me puse të thella dhjetë mijë metra.

— Mos, bre! Ku i ka vajtur mendja! — tha Çeti i hutuar dhe i gëzuar njëherësh.

— Tamam kështu. Keni të drejtë, — miratoj docenti dhe tashti u drejtua tërësisht nga unë. — Ai që asistenti më i aftë në katedrën tonë për t'u specializuar në këtë fushë. Kish studiuar për fizikën e trupave të ngurtë. Vetëm për një vit mbaroi dhe kursin e plotë të kimitë inorganike dhe njëherësh përsosi dhe dijet e tij në matematikë. U bë kështu një trinom i fizikanit, kimistit dhe matematikanit. Ne, shumë nga pedagogët dhe kolegët e tij, qemë të sigurt për aftësitë e tij. Por ne jemi në të tjerët janë të tjerë, ata do të vendosnin dhe ishim në hall a do të pranohej vallë ai në ciklin e studimeve pasuniversitare të Universitetit të Upsalës? Ata, atje në Suedi, në katedrën e njohur në botë të kimitë, nuk i njihim dhe s'dinim se si do ta prisnin asistentin tonë.

— Po gjuhën e vendit a e dinte? — pyeti i merakosur Çeti.

— Jo, — tha docent Nikoja, — ai zotëronte shumë mirë anglishten. Sidoqoftë, ai u nis për në vendin e asnjësisë tradicionale, që në shkencë nuk është e tillë. Përkundrazi, në lëmin e shkencës, nga anon ajo, anon shumë herë dhe kandari. Fisniku u nis për atje dhe ne prisnim letrën e tij të parë. E dinim që do t'i shkruante patjetër shefes sonë të katedrës. Do ta keni vënë re me siguri, që të gjitha letrat i drejtohen asaj. Ai kishte respekt e dashuri të madhe për të. Ish-te bash ajo, që e kish spikatur që në shkollë të mesme talentin e tij. E kish vlerësuar, e njohur në olimpiadat e kimisë që bëhen te ne. Ajo përgjerohej për të, ndërsa ai linte kokën pas saj.

Letra e parë e shumëpritur, me pullat e postës suedeze, vërtet erdhi nga Upsala, por jo nga Fisniku. Atë na e dërgonte profesori i njohur Loudin. Kjo letër ishte gëzim dhe nder i madh për ne. Midis të tjerash, në atë letër ai ngulmonte për përgjigjet e sigurta, tepër të saktë, të Fisnikut ndaj pyetjeve që i kish bërë ai vetë, Loudini. I vinte mirë që me asistentin tonë mundi të bisedonte si një i barabartë me të barabartin. Dhe se në luftën e Davidit me Goliathin profesorit suedez, laurant i çmimit Nobel, Loudinut të madh, nuk do t'i pëlqente kurrë të ishte në rolin e Goliathit para këtij Davidit të urtë shqiptar, që e kishte bërë për vete. Shkenca u takon të zotëve. Dhe nuk më ikën nga mendja që kolegu suedez e mbyllte letrën me pyetjen që na gëzoi pa masë në katedër: «A do të na vijnë në institut kolegë të tjerë nga Shqipëria? Pas njohjes fatlume me kolegun e ri të vendit tuaj, do të prisnim me shumë dëshirë shokë të tjerë të tij. Ai na ka entuziazmuar të gjithë!»

Kështu na shkruante nobelisti i largët. Dhe ju siguroj që komplimente të tilla janë fort të rralla në gojën e shkencëtarëve të kimisë kuantike. Ju e dini që matematikanët janë të ftohtë në vlerësime. Sëmundje profesionale.

— Po pastaj, — pyeti usta Çeti, — ç'u bë me çunin tonë?

— Histori e gjatë, — ia ktheu docenti.

— Paçka, sa të përgatitë nikoqirja hazëret e veta, na e thuaj si vajti puna e tij, — nguli këmbë ustai im i mirë, duke ma lehtësuar shumë barrën mua.

— Shokët tanë të ambasadës na thanë se në fakultet qarkullonin gojë më gojë fjalët e profesor Loudinit që «Shqiptari i turpshëm di të përgjigjet në kimi me saktësi matematike, qind për qind».

— A, më i lumtë! — thirri Çet ustai.

— Fantastike, — thashë unë i përfshirë nga rezonanca e entuziazmit të ustait tim.

— Nuk kaluan vite, por vetëm nja dy-tre muaj dhe atje në Upsalë, — vazhdoi docenti, — u vunë në garë profesorët kush do ta kishte për asistent asistentin tonë. Emri i tij filloi të përmendej në raportet mujore të Institutit Suedez të Kimisë dhe rezultatet e tij në kërkime vunë në sedër dhe në sëkëlldi shumë nga vendasit. Në mbarim të semestrit të parë, Profesor Galais, që udhëhiqte tashmë doktoraturën e tij, i tha ambasadorit tonë: «Të jesh udhëheqës i një kërkuesi e zbuluesi si Fisniku juaj, që kombinon një kapje të shpejtë e të qartë të problemit, pra me një intuitë të jashtëzakonshme, me një vullnet e punë të pashoqe këmbëngulëse e të frytshme, është kënaqësi e veçantë. Lum si ju për të tillë djem!»

— Vërtet, lum si ne! — tha ustai im i drejtë.

— Pak më vonë ne morëm letrën tjetër të Institutit Suedez, ku theksohej se Fisniku, me studimin e tij, po jepte një kontribut të rëndësishëm në një fushë që i takon frontit më të përparuar të kimisë kuantike.

— Xham fare! — ndërhyri përsëri ustai entuziast.

— Jo tamam, Çet, — kundërshtoi docent Nikoja.

— Qysh jo tamam?! — u habit Çeti, që deri tashti kish pasur për çdo shfaqje të tij të ngazëllimit vetëm miratimin ose pohimin e docentit. — Çdo të thotë kjo jo tamam!?

— Ja kështu, jo tamam! Atje në Skandinavinë e fyordeve po e njihnin Fisnikun si një mendje të ndritur në kimi. Ai filloi të merrte pjesë në kongreset ndërkombëtare të kimisë dhe fizikës dhe shkenca jonë shqiptare po dilte e një niveli me të tjerat në këto forume nëpërmjet dijes dhe mençurisë së Fisnikut. Dijet tona po zinin vend në sofrën e kimisë botërore. Me siguri që për disa nga të huajt kjo pranohej nga halli e jo nga malli, por ç'e do, që këtu te ne, në disa nga ambientet tona shkencore, filluan të dëgjoreshin zërat, që, me sa dukej, ky Fisniku u kish hedhur, si i thonë, trutë e gomarit profesoreve pleq të Suedisë, përderisa po i jepnin një rëndësi të tillë.

Dhe, meqë kjo nuk zuri dot vend se ishte fare absurde, thanë që janë miqtë e tij këtu, në katedrën tonë, që po i fryjnë së tepërmi rezultatet e tij.

— Turp! — mori inat ustai i urtë Çet. — Turp!

— Quaje si të duash, Çet, por të paaftit tanë nuk e duronin dot affësinë e tij. Ne u gëzoheshim sukseseve të tij në Upsalë, ata hidhëroheshin e zemëroheshin prej tyre. Nejse, dhe ne shokët e

tij nuk e hanim bukën thatë. Luftuam dhe u përpoqëm që gjërat të viheshin në vendin e vet.

— Mirë keni bërë. Për të vërtetën dhe njeriun e punës fjala e mbarë s'është kurrë e tepërt! — tha Çeti. Tashti ishte radha e tij të miratonte të bëmet e të tjerëve.

— Ashtu është, Çet. E vërteta s'ka nevojë për amnisti. Ata që kishin frikë se mos u hapte punë të tjera, telashe për hesap të tyre, thanë që shkencën me të cilën po merrej Fisniku, atje larg, në Veri, qenkësh shkencë për shkencë dhe u takonte viteve dy mijë, ndaj po harxhoheshin paratë e popullit kot për specializimin e tij. Dijet e tij ishin stoli që s'do t'i vlenin fort vendit tonë sot. Dhe kërkuan me të madhe të kthehej në Shqipëri, pa i mbaruar studimet.

— Maskarenjtë! — tha Çeti.

— Mos e prish gjakun, usta, — u përpoqa unë ta qetësoja minatorin e vjetër, — edhe në komunizëm, ku bërazi do të ketë në të gjitha fushat, në aftësi s'do të arrihet!

Çeti më pa me dyshim, me siguri që për të unë gaboja.

— Këtë nuk e them unë, usta, e ka thënë Lenini.

Çeti heshti, kurse dëbenti vazhdoi:

— Kur ata, marifetçinjtë, kërkonin kthimin e tij, erdhi një letër nga Franca, Po, po, nga Franca dhe jo nga Suedia tashti. Akademiku Matson, njëri nga patriarkët e kimsë kuantike, sapo kish të lexuar në Kanada një ligjëratë të Fisnikut, të mbajtur në kongresin e fundit ndërkombëtar të kimsë dhe i kish bërë kaq përshtypje trajtimit i guximshëm dhe largpamës i problemit, sa që shprehej se mbeti pa mend nga një autor kaq i ri. Por gjithçka është e bërë dhe shkruar e zezë në të bardhë dhe ndaj më mbetet të

them vetëm se jam plak tashti e do më ngelet peng përgjithnjë që një artikull të tillë si ky i kolegut shqiptar nuk do të mund ta shkruaj kur më.

Dhe paskëtaj heshtën dhe ata që e kishin smirë e zili. Fisniku që mal i lartë shumë, që ata s'i ngjiteshin dot.

— E drejta zhytet, por nuk mbytet, — tha Çeti i mirë.

— Shqiptari ynë i admirueshëm, siç e thërritnin suedezët, Fisniku ynë, zbuloi ligjshmërinë dhe klasifikoi strukturat e spinorbitaleve për secilën nga tetë klasat e lëndëve të kimisë kuantike (këtë çka thoshte docent Nikoja as Çeti as unë nuk e kuptuam, por e pranuan në heshtje si diçka të madhe, si një aksiomë që s'ka nevojë për vërtetim). Ashtu si çdo proton ka elektrone, ashtu dhe strukturat e lëndës së re të qëmtuar nga Fisniku kanë çifte të përhershme elementesh.

— Pak a shumë si për çdo burrë që ka një grua, — e vulgarizova unë problemin.

— Diçka e tillë, përafërsisht, — u pajtua docenti.

— Eh, — tha Çeti. — Patjetër ka kujtuar atë që, për çdo fëmijë që vjen në këtë botë ka një nënë dhe një baba. Do ta këte pasë marrë malli për prindërit. Po fëmijë a ka?

— Interesant! — tha docenti. — Nuk më kish vajtur mendja të kjo. Vërtet kishte një vajzë të vogël.

— E sheh! — tha Çeti. — Dashuria për njerëzit e mban njeriun. Ajo të jep gjithçka dhe ajo t'i merr të tëra.

— Kushedi! Ndoshta! — tha docent Nikoja. — Rëndësi kishte që zbulimi i tij i ligjit të «Çiftëzimit» ishte një zgjidhje e rrallë, që e konceptuar qartë dhe saktë.

— Thjesht, — ndërhyra unë, — dhe madhështore! Këtu është çelësi magjik i shkencës.

— Magjia e shkencës i kushtoi jetën! — tha me keqardhje docenti.

— Si i kushtoi jetën? Ç'pësoi?! — u habit tërë ankth Çeti.

— Shpesh njeriu në jetë vihet në provë. Por provë aq të rëndë si ajo e Fisnikut rrallë mund të ketë. Ai qe nga ata të paktët që sfidonte vetë vdekjen. Apo jo? — pyeti docenti, duke ma'u drejtuar mua. — Të tjerat ju i dini nga letrat e tij.

— Ç'ndodhi më tej me të? Pse nuk flisni? — u shqetësua Çeti.

— Lexoni, ju lutem, letrat e tij më mirë. Atje është tërë e vërteta.

— Këndoji! — më urdhëroi Çeti... — Këndoji, bre bir, të thashë!

Dhe unë këndova tri letrat e tij më zë, që të dëgjonte Çeti, docenti dhe nikoqirja e shtëpisë, që tashmë e kishte fikur televizorin dhe vendin e inkasve të lashtë e kishte zënë biseda jonë për Fisnikun e ri. Të tria letrat i drejtohen shëfes së katedrës.

Letra e parë. Upsalë. 26 shkurt 1982. (Zbulimi i sëmundjes së pashërueshme.)

E dashura shoqja...

Uroj që të jeni mirë me shëndet ju dhe familja juaj si dhe gjithë shokët tanë të fakultetit. Nuk kam marrë akoma ndonjë përgjigje se si u vendos për problemin e pjesëmarrjes në Kongresin IV Botëror të Kimisë Kuantike. Para ndonjë jave ishte këtu në Upsalë ambasadori ynë në

Stokholm dhe kaluam një drekë me dy profesorët, Loudinin dhe Galaisin. Të dy palët mbetën shumë të kënaqur. Shqipëria dhe kimia qenë simbiozë e këndshme. Gjatë bisedës ambasadori u tha profesorëve për mundësinë për t'i ftuar në Tiranë. Ata sugjeruan që, në qoftë se është e realizueshme, të vijnë nga fundi i shtatorit. Gjatë beharit janë të zënë. Unë e di që, zakonisht, te ne miqtë i presim në sezonin e verës, por mendoj se në këtë rast nuk ka ndonjë gjë që s'bëhet. Për suedezët shtatori ynë është verë e shkuar verës. Tashmi që po ju shkruaj letrën, këtu është temperatura minus njëzet gradë. Shtatori ka dhe të mirën tjetër, që ju mund të organizoni për ta një apo dy leksione me kolegët dhe studentët tanë në sallën e Rektoratit. Sidoqoftë ju e dini vetë më mirë dhe, po qe se do të vini këtu për kongresin e ardhshëm, aherë mund ta bëni vetë këtë ftesë për kolegët tuaj të këtushëm. Kjo do të ishte zgjidhja më e goditur. Le të shpresojmë!...

... Tani më falni që do t'ju shqetësoj duke ju shkruar jo si zakonisht, lajme të gëzuara. Është fjala për shëndetin tim. Krejt rastësisht vajta për vizitë te mjeku i syve, për të gjetur numrin e saktë të syzeve të reja që kisha ndër mend të blija. Me numrin e syzeve të vjetra disi kishin filluar të më lodheshin sytë gjatë leximit. Dhe, siç e merrni me mend, mua më duhet të lexoj «bajagi» dhjetë-dymbëdhjetë orë në ditë, pa folur për eksperimentin. Mjeku okulist zbuloi një hemorragji të lehtë në kapilarë. Nuk i vura rëndësi. Kuptohet që, kur sytë lodhen, do të kenë dhe hemorragji të lehta në kapilarë. Por okulisti më porositi për analiza të menjëhershme të gjakut. Përpara mjekëve të gjithë jemi fëmijë dhe unë u binda. I bëra analizat dhe rezultoi që unë vuaj nga një sëmundje e pashërueshme gjaku

(leucemia), e cila mund të ketë disa muaj që ka filluar dhe nuk e paskam kuptuar. E çuditshme është se unë ndihem akoma mirë, përveç njëfarë pagjumësie që kam pasur kohët e fundit. Po, cili njeri që larg atdheut, larg miqve e dashamirësve, larg shokëve dhe fëmijës dhe u ngop me gjumë!

Diagnoza është përfundimtare, «vendim i prerë i gjyqit dhe i pappelueshëm» dhe u konkludua pas pesë ditësh në spitalin e Upsalës, që është ndër më të mirët dhe më modernët në botë. Është e pamundur të gabojnë. Me keqardhje, por kështu është. Gjynah! Kriteret, e punës këtu janë të tilla, që mjeku e vë në dijeni të plotë pacientin se çfarë ka dhe se qysh do procedohet. Për këtë s'bëjnë përjashtime ngado që të jesh. Me siguri kjo bëhet që njeriu të mos gjendet gafil para vdekjes dhe ç'ka për të thënë a për të lënë të tjerëve ta bëjë në kohë.

T'ju them të drejtën, në fillim u trondita dhe u habita njëherësh. E vështirë është të përshkruaj se ç'mendoja e nuk ia vlen barra qiranë të zgjatëm në këtë pikë. Jeta është luftë dhe lufta ka viktimat e veta. Një çast mendova se «syri i keq», siç thotë populli, e bëri punën e vet. Gjithnjë jam guditur me atë zili e smirë që kanë shumë njerëz për punët e tjetrit. Dhe ndaj meje kjo ka ndodhur si në Tiranë, si këtu. Zilia nuk njeh kufi. Pse ndodh kjo? Pse ka njerëz që nuk gëzohen me gëzimet e të tjerëve? Ç'i pengon vallë? Para një muaji, në mbledhjen e përgjithshme të institutit, profesorët tanë deklaruan se unë qenkësha më i përparuari nga të gjithë. Mbase ishte i merituar vlerësimi, u falem nderit atyre, por mua më erdhi rëndë. Lavdërimet e urretimet duhen patjetër janë të nevojshme, goftë dhe në lëmin e shkencës, por unë u sku-

qa si vajza kur ia shfaqin dashurinë në publik. Dashuria dhe përgëzimi në shkencë kanë nevojë për intimitet. Ndoshta më e mira punë në përkrahjen e shkencëtarëve të rinj është përkrahja pa bujë, pa mbledhje të mëdha. Përkrahja juaj ndaj meje gjithnjë ka qenë e tillë si e një nëne për djalin e saj. Kjo ngrohtësi dhe ky respekt më duhen mua.

Njeriu, sigurisht, nuk ka pse të niset nga paragjykimet boshe, jo «syri i keq», jo «syri i mirë». Kjo do të jetë dhe si pasojë e gjendjes sime të nderë e të shqetësuar shpirtërore. Sëmundja i ka këto! Veçse mua më duhet të marr një vendim për të ardhmen time, për punën e kam fjalën, për të cilën nuk ngurroj të kërkoj, si gjithnjë, në qoftë se është e mundur, mendimin dhe ndihmën tuaj. Nuk ngurroj ta kërkoj se e di që as ju nuk do të ngurroni të më ndihmoni.

Së pari, do të dëshiroja që mundësisht askush, ose sa më pak veta që të jetë e mundur, të marrin vesh për këtë sëmundjen time të ligë. Vetëm ata që duhet të jetë e nevojshme ta dinë. Rezonanca e një lajmi të tillë do të krijonte rrathtë të tillë, që s'do të ishin në dobi të punës sime. Një rreth i madh i njerëzve të shqetësuar për hallin tim do të m'ishtonte shumë ngarqesën emocionale. Kërkimi që po bëj, ju e kuptoni më mirë se kushdo atje, kërkon që gjithë energjitë dhe ndjenjat e mia të vihen në një rezultat të vetme, në atë të eksperimentimit që kam filluar. Koha nuk pret. Sahati po bie dymbëdhjetë!

Së dyti, mendimi i mjekëve këtu është që sëmundja është kapur në një gjendje pak a shumë të hershme, si të thuash në fillimet e veta, ndaj atsa, dy deri katër vjet jetë më garantojnë! Se ç'bëhet më vonë, askush nuk mund të thotë gjë, s'ka ar-

dhur ende koha e profetëve të kancerit! Shumë në ecurinë e sëmundjes varet nga vetë individi. Po për punën time dhe kjo amplitudë kohe, dy deri katër vjet, s'është pak. Në fund të fundit tamahqarllëku është fukarallëk.

Tani unë do të dal nga spitali, por do të jem nën kontrollin e vazhdueshëm të mjekëve. Ka shumë rëndësi, ngulmojnë ata, trajtimi i parë i sëmundjes. Ilacet shoqërohen me analiza të përditshme gjaku. Keq më vjen që do të humbas një kohë të vyer me to, por jam i detyruar të lëshoj pe, që të fitoj kohën tjetër...

Në një gjendje të tillë, aspak të këndshme, unë jam para një dileme: Perspektiva e largët është e qartë, fshati që duket s'do kallauz, prandaj kohën që më ka mbetur çdo njeri do të dëshironte ta kalonte pranë familjes, njerëzve të afërt, pranë nënës dhe fëmijës, tok me shokët e kolegët, në vendin e lindjes, në vendin e vëtr...

Në shikim të parë ky arsyetim duket më i drejtë, veçse kjo të çon në konkluzionin e qartë, që unë duket të ndërpres gjithçka dhe të kthehem menjëherë në Shqipëri. Në këtë rast e keqja më e vogël është se humbas kontrollin e domosdoshëm të mjekëve të këtushëm dhe ndoshta dhe mundësinë e sigurimit të të njëjtave ilacë. Sidoqoftë kjo dhe mund të kapërcehet. Ana tjetër dhe e keqja më e madhe është se kësaj i thonë «dorëzim para armikut» dhe lenie në mes e punës së nisur, që profesorëve këtu u duket se është me shumë sukses. Unë nuk dua as të dorëzohem, as punën e nisur ta lë pa bitisur. Ndonjë mund të thotë se ç'kuptim ka të vazhdohet puna, të sakrifkohet kështu kjo pak kohë që më ka mbetur, kur edhe perspektiva më e afërt është në pikëpyetje të madhe! Nuk dua t'i ngjaj të mbutturit që kapet pas një fije kashtë, megjithëse në

luftë për jetën njeriut, edhe kjo mund t'i falet. Por unë kam qejf të besoj dhe të shpresoj se mbase procesi i sëmundjes do të zgjatë qoftë dhe një çikë, sa të më lejojë të mbaroj punën e filluar dhe pse jo, përkundrazi, të gëzoj edhe pak jetën time, familjen time dhe t'ua shpërblej njerëzve të mi dhe Partisë besimin, konsideratën, mundin dhe kujdesin që kanë treguar gjithmonë për mua. Nuk besoj se egoizmi ka petk të tillë! Apo jo?

Për të vazhduar punën dhe kurimin këtu, më shkon ndër mend t'ju kërkoj juve dhe shokëve në Tiranë një favor tjetër, që mund të duket absurd e mbase i tepruar, por gjithsesi unë kam besuar dhe besoj në dashurinë dhe respektin e njeriut për njeriun, kjo është ajo diçka për të cilën luftuan prindërit tanë, populli im, ndaj pa druajtje ju lutem të më ndihmoni që të ndërrohet mundësia e ardhjes këtu në Upsalë, gjatë periudhës prill-qershor, e gruas dhe vajzës sime të vocërr. Për këtë do të kërkoj vetëm lejen e udhëtimit të tyre, sepse unë jam në gjendje nga puna që jam angazhuar në institut, t'i paguaj vetë shpenzimet e udhëtimit dhe t'a mbaj këtu pa as më të voglin shpenzim nga shteti. Halli im nuk ka pse t'i bëhet barrë e re vendit tim. Ciladoqoftë rezultati, ju falënderoj qysh më parë për interesimin tuaj. E di që ju do të bëni gjithçka për këtë.

Ky variant do të më lehtësonte në shumë drejtime: — pavarësisht nga e ardhmja, unë do të kem kështu pranë më të shtrenjtët e mi, gjatë kësaj kohe veçanërisht të çmuar, që mjekët më sigurojnë se unë do të jem akoma mirë dhe i aftë për punë. Vetëvetiu do të kem mundësinë të vazhdoj mjekimin dhe kontrollin e rregullt i pashqetësuar nga merakun për ta (do të jetojmë

së toku) dhe, mbi të gjitha, do të kem të gjitha mundësitë të përfundoj punën për tezën e doktoraturës deri në fund të qershorit. Nuk është kohë e vogël, janë nëntëdhjetë ditë, janë dy mijë e njëqind e gjashtëdhjetë orë. Autoreferatin mund ta shkruaj në Shqipëri gjatë beharit dhe vjesh-tës dhe në muajin nëntor të kthehem përsëri këtu vetëm sa të mbroj doktoraturën. Nisur nga rezultatet e mëbara të kërkimit që po eksperimen-toj, instituti më ka akorduar bursë edhe për një vit tjetër, që e japin në cilëndo periudhë që do të më duhet. Ata më japin një vit të tërë, kurse mua do të më mjaftonte një muaj, vetëm nën-tori. Ndërkohë, në qershor jam ftuar, si dhe ju, të marr pjesë në kongresin e andhshëm të kimi-së, ku do të jem i lumtur t'ju shërbej si «gid» a cicëroni i Stokholmit. Dhe ka shumë gjëra në mu-zetë e këtushme që do t'ju pëlqenin. Por le të mos e shes kaun para se ta ther!

Deri tani nuk kam thënë asgjë për gjendjen time. Njeriu kur ka një gëzim dhe s'e mban dot për vetë, jo më një hall të madh. Nuk jam egoist, por jam i detyruar të veproj kështu. Shokët e ambasadës më dinë që jam në spital për disa ana-liza, por nuk dinë rezultatet! Merrin më mend vetë, as shokut tim më të mirë, Gjergjit, nuk ia kam thënë. Nesër kam ndër mend të shkoj në Stokholm për t'i dhënë këtë letër një shokut që vjen në Tiranë dhe mund t'u lë të nënkuptojnë diçka shokëve të ambasadës. Gjergjit do t'ia them më vonë, patjetër do t'ia them, por jo tashti, kur dhe vetë nuk jam mësuar me gjendjen e re. Çka më tepër që ai është shumë i ndjeshëm e ka rrezik të preket më shumë se unë vetë.

Sigurisht, merret më mend lehtë, që askujt në institut nuk do t'ia them për këtë dhe asnjë-ri nga të familjës dhe të afërmit e mi nuk do të

doja ta dinte këtë, të paktën gjatë këtij viti, sa të mbroj disertacionin.

Ju shkrova gjatë dhe sigurisht që ju shqetësova. Ma bëni kabull, por nuk e merrni me mend se sa u lehtësova tashti, përderisa nuk kam ndër mend t'ua them këto të tjerëve! Më falni! Ju rëndova shumë. Barra që ndava sot me ju është tepër e rëndë. Por një ditë ju do ta mësonit këtë dhe aherë, po t'jua thoshin të tjerët, do të më vinte turp para jush, për gjithçka të mirë e fisnike keni bërë për mua në jetë!

Për mua qëndrimi këtu në spital është i vështirë psikologjikisht; kudo kobalt dhe rreze, por, kur mendoj netët e vona i vetëm në konvikt, besoj se nuk do ta kem të lehtë. Por nga natyra më duket se kam qëlluar optimist, natyrisht, jo nga ata «ku rrafsha, mos u vrafsha». Në qoftë se arrihet që të vijmë këtu gruaja me vajzën, do të jem jo vetëm optimist, por edhe me «fat»! Le të shpresojmë! Grekët e vjetër më duket se thoshin që shpresa e mban njeriun!

Këto ditë, këtu në spital, kam lexuar veprën e shokut Enver «Rreziku Anglo-Amerikan për Shqipërinë» dhe jam kënaqur. E mahnitshme! Një mori gjërash e faktesh i mësoja për herë të parë dhe me ç'kurajë! Për gjendjen time të veçantë, ato janë, me plot gojën, burim force e frymëzim për burrërinë dhe optimizmin e shqiptarit në çdo situatë. «Let's hope for the best», — më thonë mjekët. Unë them ashtu qoftë.

Tani po e mbyll më në fund këtë letër kaq të gjatë, dhe një herë më falni për shqetësimin. Shumë të fala të gjithëve, shokëve dhe miqve, familjes suaj dhe kolegëve. Uroj të shihemi në qershor në kongresin e kimisë këtu. Mirë ardhshi!

Përshëndetjet dhe respektin tim
Fisniku

Letra e dytë. Stokholm, 28 mars 1982 (Prognoza e sëmundjes dhe përgatitja për kongres.)

E dashura shoqja...

Nuk di si t'ju falënderoj për ndihmën dhe kurajën që më keni dhënë në këto ditë të jashtëzakonshme. Tamam, ashtu siç e thoshit në letrën e fundit, unë vërtet e ndiej veten më të lehtësuar dhe më optimist. Më dhatë krahë dhe besim. Ju jam mirënjohës. Nga letra juaj dhe nga biseda me ambasadorin mësova si të veproj për çështjen e ardhjes së familjes këtu dhe në fakt ashtu po veproj.

Tani unë ndihem çuditërisht mirë dhe ilaçet që kam marrë e kanë «normalizuar» gjendjen. Të prëmtën e kaluar ishte dhe shoku i ambasadës në Upsalë dhe bisedoi gjatë me një nga mjekët që më ka në mbikëqyrje. Për diagnozën, fatkeqësisht, nuk kanë asnjë dyshim, por prognoza mbetet një pikëpyetje e madhe. Unë kam lexuar, ndërkohë, gjithë ç'kam mundur rreth kësaj sëmundjeje, aq sa mjekët, sigurisht duke më bërë qejfin, më thonë se unë tashmë di sa ata vetë dhe ndaj asgjë nuk më fshehin. E vërtetë është, ashtu siç thoshit dhe ju në letrën tuaj të fundit, se ka raste që sëmundja zgjat me vite. Sa mirë do të ishte, sa shumë ide do të realizoja! Në Upsalë, bile, ka pasur, thonë, nja dy raste që u ka zgjatur sëmundja deri 15-20 vjet! Nga sa kam lexuar vetë, del se tetëdhjetë për qind e rasteve jetojnë deri tre-katër vjet, vetëm njëzet për qind e kalojnë këtë limit. Qofsha në këta të fundit! Sidoqoftë iluzione s'ka pse të kem, sepse shumica dërrmuese janë rrötull tre vjetve! Pavarësisht nga kjo, fakti i ekzistencës reale dhe të rasteve të zgjatura të bën të shpresosh pas tyre.

Kështu që pozita ime tashmë është e tillë: Shpresë dhe optimizëm se sëmundja do të zgjatë disa kohë, dhe, ndërkaq, ndonjë progres a zbulim në trajtimin dhe kurimin e saj mund të udodhë në botë.

Boll me sëmundjen!

Kam biseduar me profesorët këtu dhe më është bërë qejfi që ranë dakord me shpejtimin e përfundimit të studimeve, por pa bërë asnjë tolerim, pa hequr asnjë presje nga plani i parashikuar më parë... Lëshoshë nuk dua. Kështu, besoj se punën për tezën do ta mbaroj në qershor, pastaj mbrojtjen do ta bëj në nëntor.

Nuk ka as tri ditë që në institut erdhi telegrami nga Tirana për pjesëmarrjen tuaj në kongres. U gëzova pa masë, do të takohemi e do të çmallemi dhe pres që të njoftoni se kur edhe sa kohë parashikoni të qëndroni në Suedi, në mënyrë që të organizojmë me kohë vizitat në institucionet shkencore e kulturore e të tjera me interes për ju. Këtë punë e kam pleqëruar edhe me profesorët e kolegët e institutit dhe ata, si përherë, janë gati të na ndihmojnë.

Ashtu, siç e kam pasur ndër mend (edhe tani kështu mendoj), në kongres unë do të mbaj një të ashtuquajtur «poster», pra një lloj kumtese aktive, e cila, në vend që të lexohet «ex katedra», paraqitet me «çarçafë» të mëdhenj (si projektet e arkitektëve) dhe diskutohet me pjesëmarrësit e interesuar që të rrinë përçark si rreth tavolinës së rrumbullakët. Kjo praktikë pune është tepër efektive, jo se është në madë sot, por bën të mundur realizimin e pjesëmarrjes së gjallë e me diskutime të shumë më tepër njerëzve sesa me rruqën tradicionale. Natyrisht, kjo ka më shumë «telashe», se ka pyetje e përgjigje më tepër, ca më shumë që duhet të jesh «hazër xhevap!»

Planët e mia hëpërhë këto janë, tashti po kthehem përsëri te ju. Me shëndet dëshiroj dhe uroj të jeni mirë të gjithë, ju dhe tërë familja. Punë besoj se keni plot. Tani po afrohen 1 Maji dhe paktjetër fakultetin do ta kenë caktuar të marrë pjesë në parakalimin tradicional. Lum si shokët! Besoj se ata, shokët tanë, të gjithë janë mirë me shëndet e me punë. Shumë të fala të gjithëve. I përqafoj me mall. Nga Jani kam marrë tani vonë një letër dhe do t'i përgjigjem shpejt.

Me Gjergjin u takuam sapo erdhëm në Stokholm dhe biseduam gjatë. Ai është interesuar për çështjen e vendit për specializim në fizikën teknike dhe së shpejti do t'ju informojë. Është shumë mirë me shëndet dhe punën e ka vënë në vije. Ju bën shumë të fala. Ai ende nuk di gjë për mua dhe në gjallërinë e tij duhet të marr pjesë sikur s'kam asgjë. Nuk kam ndër mend t'ia them tani hallin tim, ndoshta mund t'ia them kur të kthehem në Tiranë! Ngurroj ta lëndoj dhe atë, por e di që i duhet thënë, se s'do të jetë mirë ta marrë vesh nga të tjerët!

Po bëj përfundoj letrën duke ju uruar dhe një herë shëndet e gjithë të mirat, gëzuar festën dhe mirupafshim në qershor në Upsalë! Shumë të fala të gjithë njerëzve të shtëpisë dhe veçanërisht djalit tuaj, të cilit po i afrohen edhe provimet e maturës, ku me siguri do të dalë xham fare, sic thaqë studentët tanë.

Juaji, Fisniku. Përsëndetje!

Mirë ardhshil!

Letra e tretë. Upsalë, 28 qershor 1982. (Sëmundja bën të vetën dhe kongresi.)

E dashura shoqja...

Së pari uroj të jeni mirë me shëndet ju dhe të afërmit tuaj. Më erdhi jashtëzakonisht keq që nuk erdhët në Upsalë në Kongresin e Kimisë Kuantike. Sa ju kemi pritur! Profesorëve dhe kolegëve të mi këtu u kisha folur shpesh për ju dhe ata në fakt qenë tepër të interesuar të vinit dhe emri juaj, i një gruaje shkencëtare nga Shqipëria, kish bërë përshtypje të veçantë. Fatkeqësisht, në botë ende nuk e njohin si duhet vendin tonë. Pjesëmarrja juaj në kongres do t'i bënte shërbim të madh goftë dhe për këtë fakt. T'ju them të drejtën, mua më erdhi shumë keq që s'erdhët thjesht si nxënësi për mësuesin e vet, si njeri që kisha nevojë në këto çaste të ndieja fjalën e ngrohtë të nënës për birin. (Mos po e teproj me këto krahasime? Jo, kurrsesi, jo!) Pavarësisht nga kjo, dhe i shkëputur nga rrethanat që e penguan ardhjen tuaj këtej, të cilat unë s'kam si t'i saktësoj, e pra dhe mund të gaboj në vlerësimin e tyre, unë mendoj se nuk u veprua drejt. Në aktivitete të tilla ndërkombëtare, veçanërisht në fushën e shkencave natyrore, numri i grave dhe vajzave pjesëmarrëse është zakonisht mjaft i vogël. Emancipimi i bujshëm i gruas në këtë lëmë të jetës edhe këtu në Suedinë e traditave është akoma larg. Kësisoj, kuptohet përshtypja e veçantë që krijoi regjistrimi juaj paraprak si referues në Kongres.

Nejse, gjëra që ndodhin te ne, por që do të ishte mirë të mos ndodhnin. Sigurisht, mosardhja juaj nuk mund të rrëzojë faktin se gratë në vendin tonë i kanë të gjitha mundësitë dhe prakti-

kisht njelloj me burrat janë aktive në çdo sferë të punës, të prodhimit dhe të kerkimit shkencor, por prapaseprapë nuk qe hiç mirë që ai ishte burrë, Jani, erdhi, kurse ju, jo! Kjo punë mbaroi tani, mend për tjetër herë, por keto gjëra duhen parë më gjerë dhe më thellë.

Me Janin kam shumë mirë në përgjithësi. Ai duhet t'ju ketë treguar tashmë vetë me hollësi si i kam këto ditë. Në kongres, siç ju patu shkruar, unë u paraqita me një «poster», i cili u vlerësua mjaft dhe, me gjithë skontot që i bëj këtij vlerësimi të madh, edhe vetë jam i bindur që në fakt ai përbën punën më të mirë timen gjatë kësaj kohe që jam në Suedi.

Me shëndet kam qenë «shumë mirë», pasi vërtet ndihem fare mirë, por e keqja është se mendimi për çka kam nuk më shqitet kollaj dhe, natyrisht, shpesh ma prish humorin dhe qetësinë. Po e pësoj si ai që thonë se e ka mizën nëp kësulë! Por ardhja e gruas dhe Valbonës më kanë lehtësuar jashtëzakonisht. Këtë borxh, që ju ndihmuat me aq dhembshuri e vëmendje, nuk jua laj dot.

Siç më dëgjua Jani dhe siç më kanë thënë dhe disa të tjerë shokë këtu, në Tiranë qenka përhapur goxha lajm se çfarë kam unë, e tjera. Nuk gëditem, jemi vend i vogël. Veçse, deri tani, unë nuk i kam thënë ende për këtë Gjergjit, bile dhe Janit ia kundërshtova; gjendja aktuale e mirë imja patjetër duhet të ketë bërë ta bësojë, se ç'kish dëgjuar qenë vetëm llafë. «Llafë, imzot, llafë», — siç thoshte Hamleti. Por, natyrisht, këtë punë unë nuk mund ta fsheh për një kohë të gjatë, «minarja në thes nuk futet», — themi ne shkodranët. Kur të vij në Tiranë, më duhet t'u them shokëve dhe t'u kërkoj të falur. Ky «sekret» po më lodh shumë.

Profesorët e mi kanë biseduar me mjekët këtu dhe ata më kanë sugjeruar të më bëjnë një transplatim total të palcës së kurrizit. Unë për këtë nuk jam ende i vendosur, se për më tepër, kjo shqërohet edhe me disa vështirësi të tjera, të cilat do t'ju them më vonë. Sidoqoftë, kjo është njëfarë shprese e re, një semaforë jeshile dhe, në e befsha e del për mirë, ia vlen mundimeve. Kjo punë, po u bë, mund të realizohet dimrin që po vjen. Pra dhe mbrojtja e doktoraturës dhe transplatimi njëherësh. Daltë për mirë.

Tashmë kam përfunduar punën me eksperimentimin dhe tezën time dhe këto ditë po shkruaj dy artikujt e fundit lidhur me to. I pari është ai që paraqita në kongres e që do të botohet në «Intern Journal of Quantum Chemistes», në numrin që i kushtohet kongresit dhe tjetrin, që ka të bëjë me absorbimin e H_2 në sipërfaqe Bori, që akoma s'kam vendosur se ku do ta botoj, ma kanë kërkuar gjermanët dhe japonezët. Sidoqoftë, tanimë situata është fare e qartë dhe tezën me siguri do ta mbaroj, siç i përnxitova afatet, në tetor.

Profesorëve këtu u është bërë qejfi shumë për ftesën që u bëtë për të ardhur në Tiranë, por kohën se, kur do të vijmë ende nuk e kanë vendosur përfundimisht. Galais duket se do të jetë atje, ashtu siç patëm menduar njëherë, në fund të shtatorit ose në fillim të tetorit. Loudini e ka më pak të qartë se nuk ka caktuar akoma në c'aktivitete ndërkombëtare do të angazhohet gjatë kësaj kohe.

Për studentin e ri që mendohet të dërgoni, deri tashti s'është bërë gjë. Zyrtarët përkatës thonë se s'kanë mundësi t'i gjejnë vend këtë shtator. Vitin tjetër, ndoshta për Veçse, kur qemë në qytetin Sinkoping, ku ka një universitet tekno-

logjik të njohur dhe për mendimin tim shumë të mirë, biseduam me kolegët në Fakultetin e Fizikës dhe Teknikës së Matjeve, ku merren gjerë me fizikën e trupit të ngurtë të aplikuar dhe në disa drejtime tepër interesante edhe për nevojat e vendit tonë. Nga biseda paraprake del se ata janë dakord për t'u përfunduar për studime atje, por duhet të bëjmë dhe ne dakord se Sinkopingu është ca si larg nga Stokholmi. Ky rast i ikësaj bisede është provë e faktit që këndej është më lehtë të merret kalaja nga brenda, pra, nëpërmjet solidaritetit të shkencëtarëve, sesa nëpunësve gjë që duhet pasur gjithmonë parasysh.

Qershori që me siguri një muaj i bukur në Tiranë. Gazetat për Kongresin e Bashkimeve Profesionale të kemi marrë dhe i kemi lexuar, ndër- sa për sesionin e Kuvendit Popullor rëndësishmë ardhur. Është një ditë e mirë.

Një shtet madh ishte ulja e rere çmimeve për një numër artikujsh ushqimorë të konsumit të gjerë dhe shërbimet komunale, çka më ka gëzuar fort dhe më bën krenar e më ballëhapët për të folur e treguar për vendin tonë, për sistemin tonë, për arritjet tona me një dinamikë krejt të kundërt me botën e këtejshme. Vërtet vend i vogël jemi, por të bëmet i kemi të mëdha!

Këto ditë duhet të jenë ditët e fundit të provimeve në fakultet dhe ju do të jeni lodhur shumë, ca më tepër që ka pasur provimet e maturës edhe djali, por që nuk besoj t'ju ketë shqetësuar, se ai ka intuitë të mrekullueshme në shkencat e sakta. Ju bëj shumë të fala juve dhe gjithë shokëve tanë. Unë do të kthehem më 19 korrik në Tiranë dhe mirë ju gjetsha të gjithë!

I juaji, me mall e respekt,
Fisniku!

Mbarova së lexuari, letrat. Nikoqirja e shtëpisë ishte hutuar dhe tryezën e kish lënë zbrazët. Çeti tha vetëm kaq:

— Fisnik qe dhe Fisnik mbeti.

— Mbrojti doktoraturën në tetor dhe në pranverë vdiq. Por ai i shkeli të gjitha afatet, — tha docent Nikoja, — dhe të gjithëve na mbeti në mendje ajo ç'na shkroi në telegramin e ngushëllimit Prof. Galais: Vetëm njerëzit vërtet të mëdhenj mund ta vazhdojnë punën si ai, pas një goditjeje të këtij lloji.

— Këta janë trima që s'vdesin kurrë, — tha Nikoqirja e shtëpisë, një gjë të vërtetë shumë dhe tepër të njohur.

Jashtë kishte filluar bora si në Upsalë dhe me vete mendova që Fisniku ishte nga ata që e kalojnë kufirin e çdo guximi, luftojnë e punojnë përtej trimërisë...

КОНА

VITI I BORËS

«Vështirësitë nuk ju trembin, ashtu siç nuk ju tremb bora e madhe që bie në këto bjeshkë të larta dhe për një kohë duket sikur ju izolon, siç nuk ju trembin ortekët e mëdhenj e të përbindshëm që rrokullisen poshtë nëpër këto hone të thella. Me gjithë këto vështirësi të mëdha të natyrës së ashpër të bjeshkëve, ju nuk lëvizni këtej.»

ENVER HOXHA

Fillimi i matjes së viteve

Vitet janë si njerëzit. Ato kanë biografinë dhe emrin e tyre. Ka vite të mbara e të shënuara, ashtu siç ka dhe njerëz të mirë e të dëshiruar. Ka vite të sërta, të prapa, që të bëjnë dëm, siç ka dhe njerëz nopranë e të rëndë, që mos të rënshin për hise. Ka dhe vite të tmerrshme, siç ka dhe njerëz të ligj. Vitet, si njerëzit, kanë dhe

emrin dhe mbiemrin e vet. Emri i tyre është ajo radha kronologjike para dhe pas erës së re, që i vë vulën koha me matrikullin e saj dhe mbiemri i tyre, si një paracukth a nofkë, është ai që i ngjiten njerëzit.

Gëzohemi e festojmë kur kujtojmë vitin e Pavarësisë, vitin e Themelimit të Partisë, vitin e Çlirimit; atë të dritës, (të elektrifikimit), të lindjes apo të martesës sonë a të të afërmeve tanë. Por ka dhe vite të shumta të hidhura kiamet (në të shkuarën te ne, në të sotshmen në botë). vite të urisë e të zisë për bukë, të kolerës e të mortajës, të gripit spanjoll e të Honkongut, të tërmetit dhe të kometës (*Nëndëqind e dhjetë viti. vitinë që shkoi komiti*), thotë kënga dhe ja tanimë doli dhe viti i borës. Viti i acarit, viti i tartarit, që nuk varën kurrsesi as nga vullneti e as nga dëshira e njerëzve.

Viti që kaloi, 1984-a, ishte për bujqësinë një vit, thatësire; si për baraspeshë, ky i sivjetmi, 1985-a, kam bindjen se do të kujtohet shpesh si Viti i Borës.

Më 11 janar të këtij viti, ditën e diel dhe ditën e Festës së Republikës, qielli, si u shkarkua mirë mbi Veriun, nderi çarçafët e bardhë të borës mbi të gjitha trojet tona. Pas kaq vitesh në Tiranë fëmijët rrëshqitnin mbi borë. Gjë e rrallë e gati e pangjarë. Unë them çarçafët, paçka se ata ishin jorganë e dyshekë të trashë dëbore. Por zakonisht jorganët e dyshekët janë ngjyrë tjetër, qofshin për pajë nusesh e qofshin për mbulojë plakash, e ca më shumë të ngrohin; ndaj le të themi çarçafët e bardhë të dimrit. Nuk mbeti përllëmbë vend nga Joni e përtej Alpeve që të ishte e gjelbër a e murme, siç është druri e guri dheu e balta. U krijua një peizazh i stërmadh i bardhë ballkanik e gati mbarëevropian. Me plot

gojën mund të ngulmoj, të nxjerr dhe unë një fjallë të re dhe të them të paktën: vendi ynë u kthye në një bornajë pa fund. (Aq sa dhe kur e shkruan të duket sikur të futet të ftohtët në trup.).

Humbën mendjen shkencëtarët e botës me këtë palo dimër. U ngatërruan gjithë qendrat sinoptike me të, dhe pilotët s'gjenin dot më pika orientimi. Mbretëri e ftohtësisë së bardhë. Ca thanë borë si kjo Evropa paskësh njëqind vjet që s'paskësh parë, ca thonë pesëdhjetë e të tjerë thonë jo më pak se një çerek shekulli. Borë dhe vetëm borë. Acar dhe thëllim!

Vendit iu hap shumë punë me të, Evropën e tromaksi fare. Një hall i madh na zuri të gjithë. Por në halle duket dhe një herë fuqia jonë. Në të keqe e në rrezik trimi duket që është trim. Shumë gjëra pati këto ditë, veç panik jo. Të ftohtin më të madh e patën krahinat e Veriut. Në ndihmë të tyre erdhi tërë vendi.

I ftohti polar zbriste nga Alpet. Mbase nuk e teproj, por këto dy javët e para të janarit ekranin i vogël i televizorit u bë dritarja më e madhe e shtëpive tona. Njerëzit mblidheshin rreth tij si për të parë një ndeshje ndërkombëtare futbollit apo si për të parë Festivalin e Gjirokastrës. Por as ndeshjet, as festivalet nuk janë përditë, kurse bora filloi e s'pushoi e rritej ditë për ditë. Filloi nga disa centimetra e shkoi në disa metra. Të matësh trashësinë e borës me kate shtëpish, këtë janar e mësuam. Sa të rrojmë do të mësojmë! «Në Tropojë e në Kukës ka rënë dy kate borë, në Peshkopi një kat, por në Lurë e në Kala të Dodës dy!» Këto që dëgjonim e shihnim në ekranin e televizorit, s'ishin sajesa e as metaforë poetësh. Ishin e vërteta e hidhur e borës së bardhë. Bukuri që vret, — tha njëherë Migjeni për borën

dhe pati tamam hak. Ajo e tillë është. Por në ditët tona, në ditët e Partisë, bora është dhe ajo «bukuria» që bashkon e afron njerëzit, që forcon vëllazërinë e një ideali.

Në çdo kohë ka qenë trim shqiptari, në kohën tonë ai është i pathyeshëm. Ai nuk është sot vetëm trim, se dhe trimat mund ta humbasin luftën (siç kemi humbur dhe ne shumë beteja në historinë tonë), por ai është i pathyeshëm dhe u ngrit edhe këtë dimër si mal i lartë mbi motin e lig, mbi acarën e egër dhe ortekët e rëndë. Ai u ngrit mbi ta dhe fitoi, sepse më e fortë, se bora e tërmeti është forca e njerëzve tanë, të cilët, të edukuar nga Partia me mësimet e shokut Enver, nuk i mposht asnjë vështirësi.

Diçka nga ky heroizëm masiv i popullit në ditët e ortekëve po hedh dhe unë në letrën e bardhë si... bora. Ku dhemb dhëmbi, vete gjuha. Këto ditë fjala më e përdorshme e shqipes u bë bora dhe atë e lakuum kaq e kaq herë. Bashkë me shokun tim Dritëro Agollin kaluam pesë ditë e pesë net në krahinat e Veriut.

Shumë gjëra i pamë vetë, shumë i dëgjuam nga të tjerët e mjaft syresh i pamë me sytë dhe i ndiem me zemrat e njerëzve fare të panjohur.

Shtypi dhe televizioni i pasqyruan gjërë ato që ndodhën. Këto çka dua të tregoj unë, janë të hedhura shpejt në kartë dhe afati i shkurtër i daljes në botim nuk më jep rast të thellohem në to, zgjedh faktin a ngjarjen më të goditur. Do të kalojë koha dhe këtë do ta bëjmë të gjithë, se e kemi për detyrë. Do të sedimentohen ngjarjet dhe do të kristalizohen mirë në kujtesë, dhe ato që do të mbeten si të tillë në kuletën e mendjes, besoj se do të jenë vërtet të rëndësishme. Por, duke pasur frikën dhe shqetësimin e njohur, që njeriu prej natyre (dhe shkrintari

si i tillë) ka një veti të çuditshme që harron shpejt, bile ka rrezik që dhe shumë nga të vërtetat e këtyre ditëve të harrohen shpejt si gjithë të tjerat, ndaj po nxitoj t'i them siç i ndiej tani, flakë për flakë. Se, kur vjen behari me lule, dimri me cule nuk kujtohet më. Ashtu siç heqim palltot e pardësytë e i varim në raftet për dimrin tjetër kur vjen behari, ashtu dhe kujtimet për të mund t'i varim diku në raftet e harresës...

Por, të mos e zgjatim më, le të nisim udhëtimin...

Në udhëtim nëpër mbretërinë e borës

Ditën e hënë, më 14 janar, e lamë me Dritëronë të nisëshim dy brigada me shkrimtarë dhe piktorë për në Kukës dhe Pukë. Dhe Kukësi dhe Puka janë të izoluara nga bora. Rruga s'është hapur. Mundësia e vetme e vajtjes atje është helikopteri (këto ditë helikopteri u bë mjet popullor). Por në të nuk pranojnë shumë udhëtarë. Vend në të ka së pari për ndihmat, mjekët, shokët e udhëheqjes, shtypin dhe televizionin. Ça më tepër që shpesh nuk dihet a mund të ulet dot helikopteri në ato anë. Ditët e tjera helikopterit iu hap punë dhe për ushqimet dhe bukën e të ngjuarve në fshatra të veçanta nga masivet e borës.

— Pilotët e helikopterëve janë bërë miqtë më të vyer sot, — tha Dritëroi, që ka rrezik ta shkruaj dhe unë «drejtori», si e thërritnin rëndom matjanët dhe dibranët.

— Po të jetë për miq, kam disa prej tyre, qysh në Qytetin Stalin, — u mburra pa u kuptuar unë.

— Aherë bisedoje më ta që të na marrin më shumë shokë nga brigadat e shkrimtarëve dhe artistëve, — shfrytëzoi rastin ai.

— Tashti do të ishte më mirë që dhe ne të ishim me ta dhe të shkruanim diçka dhe për punën e tyre, — ndërrova fjalën unë.

— Për kë? Për shkrimtarët dhe artistët të shkruajmë?! — u habit ai.

— Jo, për pilotët, — sqarova unë.

— Do të kesh rast, — tha Dritëroi.

Po rasti nuk erdhi. Qenë të tjerë që e lanë borxhin tonë për ta. Ne të dy vendosëm të nisehim për Peshkopi. Ca lajme vinin që ishte hapur Qafa e Buallit, ca të tjera që ishte mbyllur prapë dhe, më të shumtat, që nuk qe hapur fare. Televizioni në mbrëmje e dha të mbyllur, veçse punonin hakshe traktorët e buldozerët për ta hapur.

Për shkrimtarët dhe piktorët e tjerë biseduam dhe një herë me shokët e aviacionit dhe ata u pajtuan që të merrnin dy brigada: një për të nesërmen në Kukës dhe tjetrën të pasnesërmen në Pukë. U zgjidh dhe çështja e Lidhjes. Për sa i përket Pukës, djemtë aviatorë kishin një «hile» të vogël, zanati. Ata shpresonin që brigada jonë e Pukës, deri të pasnesërmen, më 16 janar, mund të mos nisej fare me helikopter (do të kursehej për ndonjë udhëtim tjetër të nevojshëm, sepse autokolona që drejtonte zëvendësministri i Mbrojtjes, Simon Ballabani, sapo kishte kaluar

Gömsiqen dhe, kushedi, ndoshta arrinte ndërkohë në Pukë dhe hapej udhë. «Hilja» nuk eci. Artistët vajtën me helikopter atje, sepse rruga e Pukës u hap jo pas dy ditësh, por pas katër ditësh të tjera.

Si sigurtuam mjetin e transportit për shokët, filluam të interesoheshim dhe për mjetin tonë. Shokët e Ministrisë së Arsimit dhe Kulturës na premtuan «Aro» me zinxhirë. E fjetëm mendjen. Morëm gozhupët dhe kokoret në një repart ushtarak. Ata na dhanë një të shkurtër si për shoferë (e mbajta unë si bir shoferi) dhe tjetrin të gjatë si xhybe dervishi (e mbajti Dritëroi si nip bektashish). Në të ftohtin minus 17 gradë celcius të Dibrës dollomaja e dervishit vleu më shumë. Gjetëm dhe këpucë me qafa e çizme gjahtarësh në miq e shokë. Të tillë vetë nuk kishim, se në Tiranë prej kohësh e kemi humbur edukatën e dimrit. Por këtë vit për një dimër të tillë dhe shumë të tjerë nuk e patën këtë edukatë. Gjynah, se u dashka shumë!

Në mbremje u thashë në shtëpi që do të niseshim të nesërmen për në Peshkopë. Televizori jepte lajme me dëborë dhe traktorë kudo. Të nesërmen ishte e martë dhe prisja që nëna të më kujtonte për sahatin e lig. Ajo nuk e kujtoi, por tha, me shikimin mbërthyer pas ekranit; «Orëzëz të njerëz, ç'vuajnë!» Në ekran të televizorit vazhdonte të binte borë e madhe Alpezh, që dukej sikur i bënte karshillëk asaj bardhësisë së oborrit të pallatit mbuluar po ashtu me borë Tirane. Djali im, sevdalli udhëtimesh, tha: «Sa mirë, o babë! Lum si ti. Ç'e do që kemi filluar shkollën, se do vija dhe unë me ju. Por s'ka gjë, se do t'ju shohim në televizor»; — u ngushëllua ai.

Ime shoqe tha e qetë: «Po shkoj të të për-

gatit ndërresat. Po të androj dhe një palë çorape leshi të vjetra.» Nëna ime ndërhyri: «Lemi mua xharapet, se i ormis u.»

Pas pak, si mbaruan lajmet, ra telefoni. E mori gruaja receptorin.

— Të kërkon shoku Simon Stefani nga Puka, — tha ajo.

Siç dukej dhe shokët atje në Pukë kishin parë lajmet në televizor si mbarë Shqipëria.

— Caci! — dëgjova zërin e shokut Simon dhe më erdhi mirë që e filloi bisedën me trajtën intime të emrit tim. — Si ia çoni asaj Tirane?

— Faleminderit, mirë. Po ju asaj ane? — pyeta unë, duke krijuar kot së koti një dialog me rimë, si e ka zakon një piktor i njohur yni.

— Dëgjo, — vazhdoi ai, — sapo biseduam dhe me shokun Rita Marko dhe thamë që s'po i shohim shkrimtarët. Mirë shtypi dhe Radio-Televizioni po e bëjnë punën e vet, po shkrimtarët ku janë? A nuk do të ishte mirë të nisnit ca shokë këtej? (Si më dëgjon, qartë?) Të jetonin e të shihnin me sytë e shpirtit ç'po ndodh. Ku të gjesh heroizëm më të madh se ky për librat tuaj!

— E drejtë, shoku Simon. Dhe thonë pastaj se nuk ka telepati, — qesha unë dhe i tregova për dy brigadat që do të niseshin në Kukës dhe në Pukë. — Veçse, — shtova unë, — shokët e avionit, nuk qasin dot shumë shokë shkrimtarë në helikopter se s'kanë mundësi.

— Thuaju të marrin më shumë! Këtu ka ngjarrje dhe akte heroizmi për të gjithë. Të fala shokëve! Mirë se të na vini! — uroi ai. Në ritmin e fjalës së tij ka diçka të prerë, por të ngrohtë si prej punëtori.

— Të fala të gjithëve! — thashë unë.

— Ç'merak që ka Partia, o jetë! — u dëgjua zëri i mëmës sime, që, me sa dukej, i drejtohej djalit tim.

Nisja

E patëm lënë të niseshim në orën shtatë të mëngjesit. Makina e ministrisë nuk po vinte. U interesuam ç'kishte ndodhur. Asgjë, veçse shoferi që do të nisej me ne kishte marrë ose urdhër të ri ose i kish dalë ndonjë hall. Nuk besoj të ishte punë frike. Shoferi tjetër u gjet me vë-shtirësi. Por nuk po gjendeshin zinxhirët e goma-ve për borë. Sa të gjendeshin zinxhirët, unë u ktheva prapë në shtëpi të merrja dorezat. (Kur nuk i përdor, kështu harron.) U kujtova për to kur pashë Dritëronë që ia mori një palë të tillë të sojme mikut tim të vjetër, Teodor Laços.

Vajta në shtëpi. I gjeta dorezat. Te pragu i derës nëna më pyeti:

— Po rakishtja more? —
Unë qeshaj, — tha ajo, — shpirti me shpirt.
ngrohet!

— E, moj zë uruar, — i thashë unë, — tashti
vetëma me zja në mungon.

— Mirë, jeto! Si të duash ti. Sahat i mbarë!
u tërhoq e uroi shpejt nënë ime.

Dhe vërtet, sahati që i mbarë. Shkuam dhe
erdhëm si kokrra e mollës. Dhe sa për mezen, kur
futa dorezat në çantën time të vjetër të gjeolog-
gut (deri në Qafë të Buallit nuk m'u deshën), gje-
ta në të bukë, djathë, vezë të ziera dhe një grusht
ullinj të Bregut. I kishte vënë gruaja e dhemb-
shur, pa më thënë fare. Më erdhi për të qeshur
për këtë përkujdesje të saj, se m'u kujtua buka e
mbështjellë në gazetë që i yhet gjithnjë çunit
kur shkon në shkollë. Por nuk ishte për të qe-
shur. Në Qafë të Buallit ato na vlejten mjaft. I
shfrytëzoi, sidomos, shoferi që na çoi në Dibër,
Dashamir e thonë, një ezmer i gjatë flokëkaçurrel.

Brigada e krijuesve për në Kukës kishte vaj-
tur tashmë në aeroport, pra do të niseshim. Më
në fund dhe «ekipi» ynë i Dibres u nis, pasi ki-
shim bërë një okë muhabet për dëborën dhe pa-
sojat e saj dhe pasi kishim pirë një çerek duzi-
ne me kafe, nga ato që s'të bëjnë dëm fare për
shëndetin në klubin modest të Lidhjes së Shkrim-
tarëve dhe Artistëve.

Udhëtimi

...Nga Ura e Milotit në Grykën e Matit fillon-
te bora tamam. Ajo tashti të impononte respekt.
Makina nuk shkiste më mbi asfaltin me dëborë e
akull të shkrirë nga frrotat e makinave, por lëvizte
lart mbi karraxhatat apo vëttullat e dëborës. Gu-

rët e kilometrazhit kishin vënë nga një çallmë të ngjeshur bore dhe dukeshin si gurë varri mysli-manësh. Pastaj çallmat e tyre rriteshin mbi bazamentin e çimentos dhe të kujtonin ata «njerëzit» prej bore të çiliminjve, që dukej sikur ruanin rrugën. Më tej ata filluan të ziheshin për dorë dhe nga Shkopeti bashkoheshin të gjithë në një varg të lartë bore, që s'ishte gjë tjetër, veçse mur bore pa fund, paralel në të dyja anët e rrugës. Tashti kurrsesi «Aroja» jonë s'kishte rrezik të dilte matanë bordurës së rrugës... Ne u siguruam nga gremisjet...

Në Shkopet Dritëroi kujtoi kovaç Hazizin, që tashti ka vdekur, i cili, me dhjetë fëmijët e tij, e kaloi jetën hidrocentraleve (shoferi ynë reciton vjershën e kryetarit të Lidhjes për të dhe çuditet dhe vetë autori). Dritëroi vazhdon të tregojë se si u njohi me kovaç Hazizin kur u lëshua uji në turbinën e hidrocentralit dhe qysh në mendjen e tij mbeti jo uji që vërshonte e shkumbëzonte me inat, por kovaçi i urtë me fëmijët e tij që nuk përmbaheshin prej gëzimit. Kovaçi më vonë u bë hero. Por këto i ka shkruar e do t'i shkruaj me siguri përsëri Dritëroi; unë kujtova të shoqën e Hazizit kovaç, që mbante djepin me foshnjën pranë farkës së kovaçanës, tek i ndihthe të shoqit. Kuptohet, në fillimet e hidrocentralit, kur s'ishte hapur akoma çerdhja për fëmijë, se kantieri ishte kryesisht me burra shumë e gra fare pak. I kishin thënë aherë gruas së kovaçit: «Do të verbohet çuni, moj shoqe!» Ishte përgjigjur gruaja-nënë: «Jo, more shok! Ai kështu merr dritën e centraleve.» Dhe, si për të qenë konsekuente deri në fund, në këtë të drejtë të saj, më vonë, një vajzë, që i lindi atje, ia vuri emrin Centrale. Ta gëzojë emrin e bija e kovaç Hazizit!

...Ja tuneli i Fierz-Shkoptit: Gryka matanë duket si ekran i gjërë kinemaje. Tuneli i errët, nëpër faqet e të cilit fanari i makinës zbulon stalaktitet dhe stalagnititet e akullit dhe gryka e baro dhe e tij që të verbojnë. Disa dhi të pakta shfaqen matanë. Kërkojnë ndonjë gjeth të harruar nga murlanë mbi majat e shkurreve dhe çajnë me guxim shtratin e borës. Të ngjajnë si ai që kërkon gjilpërën në mullar të barit. Mëndim i kotë. Të shkretat dhi! Nuk di sepse më sjellin ndër mend teatrin e hijeve që bënim kur ishim të vegjël. Me një çarçaf gjithë arna, të varur në një nga bodrumet e pallateve të «Moskatit» dhe me një qiri të vocërr pas çarçafit, lëvizim gishtërinjtë të tanë të mardhur dhe krijonim ca figurina naive. Lodra që i kanë harruar fëmijët sot,

... Ia marrim në kthesë. Ulëzës: E lëmë atë në të majtë dhe e mbajmë vrapin drejt Burrelit.

— Drejt Brukselit! — bën shaka shoferi ynë duke na zbuluar dhe anën e gëzuar të karakterit të vet.

Është shenjë e mirë kur njeriu ka humor dhe në të tillë mot. Makinës i vumë zinxhirët. Një histori më vete kjo. Zinxhirët qenkan tepër të sojmë, importi, dhe duhen kursyer, se ministria i paska blerë në Athinë me njëqind dollarë! Çfarë nuk dëgjon, qoftë dhe për punë zinxhirësh të thjeshtë, pa pllaka, zinxhirë siç ata të zakonshmit, që lidhin qentë në stanit, ditën më drekë, në Kurvelesh. Rrotat e makinës qenkan qenër, që duhen lidhur e shtrënguar mirë në borë me zinxhirë, se ndryshe hanë të vëzotët! Domethënë ne!

Papritur rruga del që zënë nga një shembje dheu. Pragje të mëdha guri, mbi një metër kub, që s'i lëvizim dot. Atë dukën si ca arinj të hutuar e të përgjumur, të murmurës të rëndë shumë,

që janë shtrirë në rrugë dhe s'dinë të ngrihen. Letargji dimërorë për ta. Herë pas here shemben gurë të tjerë. Shenja është e freskët fare, vetëm disa minuta më parë duhet të ketë ndodhur, përdërisa për inercinë e gravitetit bien ende gurë të vegjël. «Mos e nga ariun, se ndryshe të shuan», kujtoj një përrallë dhe largohemi më tej. Presim të vijë edhe ndonjë makinë tjetër, që të shtohemi si brigadë, për të hapur rrugën.

— Tashti më duket, — mediton shoferi ynë, — se ky dimri i këtij viti po ia bën mat dhe vetë Matit!

— S'është puna te dimri, — ndërhyri Dritëroi. — Jo! Dhe për shembjet e rrugëve dhe për orteqet e sivjetme fajin më të madh nuk e ka bora, por ne, që po i presim pyjet pa mëshirë. I paguajmë haraçin vetes.

— Ke hak, — e mbështet shoferi. — Pyjet duhen ruajtur si sytë e ballit.

— Përpara pyjet mbi udhën e kalimtarëve dhe shtëpitë e fshatit ishin si vakëf. Në Vuono, në fshatin tonë, në kurorën e pyllit të fshatit, ku s'bie borë pothuajse kurrë, janë disa gurë kufiri që u themi qivure. Brenda tyre as dhen nuk futim, dhe jo më sapatën, — vazhdoj unë.

— Kësaj ane, — sqaron Dritëroi, që e njeh mirë këtë krahinë, — lidhjin besë të mos pritëj pylli dhe i thoshin turçe itifak.

— Duhet të shkruani për këtë! — na këshillon me të drejtë shoferi. (Bëri mirë «Zëri i Popullit» që e ngau me artikull të thekur këtë punën e pyjeve dhe orteqëve më 24 të janarit.)

Ne jemi harruar në hallin e pyjeve... Dhe ja, pas nësh po vjen një kope e paktë lopësh dhe një bari. I thërresim që t'i ruhet shembjes. Ai është bërë çakërrqejf. Gati bërtet: «Lopët s'janë me rróta, por me kambë, e gjejnë shtegun.» Dhe

... të shprehur në formën e ...
 ... të shprehur në formën e ...
 ... të shprehur në formën e ...
 ... të shprehur në formën e ...
 ... të shprehur në formën e ...
 ... të shprehur në formën e ...
 ... të shprehur në formën e ...
 ... të shprehur në formën e ...
 ... të shprehur në formën e ...
 ... të shprehur në formën e ...

Patat skandinave

Më vonë, e sidomos të nesërmen, në rrafshin e Klosit e të Suçit pamë shumë njerëz të tjerë me armë. Nuk qenë as ushtarë e as çobanë, por gjahtarë që bënin batërdinë në rosa e lipata të egra. Ato të mjerat kanë çarë mes këtij dimri hapësirat nga Skandinavia deri të Kurdallia (viset e Matit). Janë të lodhura, me pupla shumë e mish pak. Sepse «puplat kanë dhe jatak dhe jorgan», na tha njëri prej gjahtarëve vendas. Ato kërkojnë ushqim në ndonjë prroskë, vijë uji të pangrirë. Si ushqehen, ato e dinë, por ku ushqehen, e dinë gjuetarët dhe i qërojnë hesapet me to. Këta gjahtarët i mbajnë çiftet apo teket të mbështjella me pështjellak, apo

futur brenda në trasta si në këllëf. Thua se janë sazexhinj fshati, që mbajnë brenda në to klarinetën apo violinën, të mbrojtur me kujdes nga zborina e acari, që të mos ua zërë bora e lagësht.

Një patë e vrarë, që na treguan, kishte dy unaza metalike, një në këmbë e tjetrën në qafë. E para nga Stokholmi, e dyta nga Magdenburgu. Ku binte ky qytet, që kish diçka të për-bashkët me Burgajetin e vetë Matit, gjahtari nuk e dinte. E hodhi kollaj lumin e mosnjohjes së gjeografisë me fjalët: «Ç'rëndësi ka si quhet vendi ku i kanë vu myhirin. Rëndësi ka që unë di vendin ku vriten patat!» Dhe qeshi.

Në rrugë takuam edhe kompozitorin Naim Gjoshi, nga Belshi i Elbasanit, që punon prej dy-mbëdhjetë vjetësh në Burrel. Në krah mbante armë gjahu. Ai ka bërë këngën që këndohet «Kush je ti, që më tremb dhentë?» dhe ne bëmë shaka me të (ai pranon shaka) me një epigram dyvargësh «Kush je ti, që grive rosat, Jam Naimi, djalë i Gjoshajt».

Sidoqoftë, unazat e vogla në qafë («si i kanë futur, xhanëm», habitej ai gjuetari i «Magdenburgut»), apo në këmbë të shpendëve polarë duhen ruajtur e duhet njoftuar edhe Muzeu i Shkencave të Natyrës në Tiranë, që të lidhet me ato vise e shtete ku i kanë prangosur të zehtë fluturakë kontinentalë.

Ortekët

... Vazhdonim të prisnim atje te buza e shembur, anë xhadesë. Filluan të na mardhinin veshët dhe rrasëm më thellë kokoret. Kur s'punon në të ftohtë, të hyn tartakuti, ndaj filluam të përplasnim dhe këmbët si në një valle labe, bodrumçe. Pritëm e pritëm dhe më në fund u dukën punëtorët e mirëmbajtjes së rrugëve. Dikush do t'i kishte njoftuar. Këto ditë ata e kanë marrë rrogën me hak. Si ata kësaj radhe s'ka pasur punë kurrkush. Lajnë gjithë rehatinë e tërë behareve. Pas pak erdhi dhe drejtori i parkut të Burrelit, një djalosh i ri, që emrat na i dinte, po ne nuk e mësuam dot të tijin. Ai kontrollonte rrugën nëse ishte e gatshme për të ka-

luar autobusët me udhëtarë. Shembja që po pas-
trojnë punëtorët e mirëmbajtjes dhe ne, tok me
ta, ia lëkund besimin dhe e legendis. Nuk është
dorëzuar akoma bora as në këtë rrugën e urtë
të Burrelit.

Dhe kjo vithisje e dheut këtu, në mes të
udhës së Matit, pranë Burrelit, të rikujton or-
tekët; ortekët e vërtetë, që kanë vrrarë njerëz
dhe përllarë gjë të gjallë, që kanë shkukur shtëpi e
stalla. Dëmet më të mëdha, ato në njerëz, ne i
patëm këtë janar vetëm nga ortekët. Ata janë si
tërmeti, nuk ka ç'u bën dora e njeriut. Ata vër-
sulen si forca të verbra të natyrës. Në rrethin
e Matit, veçanërisht në Martanesh dhe në fshat-
rat kufi me Mirditën, shokët e rrethit i larguan
nga shtëpitë e veta dhe çuan të bujtnin në fshat-
rat pranë disa dhjetëra familje. Bujtësit u pri-
tën si vëllezër e shkuar vëllezërve. Ata s'qenë
muhaxhirë. Ata qenë si në shtëpitë e veta, se
e tyrja është gjithë Shqipëria. Dhe u lidhën mi-
qësi të reja, krushqi të reja, dashuri të reja.
Vëllazërimi i njerëzve duket më shumë se kur-
do në hallet e përbashkëta. «Ortiqet kanë pu-
nën e tyre, — na tha një plak dibran ca ditë
më vonë, — ne kemi tonën!»

Prej ortekëve (dhe vetëm prej tyre) ne pa-
tëm gjashtëdhjetë viktima. Vetëm Franca në
Evropë pati zyrtarisht mbi treqind të vdekur.
Ata që e pësuan atje, nuk i mori orteku, po
ngrinë kallkan nga të ftohtët rrugëve, strehë-
ve, të harruar, metrove dhe nënurave. Vdiqën
endacakët pa plang e pa shtëpi dhe pleqtë e
plakat të vetmuara në dhomat e lakullta pa
ngrohje. Të vjen keq, dëshpëruesh shumë për
ata që vdiqën dhe turp për Evropën e qytetëru-
ar!

Kujtova ortekët. Shumë shpejt i kujtova.

Më vonë këtë fjalë do ta hasnim përditë. Ortek!
Rimon me termek, siç i thonë malësorët e Veriut
tërmetit. Mos vallë dhe orteku do të evoluojë një
ditë me mbaresën «t» dhe do të bëhet «ortet?»
Diçka që do të bjerë në orën tetë, do të mendoj-
në ata që do të vijjnë. Por orteku nuk ka orë.
Ai nuk është si orari i trenave, që vjen në këtë
apo atë orë dhe të merr. Jo! Ai s'ka as orar as
besë. Ai është përbindësh.

... dhe në vitin 1967, kur në dhjetor ra tërmeti, pati dëborë të madhe me vrundullimë. Merrret vesh, jo si sivjet, por borë boll, sa për të krijuar ortekë në male të larta. Në një fshat të Dibres, në një grykë, një ortek i tillë zuri natën në gjumë një shtëpi. Të tetë njerëzit e saj, bashkë me themelet, i shkuli, i mori bran e i kalli thellë honeve.

Erdhën fshatarët e i nxorën në mëngjes, kur panë dhe s'u besuan syve që shtëpia nuk bënte më hije mbi dhe. Fshati pati për një natë një shtëpi më pak e tetë frymë mangët. Të tetë i nxorën nga varri i borës, të tetë ishin të vdekur. Vetëm njëri mungonte, i zoti i shtëpisë, që a'

natë nuk ndodhej aty, se kishte vajtur për një sebeb gëzimi në Kukës.

Bashkëfshatarët i bënë gati xhenazet, por s'mund t'i futnin në dhe pa u ndarë me ta dhe i zoti i shtëpisë. Vendosën të prisnin nikoqirin. Fatkeqësi më e madhe për një njeri s'ka si bëhet. Tetë të vdekur në një derë: grua e fëmijë bashkë, më të shtrenjtët njerëz të tij. I la shëndoshë e mirë e tani po e prisnin në tabut.

Vajtën dhe e morën burrin fatlig. I thanë për ç'i kish ngjarë, nuk besoi. Erdhi. I pa! U patak! U shushat iu drodh keqas buza e mjekra nga dhembja, por lot nuk nxori.

Burri i fortë di ta mbajë veten. Dhe aherë, kur i dridhej buza, tha vetëm këto fjalë: «Të më ruajë zoti, të mos më luejë mendja e kresë. Miqtë shëndoshë!»

Dhe burri qëndroi e mbeti i burrë. Nuk e ruajti zoti mendjen e tij, por forca e tij e rrallë dhe përkrahja e shokëve dhe e miqve. Dashuria për jetën.

Dhe për inat të ortekut dhe të vetë perëndisë ai ngriti përsëri shtëpinë e re në anën tjetër të malit. U martua rishtazi, jo nga qejfi, po nga halli, që fisi i tij të mos shuhej. Thonë se tash-ti ka fëmijë të tjerë me bark tjetër. Dhe e bën përsëri jetën, atje ku ish, në vendin e vet, në fshatin e vet.

Qafë e Buallit, qafë e keqe!

Më në fund arritëm në Burrel. Në të hyre të tij marrim me vete dhe poetin e ri Kudret Isaj.

Plakut Pjetër Budi (bustit të tij), të kopshti i rrallë botanik i Burrelit, bora i ka arritur deri në mes. Gurabardhi, fshati i tij i lindjes, është izoluar. Vetmia e rrallë e Pjetër Budit të fut në shpirt një trishtim të ftohtë.

Ruga Burrel-Peshkopi është e zënë, nuk kalohet. Ajo ka një thembër Akili, Qafën e Buallit. Atje thonë se është mbretëria e erërave, të tjerë thonë «Drejtoria Qëndrore e Erërave». Kur vajtëm atje, u binda që ishte qafë e ciklonëve. Shpejtësia e erës, që ngre borën e thatë dhe e përplas këtu si rrëzën në shkretëtirë, duke formuar sope si male bore, është 100 kilometra në orë. Kam provuar e jam rrahur e kam mardhur nga erë me borë, nga erë me shi, nga erë me rrëzë e dhé, por këtu rrihesh e mpihesh nga erë me cifla akulli, njësoj si me cifla stralli. Këtë s'e kisha provuar dhe ja ërdhi dita që e mësova ç'është në Qafë të Buallit. Nga Dibra rrugën përpiqen ta çajnë dibranët, kësaj ane matjanët.

Dhe ja kështu, zhyt-mbyt në dëborë, në çajmë tashti për atje tok me sekretarin e parë të Matit, shokun Zylyftar Durmishi. Meqë jemi njëri i letrave, nuk i rrihet pa ardhur me në dhe shokut Kastriot, sekretarit të propagandës. Matanë Qafës së Buallit po përpiqet tok me shokët e Dibrës të çajë dhe shoku Vangjel Çerrava, sekretar i KQ të Partisë, që po punon tashmë disa ditë në Dibër, për të ndihmuar nga afër.

Kemi marrë me vete dhe një tufë fletë ndëri, për ata që po dallohen për trimëri e guxim në Qafë të Buallit. Ato janë të paplotësuar. Do t'i plotësojmë në vend. Rrugës, përmbi Plan të Bardhë, takojmë «Tatrën» me rruspë çeliku, që rrafshon borën. Shoferi paska dyzet e tetë orë pa zbritur nga makina.

— Ndaloje! — urdhëron Zylyftari shoferin. — Ta pjekim një çikë këtë shokun e «Tatrës», — na drejtohet neve.

Zbresim. E takojmë. Thërresim fort. Era s'është të dëgjohesh.

— A je lodhë? — pyesim ne.

— Nga pak, shoku sekretar, — përgjigjet ai.

— Po ju burra?

— T'i japim një fletë nderi, — kujtohet dhe vendos në çast Zylyftari.

Fryn erë e rreptë, inatçeshë e madhe. Detyrohem të futem brenda në gaz dhe shkruaj: «Shokut... (nuk ia di emrin shoferit, atë le ta plotësojë Zylyftari ose Kastrioti që e njohin), për guxim e vetëmohim, për shpirt luftarak e frymë të lartë mobilizimi në mposhtjen e rrebesheve të borës, në çarjen e rrugës të Qafa e Buallit. Mat, 15 janar 1985.

Ja jap Zylyftarit dhe kësioj e firmos vetë sekretari i parë i rrethit. Ky motivacion i improvizuar në murlan do të shërbejë dhe për traktoristët e tjerë, punëtorët e rrugëve, të ndërlydhjes dhe të policisë. I njëjti motiv, i njëjti heroizëm, por do t'i ndërrohet vetëm dita dhe vendi, guri i provës së madhe të tyre.

Dhe herë pas here do të lidhet me fjalët:

— Të çahet Qafë e Buallit!

— Të çahet Bulqiza!

— Të çahet Batra!

— Të çahet Martaneshi!

— Të çahet Gurët e Skënderbeut!

Makina jonë s'ecën dot më. E lëmë dhe, me këmbët që me zor i komandojmë, arrijmë në pikën kulmore të Qafës së Buallit. Tek ecim nën dritën e projektorëve të traktorëve, për habinë time kujtoj pse quhet Qafë e Buallit. Kësaj anë buaj e buallica s'ka. Këtu s'është Myzeqe më

gjole e kënetat të djeshme. Në mal të Çikës është Maja e Qorres, që paska dalë se ka mbetur e harruar atje një dele qorre. Ka dhe Qafë të Gomares gjetkë, se ka shkarë e rënë gomarja në të. Zor të ketë rënë këtu bualli, kur vendi nuk e njeh. Kam përshtypjen se çobanët dibranë, që e njohin mirë Shqipërinë, tek kanë parë tërbimin e kësaj Qafe në dimër, kanë kujtuar inatin e buallit dhe i kanë yënë këtë emër. Megjithëse, të them të drejtën, po të ishte për punë inati, duhej t'ia vinin Qafë e Ariut. Ndoshta, në lashtësinë e mesjetës së hershme, para Buzukut, për arbrin e këtushëm, si bualli si kau, ishin një. E sa për qetë, Dibra ka boll. Do parë g'thotë i urti Buzuk në «Mesharin» e tij. Mbjaj mend që ai përmend magjarin e Krishtit, por kaun e përmendës dhe buallin e qerres sikur s'i ka. Me siguri Frang Bardhi me fjalorin e tij mund të na sqaronte tamam, por në Qafë të Buallit fjalor të tillë s'gjen dot.

Era na ka çarë t'ibuzët, na ka verbuar sytë. Futemi të marrim një afsh zjarr në ndërtesën e peshores së kromit. Takohemi me disa traktoristë. Këtu punojnë tetëmbëdhjetë traktorë, por disa janë prishur, kurse të tjerëve ose u janë djegur llambat e fenerëve ose kanë ardhur fare pa dritë dhe s'punojnë dot natën. Janë pikërisht të zotët e tyre, këta traktoristë, që hasim rreth porit me zjarr në peshore.

— Sikur të mos kishim këtë bablokun këtu (ai tregon zjarrin që bubullon), do kishim dalë me tabut këndeje! — thotë njëri prej tyre.

— Mos e thuej njat llaf, — ia pret tjetri, — se ne dhe tabutët i kemi djegë tashti.

Vërtet. Këta kanë djegur këtu çdo lloj druri e shkurreje, jo më tabutin e vdekjes.

Pas pak këta burra të rinj e të fortë do të

ndërrojnë shokët që punojnë me traktorët me drita. Të shkonte mendja që tetë traktorët që punonin, me uturimën e tyre, do ta mbulorin ulërimën e murlanit. Hiç! Tashti dëgjohet vetëm murlani. «Cikloni», thotë njëri nga traktoristët. Ata ngrihen, na japin dorën dhe thonë:

— Po shkojmë me grahë buldozët. Tungjåt-jeta!

Çfarë s'dëgjon këtu. Na tashti dhe shkurtimin e papritur gjuhësisht të buldozerit. Buldoz! Thua se po shkojnë t'u hipin e të çajnë borën me baldosat!

Telefoni me Bulqizën ka një orë që s'punon më. Diku është këputur filli. Aló, Peshkopia! Aló, Bulqiza! Sinjal s'ka! E pra, vetëm një kilometër më tej duhet të jenë shokët e Bulqizës me shokun Vangjel Çërava në krye, që përpiqen të çajnë e të hapin rrugën drejt Burrelit. Atje me ta është dhe shefi i shtabit të borës për Matin. Bora e meriton shefin e saj. Një fjalë e urtë e këtyre viseve thotë se «të kujt janë berrat, e atij është dhe bjeshka».

Këtu, në Qafë të Buallit, bora formon shtëpe e pirqje të mëdha deri tre-katër metra trashësi. Duhet të hipësh mbi kabinën e traktorëve, që të shohësh se ç'bëhet matanë rrugës. Ti e pastron tashti borën me të gjitha mjetet dhe për pesë minuta ajo zihet prapë. Në Qafë krijohet një «tapë» masive bore që s'hapet kollaj. Sa po rruga çahet matanë, s'kalojnë as dhjetë minuta dhe, na thotë dikush, një zë që s'kuptohet i kujt është, një zë prej bore, se rruga prapë u zu. Prapë luftojnë ta hapin, si Kalanë e Rozafës. Këtu mund të përdoret tamam fjala që thotë që «çfarë nuk e sjell moti, e sjell sahati, e çfarë nuk e sjell sahati, e sillka dekika!»

Halili i Dibrës, Pali i ndërlihdjes, Ndueja i Mir-ditës. Hasani traktorist, shoferi i Fierit, Vangjeli i Fierit. «Shih se mos është i Beratit ky shoku. Mos harroni buldozeristin e bonifikimit të Beratit. Ai është burrë i zoti dhe ka bërë punë fort të pastër», thotë Zylyftari.

Unë kujtoj dhe një inxhinier të Gjeofizikës së Fierit, që sapo e kisha hasur me traktoristët e tij në furtunë dhe shqota s'na linte të njihnim njëri-tjetrin, veç nga zëri. Ai kishte hedhur shallin kokës si bokshanë gratë e Bregut dhe mbi të kishte kasketën si shoferët e Dhërmiut. Shalli i mbronte qafën dhe sytë. Gati veshje e beduinëve të shkretëtirave. Sillni ndër mend shallin e famshëm të Jaser Arafatit, dhe thoni tamam ai! Gjynah që s'dallohen kështu këta djemtë e Gjeofizikës së Fierit dhe në punët e naftës...

Bisedojmë dhe urojmë shokët traktoristë për punën e madhe. Përqafohemi dhe ndahemi me ta. Rruga e Bulqizës vazhdon të jetë e mbyllur. Ne s'çajmë dot më tej. Kthehemi mbrapa. Na shoqëron dhe na rreh era si me tupan alarmi. Erë dhe vetëm erë. Borë dhe vetëm borë. Peizazhi përreth me ndriçimin e fenerëve të traktorëve, me murlanin dhe cingërimën e borës së thatë si xham kristali i thyer, të kujton peizazhet hënore.

Kthehemi në Klos, që tashti është bërë me emër si limeri i autokolonës së madhe, që pret atje të hapet rruga e të marrë lejen nga kontrolli rrugor për t'u nisur për Peshkopi.

Duhet pritur sa të çelet më në fund rruga. Njerëzit në Qafë punojnë natën pa pushim.

në këtë udhë të ligë, duken sikur po shullëhen në diell. Rrugës ka shumë rimorkio (bile dhe makina) të lëna anës saj. Autokolona është ngarkuar me miell, me karburant, me qymyr, me dru dhe me ç'të duash, deri dhe me cigare dhe kafe. Cigaret janë siguruar në një makinë-frigorifer! Çfarë s'bën vaki tashti!

«Aros» sonë me vështirësi i lëshohet rruga. Padashur bëhemi dispeçer të rrugëve. Dhe përsëri thembra e Akilit, historia e vjetër (deri kur kështu?), rruga është zënë në Qafën e Buallit. Ajo nuk kalohet kurrsesi me mjete. Shtabi matjan i borës na thotë: «Prisni! Koha është e mirë dhe rruga për dy-tri orë do hapet!»

Ne s'presim dot më. Kjo rrugë po na turpëron, në Bulqizë na presin. Vendosim të lëmë makinat më këtë anë dhe të çajmë me këmbë matanë, të paktën deri te ndërtesa e doganës. Më tej, nga Bulqiza e tutje, na thonë që rruga është e hapur. Dogana është ajo ndërtesa e mikrolabororit të cilësisë së kromit të Bulqizës dhe Batrës. Shofereve tanë u lëmë bukën dhe çantat tona. Sido që të ndodhë, ata të jenë me barkun plot. Ata bashkohen me shoferët e skodave të autokolonës, dhe qajnë hallin tonë, si do ta çajmë vallë borën më këmbë. Ne qajmë hallin e tyre, se do të mërdhijnë keqas në kabinat e makinave. Jashtë makinës s'qëndron dot se të pret kokën era: Por ata nuk i shuajhë motorët, i mbajnë ndezur. Po e fike tashti motorin, puthu me Milon, nuk e ndez dot më. Ndahemi dhe me shokët e Komitetit të Partisë të Matit, të cilët na qetësojnë: «Mos kini merak për shoferët! Edhe po nuk u hap rruga, i sigurojmë ne!»

... Përsëri erë, stuhi, borë, cingor dhe bardhësi që të verbon. Detyrohemi të ulim llapushet e

kokoreve, mbërthehemi e shtrëngohemi mirë dhe ecim ngjitur fare, pranë njëri-tjetrit, si vëllezërit siamezë. Unë me gozhup, shoferi dhe Dritëroi, si plaku Mere i «Njeriut me top», me «xhyben e dervishit». Kudreti me grupin e mjekëve të rinj të Ministrisë së Shëndetësisë na bëjnë nder duke na lënë të çajmë borën. U bëj shenjë me dorë të dalin përpara.

Nuk bëmë as dyqind metra, që të duken si dyqind kilometra, dhe hasemi me shokët e Dibrës. Ata kanë dalë të na presin. I kanë njoftuar matjanët. Domethënë telefonat punojnë. Gjatë natës edhe telat qenkan lidhur.

S'kemi kohë dhe as mundësi të bisedojmë. Rrokim duart dhe çajmë, vetëm çajmë përpara. Bora na përplasët brisk në fytyrë. Të zihet fryma. Ndaloj një çast dhe aherë Rakipi, djalë i rritur maleve të Dibrës, që ia di hilen rrebeshit, më thërret rrzëzë veshit: «Kthejeni kryet në drejtim të kundërt me erën!» Një fjalë goje! Sapo e kthej kokën, nuk shoh dot përpara. Dhe në borë, po nuk pe ku hedh këmbën, të merr dreqi. Unë bëj t'i them që kam çarë dikur Polin e Veriut në minus pesëdhjetë gradë! Bëj t'i them, por s'ia them dot, se copat e akullta të borës të zënë fytin. Mirë që kam hequr vjet, në «pleqëri», bajamet, se me këtë akull që kam thithur, do të ishin tërbuar sa të më hanin dhe mua tashti. Ec, Anastas, i them vetes. Ecim dhe s'ndalojmë (jo si në këngë).

Më në fund mbërrijmë në doganën e Qafës së Buallit, Në të djathtë na e bën me sy peshorja, mikësja jonë e mbrëmshme. Futemi brenda. Shkundim gozhupët dhe kokoret. Ato kanë ngrirë dhe mezi hiqen nga trupi. Pas pak akulli prej tyre shkrin pika-pika. Sikur shtrydhen lëveret e lara. Dhe neve na ngrohët gjaku. Zjarri në

sobë këndon. Shoh sahatin tashti që lirova dorën nga dorezat. Nuk paska kaluar as një orë nga minuta kur i lamë makinat.

— Kalkanosëm. Më keq se në Devoll, — thotë Dritëroi.

Na erdhi gjuha dhe humori.

— Ç'do gënjejme kur të kthehemi, — them unë.

— Kemi të drejtë, — më mbështet njëri nga mjekët e rinj.

Dhe, vërtet, padashur mund të gënjesh. Ke bërë një kilometër rrugë dhe të duket sikur ke ecur një javë në mes të murlanit apo të ciklonit, siç thonë djemtë e sinoptikës. Si të doni ju.

Hipim në makinat e Dibrës dhe nisemi. Një djalë që udhëton me ne është nga Kuçi dhe aty për aty stisim, pa e kuptuar as vetë, një këngë, që perifrason diçka atë të Grykës së Kuçit. Po ju pëlqeu, dëgjojeni:

«Qafë e Buallit, qafë e keqe, — fillova unë, Plot me gracka dhe me leqe, — shtoi me shaka Dritëroi.

S'na qëlllove me dyfeqe, — pasoi ai i Kuçit.

Po me acar e orteqe, — ia preva unë.

Qafë e Ujjet, qafë e dreqet, — futet shoferi në valle,

Qafë e Buallit, qafë e keqe,» — vulos Kudreti këngën.

Kaq. Dhe kështu, me këngën më të re të kësaj qafe, i afrohemi Bulqizës.

Kemi lënë pas Planin e Bardhë. Qafën e Buallit dhe udhëtojmë drejt Fushë-Bulqizës, Gurëve të Skënderbeut, Urës së Qytetit, Valikardhës dhe Malit të Voles. Të gjitha këto toponime

lidhen me një «etimologji», me luftërat e Skënderbeut.

Mjafton edhe vetëm një udhëtim si ky, që ta marrësh me mend pse Skënderbeu u bënte pritë osmanëve pikërisht këtu, në këtë grykë. Ai e dinte dhe e njihte mirë gjeomorfologjinë e kësaj ane. Ndaj pajtohem, për këtë rast, që ai mund të ketë qenë edhe dibran.

Dhe meqë jam këtu, në trojet e lashtësisë, dua të mos gaboj që të them atë që më thanë mjaft matjanë se Plani i Bardhë, fshati i bukur, nën Qafën e Buallit, u quaka kështu meqë në të bënte planet e veta të bardha, të suksesit, vetë Kastrioti. Nuk besoj dot. Pranoj që ai mund të jetë dhe matjan sa është dhe dibran, po Plani i Bardhë duhet të jetë patjetër nga një Plang, ku ka rënë «g», gjë e zakonshme në shqipe, dhe mbeti Plan. Kurse *i bardhë* se ai gjithnjë kështu është: në dimër nga çatitë mbuluar me borë dhe në verë nga shtëpitë e bardha në sfondin e kuq a të murrme të magmatitëve. Qafë e Buallit është dhe qafë e kromiteve. Merreni si hipotezë, por kam të drejtë!

Dhe vetëm për një gjë sa vjen e më shumë po bindem, si për një aksiomë që s'ka nevojë të vërtetohet dhe që e them plot gojën si ai në atë këngën «Topi bam, e Muçua tutje!», po qe se Skënderbeu s'është as dibran e as matjan, por hasjan a krutan, beteja e Torviolit është zhvilluar se s'bën kësaj ane. Përderisa këtu ka një Kala të Voles, pra në lashtësinë mesjetare latine një Torre të Voles, që shqipja e shkrin dhe e bën Torviol ose **Torvol, pse ta kërkojmë aherë këtë fushë lufte të** bekuar krahut të Domosdovës, apo se duhet, siç thotë emri i saj, domosdo, atje!

Nejse, boll më me historinë, le të flasim për hallet tona sot. Në Bulqizë takojmë minatorët.

Nuk ka nevojë të prezantohemi si nja pesëmbëdhjetë-njëzet vjet të shkuar, kur bënim takime me lexues këtu dhe qendra e zërit gjëmonte: «Në qytetin tonë kanë ardhë shkrintarët... Mos humbni rastin me i takue!» Jo! Ata na njohin dhe shumë prej tyre i kemi miq të vjetër. Puset e prodhimit janë bllokuar nga akulli. Zona «D» nuk punon. Shumë minatorëve u ka zënë në fshat bora rrugën dhe s'kanë ardhur. Për janarin nxjerrja e kromit do të jetë larg shumë nga plani. Ata janë të shqetësuar për borën, por shqetësohen dhe për kromin.

Ndoshta, po të hapet ndonjëherë tuneli nëpër Qafën e Buallit, që nuk është ëndërr a utopi shkrintari, por nevojë që do ta zgjidhë koha jonë, aherë dhe prodhimi i mineralit s'do të bllokohet si tashti, në mos që do të shtohet disa herë dhe njerëzit s'do të merohen kështu si këtë dimër me të. Aherë, pa merak, mund t'i themi asaj: «Plaç, moj Qafë e Buallit, se ne jemi marshallah!»

Tek këmbejmë llafin e duhanin, sa pimë kafën me minatorët dhe shohim dhe pallatin e kulturës, pas dy orësh në Bulqizë vjen autokolona e madhe që lamë shpatit perëndimor të Planit të Bardhë. Me ta është dhe makina jonë me targë Tiranë dhe me shofer Dashin në timon.

— Ia hudhëm! — na thotë ai i gëzuar. Thua se ua hodhi të dy poleve bashkë, të Veriut dhe të Jugut.

Ditët dibrane

Peshkopia, vetë qyteti, është vend i bukur. Edhe kur është minus tetëmbëdhjetë gradë, atje s'të pret tartari e ngrica e fтомës. Qyteti i Peshkopisë s'ka erë fare, Peshkopia s'ka suferinë, Peshkopia s'ka rrebeshe thëllimi. Atje vendi është i mbrojtur mirë nga të gjithë «trëndafilat» e erëravë. Ata që e kanë ndërtuar aty, të parët, kanë qenë njerëz të mençur, që e kanë ditur ku është shfrojera dhe ku është limeri i murlanit. Kanë qenë njerëz që ia dinë mirë hilet dhe inatet motit. Pa diskutim kanë qenë shumë më të zotë sesa ata që ndërtuan qytetin e Bulqizës, përdërisa janë si dy zonë të ndryshme, klime: Peshkopia vend i mbarë dhe Bulqiza e rë, fort e prapë për motin e vet. Këto ditë prove të një vendi duhet t'i bëjnë dhe urbanistët të korrigojnë veten.

Sa qemë në Peshkopi, vajtëm edhe në Bllatë, në postën e kufirit dhe takuam ushtarët e rinj. Kënduam me ta këngët e tyre. Burrë më i zoti për këngët doli Dritëroi.

Tek këndojnë «Zjarret që ndezi Partia, Prush' e flakë i mban rinia», pyes komisarin si quhet ai që ia merr këngës («Gramoz» e thërresin), po ai që ia kthen («Erzen», më përgjigjet komisari). Nuk vazhdoj më gjatë me emrat e djemve. Këtu takon gjithë gjeotoponiminë e Shqipërisë, sepse vetë ata janë ushtarë të ardhur nga mbarë krahinat e Republikës. Njëri prej tyre qenka nga Erseka dhe paska mbaruar shkollën e mesme bujqësore në Korçë. E pyeta në e kish parë atë pemën unikalë të dafinës së butë, të sjellë nga Stambolli, në Cerckë, pranë Leskovikut. Nuk e kishte parë, që nga fshatrat e Dishnicës. I thashë që sikur secili prej tyre të mbillte

këtu, në fshatin kufitar, pemë nga maë të bukurat e llojeve të krahinave të tyre, aherë do të bëhej këtej një zabel për merak, më i larmishëm dhe sesa pylli dekorativ i Burrelit. Dhe kur të rriteshin e të bëheshin gjyshër, do t'u thoshin nipërve e mbesave, kur të binte udha këtyre viseve a kur të vinin enkas nga malli për to: —

— Ja, kjo është pema e Gramozit, kjo është e Erzenit... Kurse kjo këtu është ajo që kam mbjellë unë. Mirë?! — Xham fare, — më dhanë të drejtë djemtë kufitarë.

Ne u kënaqëm me ta. E harruam dhe borën dhe të ftohtin. Filluam ta ndienim veten të rinj si ata. Biseduam me ta si baballarë me djemtë tanë. Kishim mall të dyja palët. Na gëzoi biblioteka me librat e fërkuar mirë nga duart e tyre. Lexonin shumë. Pëlqyem rregullin në fjetore. Pastërti nga mund të marrin shembull hotelxhinjtë tanë. Ata kishin hapur me krahë rrugën deri në kufi. Sopot e borës anës saj deri në kufi shkonin. Matanë tij, rruga s'dallohej, kishte vetëm shtrat bore me gjurmë lepujsh dhe dhelprash. U njohëm me historinë e pasur të postës dhe thamë me bindje, jo t'ju bënim qejfin, që kësaj historie do t'i shtoheshin dhe trimëria e sakrificat e tyre në këtë vit të borës.

Ushtarët pukjanë dhe kuksianë na thanë se kishin marrë lajm nga shtëpia dhe të afërmit i kishin mirë. Kufitarët na falënderuan që s'i harruam dhe ata në këto ditët dibrane dhe shtuan, si me turp, se e udhës do ishte që, përveç nesh t'u shkonin herë-herë dhe shkrimtarët e piktorët e Peshkopisë. U kthyem nderet e urimet dhe, kur u takuam me djemtë dhe burrat e artit dhe letërsisë në Dibër, u thamë dhe këtë vërejtjen e dëshirën e mirë të kufitarëve. Duhej që më të gjallë e më të shkathët të tregoheshin ata në këto

ditë të hallit. Të mos prisnin kur të kujtoheshin të tjerët për ta.

U ndanë me djemtë e kufirit si me çunat tanë.

Rrugës për në Maqellarë, kooperativë nga më të mëdhatë e vendit, shohim vetëm të rinj, vajzë e djem, që thyejnë monotoninë bezdisëse të borës. Vetëm ata janë që e gjallërojnë këtë hapësirë të zbardhëlleme. I sheh mbi çati shtëpish dhe shkollash tek pastrojnë (na thonë) për të tretën herë jastëkët e borës. Duken pak të çuditshëm atje majë çative për sytë tanë «kryeqytetas» dhe mua më kujtohet fëmijëria, kur hipnim kështu çative tona, jo për të hequr borën, se atë pothuajse nuk e njohim fare nga brigjet tona, por kur zihej oxhaku, fogollari, siç i themi ne në fshatin tonë, njëloj si arbëreshët e Italisë. I sheh ata të rinj me qerre ngarkuar me bar e silazh për lopët. I sheh të ngarkuar vetë me lakrat e mëdha, që mezi shkulen nga bora. Fusha në këto lakra të mëdha të mbuluara nga bora ngjan me një furrë të gjerë nën qiell mbushur me saçe dëbore ose po deshët dhe si fushë «beteje» mbuluar me mburoja dëbore.

I sheh vajzat dhe djemtë si amvisojnë të sigurt stallat. Të nesërmen, në Plenumin e Jashtëzakonshtëm të Partisë të rrethit, mësuam që barrinjtë e rinj dhe stallieret e reja këto ditë kallkani ë acari kanë punuar ditë e natë, me nga tri ndërresa. Asnjë dështim të mos kemi në këtë mot të lig. — kjo qe nisma e tyre. Lum ata vija e ata qengja për këta kujdestarë që kanë.

Të rinjtë hapin rrugët. Të rinjtë sjellin shtypin. Ata bien dhe bukën nga furrë. Ata janë kudo, ku duhet vrulli dhe mendja, shpirti dhe krahu i tyre. Kur i shikon kështu të papërtuar, të kudondodhur, të zgjuar e që dinë t'u dalin mba-

në të gjithave, thua me vete «Sipas vendit dhe kuvendi!». Janë situatat që kalojnë që i bëjnë të tillë?! Po edhe jo! Sepse këta e kanë fituar tashmë edukatën e punës, të vështirësive dhe të dëborës. Çështja është që llavën e magmës së vullkanit të heroizmit të tyre ta bëjmë të lëvizë në çdo kohë e mot, të mos ngurtësohet për asnjë çast. Çështja është që jo vetëm halli, por edhe malli t'ua japë këtë forcë organizuese shembullore këtyre djemve e vajzave si topa dëbore, të bukur si moshë e tyre, të shëndetshëm sa t'u thuash gjithnjë «Marshallah e plastë syri i keq», që kaq të njomë koha jonë i ka rritur e bërë të pjekur si baballarët e nënat e tyre.

Në zyrat e Maqellarës na kënaqi shpirtin sekretari i byrosë së partisë me punën e kujdesin që bëhej atje, sidomos për njerëzit dhe blegtorinë. Ata i kishin marrë me kohë masat dhe dimrit ia kishin vënë kufirin te thana. Asnjë njeri të sëmurë, asnjë dështim.

Kam frikë se nuk do të më besoni, por është interesant fakti që më pak se kurdo të sëmurë pati këtë muaj në Dibër e gjetkë. Është mobilizimi i qelizave dhe indeve të organizimit që e përballon këtë mot — do të thoni ju. Ashtu është, por është mbi të gjitha kujdesi i Partisë.

Jo larg, por sot në mëngjes herët, para se të vinim në këto fshatra, tek bisedonim me sekretarin e parë të rrethit, shokun Faik Kopaçe për shqetësimet e ditës dhe itinerarin tonë, Komiteti Qendror i Partisë interesohej për hallet e rrethit. Mori në telefon dhe biseduam me shokun Ramiz Alia dhe përsëri ai (për të satën herë vallë Partia) na porositi, me atë zërin e ngrohtë dhe të afërt prej vëllai, që bëhej më i ngrohtë në këtë açar, e thëllim: «Bëni kujdes mbi gjithçka për

Shtëpia së cilës iu hodh çatia për gjashtë orë

Telekronisti me një grup shokësh u nis për në fshatin malor. Ishte i ri dhe tjetër herë s'kishte qenë në atë fshat. I thanë se e shumta për një orë arrinte atje. Fshatarët vendas i thanë për dhjetë minuta nga xhadeja e madhe. Harronin borën. Grupi i vogël i njerëzve me kameramanin e ri udhëtoi tetë orë në shqotë e borë. Leqet e rrugës malore ishin zënë. Vendasit çanin borën, kameramani ruante aparatën si foshnjën në gji. Mes për mes leqet nuk çaheshin dot. Ecën e ecën dhe në mug sosën. Qenë të lodhur e të këputur dhe në të hyrë të fshatit u doli një grua. I ngjatjetoi dhe e ngjatjetuan.

— Urdhëroni te na, sa të pini një kafe, t'ju terim teshat, — i ftoi ajo në shtëpi burrat.

— Faleminderit, — tha kameramani, — por e kemi me ngut se duam të vemi tek ata që u janë shembur shtëpitë nga bora.

— Mirë po bani, — i përkrah ajo. — E ju lumshin kambët që po na sajdisni në këtë qamet! Po ju urdhnoni, bre burra, një herë te na! — shton ajo gati me maraz.

— Ç'na polli me këtë shoqe! — bën shaka njëri nga udhëtarët.

Ajo dëgjon dhe, si qesh e ngjesh, thotë:

— Na ka pjellë belaja me motin, bre vllazën këtë vit.

— Mirë, mori motër, faleminderit! Po ku janë ato dy shtëpitë që u shembën? — pyet kameramani. — A kemi kohë të arrijmë me ditë në to?

Është halli të dita, te xhirimi i kronikës, se e di që zor të kenë tashti dritë elektrike këtu. Është ky hall që e detyron kameramanin ta refuzojë ftesën e kësaj gruaje mikpritëse.

— Po ja ku e keni njanën! — tregon papritur gruaja shtëpinë përbri, atë të cilën i ka ftuar deri tani. — Kjo u shemb dje. Kjo u shemb dje e u ndreq mbramë.

— Si kjo?! — çuditet kameramani. Dhe vërtet është për t'u habitur, sepse shtëpia që tregon ajo është e mbuluar me çati po se po, por me dyshëk bore përsëri. Fshatarët vendas, që e kanë shoqëruar kameramanin deri këtu, qeshin nën mustaqe.

— Kjo e jona, bre shok! Ani, s'keni faj ju që habiteni. Dhe ne boll jena hutue kur na e ngritën vllaznit tanë kulmin e shtëpisë fët e fët, për gjashtë orë. U gdhimë dje zbuluem e na gjeti nata mbuluem.

... Nderkaq erdhi kryetari i keshillit te katundit, u takua me burrat, qortoi ata bashkefshatarët e tij qe nuk benin ze dhe bindi kameramanin qe vertet kjo shtepi ishte nje nga ato te dyja qe ishin shembur dje ne mengjes.

... Vetem kur u futen brenda, si kaluan pragun e gruaja u dha kafen; pane lart materët dhe trarët e rinj dhe tjegullat e reja, te çatisë (tavanin s'ia kishin vene akoma). E kuptoi edhe kameramani qe ishte hedhur çati e re.

— Ta gezoni kulmin e ri! — uroi kameramani.

— Faleminderit Partise, dhe shokut Enver! Marrshin nga ditët tone! — iu pergjigj nikoqirja e shtepisë.

— Te lumte goja dhe na e bej hallall ngurrimin, — vazhdoi kameramani.

Dielli s'i kishte bere akoma bisht turnit te tij te dites dhe ai filloi te xhironte menjehere ate c'kish ndodhur me kete shtepi.

— Dhe vetë u habitem fort si ndodhi keshtu, — e ngau perseri gruaja gezimin e saj. — Jo sall ne grate, por, per bese, dhe burrat nuk besuen. Ne sabah heret me çati te rrenueme e ne darkë ne votren tone apët. Ne s'patem kohë te idhnoheshim hiç kur na u shemb shtepia, se na e rregulloi Partia per gjashtë ore. Na i hoqi dertet me melhemin e vet!

Burrat e ardhur degjonin. Burrat e shtepisë diku punonin. Kamera xhironte dhe zjarri ne vater gjemonte. Rrobat po thaheshin, gjaku po ngrohej. Gruas se shtepisë i kendonte shpirti. Ajo ishte e mbarsur me nje gaz te rralle, me gezimin e shtepisë se re, qe ia vithisi orteku e ia ngritën vellezerit e saj bashkefshatare, djemtë e Partisë, per nje dite.

Fshati ishte i vogël, lajmi për miqtë e ardhur arriti shpejt te gjitonët. Dhe erdhën ata komshinjtë, që po kështu i kish pllakosur një hall: u ishte shembur çatia dhe ndrequr kësisoj, si kjo shtëpi, ku pinim kafën e tretë.

Ustakuan miqtë e ardhur me fqinjët dhe aherë komshiu plak foli e tha: — Mos më tregojni asgjë. Po ju tregoj një gjasend që kam për t'ua kallëzue nipave kur të bahen burra.

(Kameramani hapi magnetofonin e vocërr të dorës, sa një paketë cigareje, që s'kuptohej e as dëgjohej fare nga të tjerët.)

— Na asht prishë shtëpia dhe njëherë motit. Më ka pasë tregue baba, që plakut të tij i ra përtokë shtëpia prej ortekut. Prej asaj dite plaku i plakut tem ngriti një kasolle dhe atje u martue e lindi babën tem. Baba jem atje përplasi kryet së pari dhe atje gëzoi së pari me nanën tonë. Në atë kasolle u martuen dhe ata, se s'mundën me ba shtëpi të re.

Dhe na fëmijët e babës atje kemi le e jemi rritë. Veç kur erdhi Partia, na erdhi e mbara dhe bamë shtëpinë tonë dhe atje u martuem na e na lindën vocat e cucat tona e nipat e mbesat tona. Dhe murlani na e ka përta pullazin e shtëpisë e na mbetëm në të katër muret. Plakut të plakut, babës dhe neve, na u deshën gjashtëdhjetë vjet me gatitë shtëpi të re. Partia na e ngriti dje, hop e për një ditë! Nji kjo asht përralla e historia që do t'ua tregoj nipave, or miq e dashamirët tanë. Ju lumshin kambët që erdhët!

Dhe pastaj plaku i moçëm iu drejtua nikoqires:

— A po ke, moj fisnike, ndopak ujë të bekuem?

— Mos më korit, o babë! — tha ajo dhe nxo-

fi rakinë prej kumbulle të zier dy herë dhe plaku uroi:

— Shëndetin e Partisë dhe të miqve! Më bani falëmeshëndet Enver Hoxhës!

Telekronistit iu mbushën sytë me lot. I duket si ëndërr. Dhe hallin që e shqetësonte tashti, «a do ta besojnë vallë këtë telereportazhin e tij», e harroi. Një gjë që ndodh, s'ka pse të mos besohet.

i vranë burrin, ranë dhe ortekët. Njëri syresh për-lau me rob e me gja të gjallë konakun e Axhe-mit. Axhemi e kishtë pasë konakun në brinjë të malit, bash atypari ku është posta e kufirit tonë.

Dhe i dridhet e i ligështohet zemra plakës Shi-me, se kujton «vocat e nanave, ushtarët, që po mardhin në atë brinjë të mallkueme, tue ruejtë kufirin prej hasmit».

Ngrihet plaka e urtë, vishet e mbathet mirë. Mbulon trupin e imët prej plake dhe kokën e imët, si kokë foshnje, me bokshanë e rëndë prej leshi të thurur vetë, vë dhe rrathët në këmbë (gë mezi i gjeti se ia kanë trazuar nipat dikur) dhe nisët për tek ushtarët e kufirit në postë.

Nuk e preu në besë rruga. Vajti mirë e tu-mirë dhe ushtarët u habitën.

— Ç'deshe, moj nanë, në këtë qamet? Ç'hall po ke? A ke ngelë pa zjarr në votër? A s'ke dru, a? Apo s'ke miell më ba kulaçin? — e pyëtën ata me të folmen e saj dhe shqetësimin e tyre.

— Jo, vocat e nanës. Jo, ju pastë nana! Të ta-na i ka nana; se dimnit të sertë duhet me i dalë zot qysh në beharin e butë. Dhe drutë m'i kanë pre djemtë tok me ju edhe miellin ma ka, dha-në kooperativa.

— Po ç'e mirë të solli aherë, moj mëmë? Apo pate mall që të jepnim alarmin për ty, se të për-dan suferina e të çan ariu, — u përpoq ta kalon-te në shaka shqetësimin e vet komandanti i ri labrit postës.

— Jo, or bir. S'kam moshë ma për lojha të tillat. Nuk kam ardhë për të keqen teme, por për të mirën tuej. Erdha unë e ngrata se ju'a pata fort merakun. Nji këtupari, ku keni ju kullën, ka pasë qenë konaku i Axhemit, i atij nafakëpa-kut, që e msheli boma nën vete me gjithë kaq llaballëk. Dhe thashë me ardhë e me ju lutë

që të dimmoni këtë dimër në kullën time, se atje as era nuk fryn e as orteku nuk vjen. Bujrëm te unë, vocat e nanës, me sahat të mbarë! Ushtarët m'prekën lehtë shushatën nga përkujdesja dhe dhembshuria në plakës. Ajo s'kishte përtuar e kish rrezikuar veten e saj për të ardhur tek ata me këtë ftesë që u jepte konak të sigurt. Shtangën ushtarët dhe u mallëngjyen sa nuk flisnin dot.

— A po baj gabim, a? — pyeti paka Shime, e trembur, tek pa që ata të tërë heshtnin. Dëgjohej vetëm era që ulërinte jashtë.

— Jo, moj mëmë, jo! — gati thirri komandanti lab. — Ti s'po bën tashti gabim. Ty të falem nderit e rrofsh e gëzofsh gjithë ç'ke! Por ke bërë gabim që u nise për këtëj nga ne në këtë mot të lig.

— Ani, iu lehtësua shpirti plakës. — Ani! Mos kini dert për mue se unë plakë jam e kam hangër tamlin tim. Ju të jeni mirë si kokrra e mollës e na të gëzojmë dheun tonë, trojet tona. Bujrëm, bre!

Dhe plaka u ngrit bashkë me djemtë e kufirit. Ndoshta komandanti s'do të kish vendosur ashtu siç bëri, po të mendonte më gjatë, ndoshta ai duhej të pyeste diku më lart për atë që po bënte, por ai e shpërnguli postën e kufirit, atë ditë të dimrit të madh, në kullën e fortë të plakës Shime.

Dhe u bë plaka me dy palë djem, një palë të gjakut e të barkut të saj, minatorë në Bulqizë e mësues në Tiranë, e një palë të gjakut dhe barkut të nënave të tjera shqiptare, kufitarë, që janë që të gjithë të një gjiri e të një zemre, të nënës Partit.

Unë jam i sigurt që kulla e plakës Shime do të quhet nesër nga ushtarët: «Posta dimërore e

Kastrioti, nxënës i klasës së tretë të shkollës së mesme, shtatëmbëdhjetëvjeçar, në këtë kohë që shkollat ishin mbyllur, pastroi e qëroi me djemtë e fshatit borën në pullazet e shtëpive e nga shtigjet e rrugëve të mëhallave të fshatit. Hoqi dhe borën dhe qirinjtë e akullit që vareshin në çatinë e shkollës, paçka se ajo ishte mbyllur akoma. Kudo në Veri bën i ftohtë i hidhur, po Lura është mbi të gjitha.

U kthye i lodhur pasdite vonë në shtëpi. Kishte luftuar gjithë ditën me mbretërinë e bardhë. Pyeti nënën tek i shtroi bukën, paçka se babanë e dinte ku ishte.

— Po baba, a hangri drekë, oj nanë?

— Jo, bir, se e ka humbë mendjen atje në vathë me dhitë e katundit.

— Do jetë lodhë baba, oj nanë, — tha djali.

— Lodhë? Boll, besa, se si ky dimën kurrë mos ardhë ma! Por asht tue ma ndjellë zemra se po kthehet. Asht vakti që po shkojnë barinj-të e tjerë me i zanë vendin.

— A ma jep bukën t'ia çoj në vathë, oj nanë? Se po shkoj ta ndih ka pak tatën.

— Po ti ha një çapë bukë për vete, të pastë nana! Se ai zenë se ka ardhë.

— Po ha me tatën! — vendosi djali dhe iku të ndihmonte babanë.

U takuan babë e bir. Këmbyen llafet e të rejave të borës të fshatit dhe ato që kish thënë radioja për viset e tjera. Hëngrën bashkë atë ç'u kish vënë zonja e shtëpisë dhe iu gëzuan dhive, që edhe sivjet dimrin po e nxirrnin të forta e pa asnjë dështim. Shkrinë e ngrohën borën në zjarr dhe shuan etjen e bagëtisë me të.

Erdhën barinj-të e tjerë për t'u këmbyer me

ta. Djali i tha babës të ikte se po shërbente e po kalonte ai sonte natën me shokët.

— Ik, babë, se je lodhë. Mos ki dert për gjanë e gjallë, se po e vigjëlojmë si me qenë ti, — iu lut djali të atit.

Ngulën këmbë dhe barinjtë e tjerë. Dhe babai iku pa merak e i qetë se, si thotë fjala, «bëmë, o babë, të të ngjaj». Dhitë i la në dorë të sigurt, i biri me barinjtë e tjerë ish si ai trimi me shokë shumë.

...Pranë vathës u dëgjuan ulërime ujqish. Lukunia e tyre donte prehë dhësh pëlla. Dy barinjtë e tjerë, që kishin armë e dinin hile e ustallëk për ujqit, dolën në përgjim. Kastrioti mbeti në përkujdesjen e dhive të urta, që ishin trembur e currufiasur fare nga ulërime e ujqërve. Dimri i kishte shushatur, ujqit po i trembnin keqas. Një dhi polli nga frika keqin e saj të vocërr. Djali po mendohej të ngrohte vogëlushia e leshtë...

Kaloi dhe një copë herë dhe fap, papritur, siç vjen gjithnjë e keqja, hajdutçe, u lëshua e ra orteku e mori me vete Kastriotin bashkë me gjënë e gjallë. U kthyen turravrap barinjtë. Në dreq të venë të mallkuarit ujqër! U munduan duke kërkuar në këmbën e bortë të malit. Djalit e kishte fshehur orteku me pesë metra borë përsipër. Kërkuan e kërkuan barinjtë dhe nxorën dhi e nxorën cjep, e pastaj e gjetën dhe atë Kastriotin me kecin e sapolerë, të palëpirë nga dhia nënë, në gji të djalit, si ajo nëna që shtrëngon fort çilimiun. Keci ishte i ngrohtë kurse kurmi i djait qe ftohur tashmë dhe s'e ngrohte dot asgjë, veç tokës.

Ja kështu iku e na la këtë dimër Kastriot Rajti i Krejtit të Lurës, në krye të punës për njerëzit.

Kështu vdiq kësaj here dhe Xhelali i La-
shkizës. Kështu ra dhe Sali llogaritari. Jo për
hall të vet, po për hall të popullit. Për ta ka
shkruar «Zëri i Popullit» dhe akti i vetëmohimit
të tyre dihet. Xhelali ishte komunist dhe iku
të çonte porositë e organizatës-bazë në mëhallën
e vet dhe vajti e s'arriti dot te gruaja dhe fëmij-
ët e vet. E hëngri bora. E vrau orteku.

Na la për të mos u harruar kurrë.

Kështu u nis dhe Sali Deda, llogaritari, t'u
shpinte rrogat shokëve të tij sharrëtarë në male,
që «t'u gëzoheshin kalamajtë». Dhe ai mund të
mos nisej, njerëzit nuk vdesin për një rrogë,
por ai u nis se ia donte shpirti që të mos i shkon-
te mendja ndokujt atje në male se vetëm për
mot të mirë vjen llogaritari Sali në majat e lar-
ta.

U nis dhe nuk sosi. E zuri orteku në mes
të udhës. Por sosi nderi dhe guximi i tij dhe
i gjithë atyre që vanë për udhë dhe s'erdhën
më dhe ai guxim tepron dhe për ne të tjerët,
që të jetojmë me nder si ata.

Çuni i vogël dhe helikopteri

Këtë çka do t'ju them tashti, ma tregoi një djalë gazetar dhe atij ia patën rrëfyer të tjerë.

Në Val të Martaneshit u zunë rrugët e shtigjet. Njeri as shkonte, as vinte dot në Val! Kjo ka ndodhur dhe herë të tjera me të, janë mësuar kështu, por këtë janar u zunë dhe mullinj-të. Ngriu akulli në vijat e ujit dhe mokrat nuk bluanin dot.

Nuk është se atje fshatarët mbetën pa bukë fare, se malësia e asaj ane ia dën hilen motit dhe për një ditë të keqe i ruan mënjane dhe zahirënë dhe thesin e miellit. Por sidoqoftë, merakū për ata që mbetën pa lidhje me të tjerët që i madh për Partinë dhe qeveria nisi nga Tirana

helikopterin me bukë Tirane dhe gazetat e ditës. Çoi disa kuintalë bukë helikopteri dhe çau tutje nga Biza. Morën vesh malësorët (nëpërmjet gazetës) se ç'bëhej dhe me gjitonët, dhe gëzimi i tyre qe i madh sa asnjëherë, asnjë mot e kohë, s'u kish ndodhur t'u vinte buka nga qielli. As si në përrallë (buka binte nga qielli), bile as në ciklin e kreshnikëve nuk e has. E papritura qe e këndshme shumë, saqë njerëzit harruan motin e borës dhe thanë: «Asaj dite që erdhi buka nga qielli!» Ata e dinë mirë që nuk qe qielli, por qe Partia që ua pruri bukën me helikopterë. Dashuria e Partisë për ta dhe e tyre për Partinë zuri hapësirat qiellore.

...Gëzuan malësorët, por gazi dhe hareja e fëmijëve qe jashtë çdo fantazie. Aty plaku i Vitit të Ri me krahë hekuri u pruri bukën e bardhë, si kjo borë e malit, të pjekur me korent në fabrikën e Tiranës dhe jo në furrën e fshatit apo në saçin e vatrës. Cili fëmijë në botë nuk gëzohet me dhuratën? Ca më tepër këta, çiliminjtë e Valit, që ajo u vinte prej vetë kryeqytetit! Kishin hak ta mbanin mend atë ditë, se të paktë janë ata shokë të tyre që mund të thonë: «Ej, çuna, ne kemi provue një herë bukë të rame nga qielli!»

Thashë pak më parë që të tilla histori nuk ndodhin jo më në përralla, por as në ciklin e kreshnikëve, mor po as zanat e Mujit e të Halilit nuk e përfytyronin dot një gjë të tillë, kur ndihmonin beniaminët e tyre.

Dhe kur kujtoj ciklin e kreshnikëve, sjell ndër mend borën që mbush nga kreu në fund të bëmës e kreshnikëve dhe që nuk haset hiç tek epopetë madhështore të Homerit. Kush është më e vjetër, vapa e madhe e Itakës së Odisesë apo bora e ftohtë e maleve të Jutbinës? Njësoj, do

të thoni ju. ashtu them dhe unë. Njësoj, por dielli i ngrohtë i Mesdheut nuk ka qenë kurrë ndonjë e ligë fatkeqe për njerëzi. Bora dhe sidomos kjo bora polare, si kjo e sivjetmja, ka qenë dhe mbetet një gur prove i madh për forcën, vitalitetin dhe mençurinë e njeriut. Prandaj kreshnikëve, që shok kishin veten, u duhej një gur i tillë prove, që të hynin në këngët dhe pllakën e artë të kujtesës së popullit.

...Dhe njeriu i parë luftën e parë mbi dhé e ka pasur me ngricën dhe acarin. Me diellin kurrë, atij njerëzit i janë falur si perëndisë! Kujtoni luftën e njeriut, në akullnajën e fundit Vyrmsmer, për të zotëruar shpellat. Luftën me ariun dhe akullnajën, ku ai fitoi e u bë zot i shtëpisë së parë, shpellës, se kish zbuluar zjarrin. që e largonte ariun. Dhe kështu ia mori të keqen dhe akulli dhe ariu atij dhe njeriu i parë i Kremazonit në Francë apo Gajtanit te ne u bë zot i Tokës.

...Le ta lëmë lashtësinë parahistorike në punën e vet dhe ne le të kthehemi në punët tona. të kthehemi te fëmijët e sotëm të fshatit Val dhe buka e qiellit.

Sado bukë sfungjer të lehtë të kish hedhur helikopteri, sikur dhe gjithë atë që prodhon kombinati ushqimor në Tiranë, patjetër që një ditë do të mbaronte. Dhe vërtet në Val ajo sosi shpejt dhe malësorët vazhduan të kënaqeshin me atë bukën e tyre të shijshme. paçka se jo Tirane. Po halli qe se një çun i vocërr. një kerr. ra në sevda me bukën e qiellit, me bukën e helikopterit dhe po i gërnjarej e shamatohej një ditë s'ëmës, duke përplasur këmbën përtokë gjithë inat.

Çuni qe katër vjeç dhe për të, si për çdo çun e gocë të kësaj moshe çdo gjë që fluturon hahet,

ca më tepër që ai kish disa ditë që e vërtetonte këtë.

Plaku i shtëpisë, babëzoti, i tha nuses, nënës së djalit:

— Çka ka çuni që po ankohet?

— Nuk ka gja, babë. Por po më kërkon bukë tajaresh.

— Jo, tatë, — e korrigojoi çuni të ëmën, — unë due bukë balone.

Qeshi plaku, qeshi dhe nusja me të birin. Për çunin e vocërr, buka që u kishin prurë me helikopter ishte bukë balone.

Dhe e urdhëroi plaku nusen që të siste hollë një trastë me miell dhe t'i bënte çunit një kulaç të mirë si për festë, tamam bukë balone. U kënaq çuni dhe pushoi ankimet. Nusja e urtë e gatoi kulaçin e sojmë për merak, dhe unë e di mirë që çuni i vogël bukës për festa një ditë do t'i thotë tamam bukë balone! Dhe do të ngatërrohen gjuhëtarët që do të vijnë e do të thonë nga doli kjo fjalë në Martanesh? Ç'etimologji ka? Mbase njëherë do të kujtohen ata, gjuhëtarët e ardhshëm, e do të këndojnë këtë historinë e çunit të vocërr të Valit. Kushedi!

Epilog

Dimri po ikën dhe shumë gjëra shpejt do të harrohen. Dhe do ta hedhim prapa krahëve këtë dimër me atë fjalën e urtë «Të shkuara të harruara!»

Do të fillojnë vërshimet e ngrohta të pranverës.

Por ka gjëra që s'do të harrohen dhe s'duhet harruar kurrë për shumë nga ne.

Për mua do të mbeten gjithnjë të gjalla shumë nga ato që jetuam në këtë kërthizë dimri dhe, midis tyre, edhe letra që Plenumi i Komitetit të Partisë të rrethit të Dibrës i dërgoi shokut Enver Hoxha. Ajo është një pjesë e asaj

dashurie, besimi dhe force të popullit për Partinë, të popullit për shokun Enver.

Me këtë letër mbyll dhe tregimet për vitin e borës.

I dashur shoku Enver,

Janë mbushur 17 vjet nga dimri i vitit 1967, kur Ju, i dashur shoku Enver, ishit midis nesh në ato ditë të vështira të tërmetit të madh. Ne nuk i harrojmë kurrë këshillat dhe kujdesin Tuaj të veçantë, që na frymëzuan për të përballuar dhe zhdukur tërë pasojat e asaj fatkeqësie të natyrës brenda një kohe të shkurtër; i ngritëm të reja shtëpitë e rrëzuara, i bëmë më të bukura shkollat e shkatërruara, i ndërtoam stallet e bagëtive dhe gjithçka që vithisi natyra. Edhe atëherë pati plot akte heroizmi të njerëzve tanë. Heroizmi i atyre ditëve vazhdoi dhe u përtëri sot në përballimin e vështirësive të mëdha të motit të keq, të acarit dhe ortekëve të dëborës. Të tilla janë aktet heroike të komunistit Xhelal Hysa, të të riut Kastriot Rajta e të punëtorit Sali Deda, që ranë në krye të detyrës. Kudo zien puna, edhe mbi tokë edhe nën tokë. Kooperativistët, burra e gra, të rinj e të moshuar, me komunistët në ballë, përleshën me borën mbi tokë për të mbrojtur jetën e njerëzve e për të mos u dëmtuar blegtorisë; minatorët e Bulqizës luftojnë me akullin që ka ngrirë në hyrjet e galerive dhe në kolonat e puseve të minierës, që të realizojnë prodhimin e kromit. Dëmet që shkaktoi dëbora po mënjanohej me shpejtësi. I hapëm të gjitha udhët e 182 fshatrave, çliruam nga bora 253 km rrugë nacionale që lidhin Peshkopinë me zonat, pastruam të gjitha çatitë e shtëpive, stallave dhe objekteve social-kulturore, ndreqëm 80 për qind të banesave dhe godinave të tjera të

dëmtuara. Brenda një dite në Gjoricë u hodhëm çati të re shtëpive të prishura. Nënë Merjeme Stafa, kur kapërceu pragun e ri, tha: «Ne nuk patëm kohë të idhnoheshim; para se me u idhnue, na erdhi pranë Partia dhe na i hoqi dertet.»

Kudo uniteti i popullit rreth Partisë, me Ju në krye, i dashur shoku Enver, u ngrit si mal mbi ortekët. Përballimi i fatkeqësive të tilla të natyrës mund të bëhet realitet vetëm në Shqipëri në socialiste të epokës së Partisë, pasi në të kaluarën te ne as që mund të mendohej që njerëzit të ndihmoheshin kësisoj nga toka e nga qielli me kolona automjetesh e helikopterë. Solidariteti socialist i të gjitha rrethëve të tjera na ka shtuar më shumë forcat dhe besimin për t'i kapërcyer me sukses të gjitha vështirësitë.

Dëbora e madhe që ra, me gjithë vështirësitë e shumta që na krijoi, nuk na gjeti të papërgatitur, nuk na befaso, sepse, si kurdoherë, i kishim marrë me kohë masat për furnizimin me artikuj ushqimorë të zonave të thella malore për të cilat Partia dhe Ju personalisht keni treguar dhe tregoni kujdes të vazhdueshëm. Prandaj edhe në këtë momente Ju kemi pranë si ngaherë dhe nga mësimet Tuaja shumë të çmueshme marrim forca e trimërohem për t'i mposhtur si gjithmonë vështirësitë. Kjo punë vetëmohuese e të gjitha masave punonjëse, me komunistët në krye, do të vazhdojë gjatë gjithë vitit për realizimin dhe tejkalimin e detyrave në të gjithë sektorët.

Përballimi i vështirësive të motit të keq na ka shërbyer dhe do të na shërbejë për të rritur më tej frymën sulmuese në punë dhe me këtë temp luftarak do të punojmë për të realizuar me sukses të gjitha detyrat e vitit 1985. Do të realizojmë dhe do të tejkalojmë planin e prodhimit dhe të eksportit të kromit dhe gjeologët do të

konkretizojnë një vendburim të ri kromi të pasur, prodhimin e përgjithshëm industrial do të plotësojmë 101 për qind. Në sektorin e bujqësisë, në grurë do të marrim 26.5 kv për ha, 40 kv për ha misër, 120 kv për ha patate, do të tejkalojmë prodhimin e frutave me 7000 kv. Me masat e marra për sigurimin e numrit të krerëve e trajtimin e blegtorisë mbi baza më shkencore premtojmë për realizimin e detyrave të planifikuara.

I dashur shoku Enver,

Ju premtojmë se brenda muajit janar do të mënjanojmë të gjitha dëmet me forcat e vetë rrethit tonë.

Nuk ka ortek, nuk ka tërmet që e prek as sa një fije floku unitetin e çeliktë të popullit rreth Partisë, me Ju në krye, i shtrenjti shoku Enver, këtë forcë kolosale, që mposht të gjitha vështirësitë, të çfarëdo natyre qofshin!

Ju paçim jetëgjatë sa mali i Korabit në krye të Partisë sonë heroike, i dashur shoku Enver!

Janar 1985

REMBRANDTI NË SHQIPËRI

Në Galerinë Kombëtare të Arteve në Tiranë është dhe portreti i «Çifutit shëtites» të Rembrandtit. Për ata që janë kureshtarë të dinë se si u gjet ai në Shqipëri, po e tregoj historinë e zbulimit të tij.

Rembrandt Harmenag Van Rijn nuk është fshat që ka nevojë për kallauz. Ai është mal i lartë në «Tokat e ulëta» të Evropës. Ai është nga të fundmit kollosë të asaj epoke që, siç thoshte Engelsi, «kishte nevojë për titanë dhe lindi titanë». Lindi më 1606, në Leiden të Holandës, vdiq më 8

tetor 1669 në Amsterdam. Sa që gjallë ishte i varfër sa s'thuhet dhe pati një thes me fatkeqësi ky bir i mullixhiut të Leidenit. Kur ishte tashmë autori i madh i qindra portreteve, gdhendjeve në gur, kompozimeve dhe vizatimeve të mirënjohura, kur kishte ringjallur «Danajën» dhe vënë në lëvizje «Rojat e natës», kur ishte mjeshtër i madh botëror me shkollën e tij, më 15 korrik 1656, bashkia e Amsterdamit e futi në listën e borxhlinjve që s'qenë të zotë t'i lanin borxhet. Bash atë ditë kur ai mbushte rrumbullak pesëdhjetë vjeç!

Nuk kam ndër mend të bëj jetëshkrimin e Rembrandit e as të ngas krijimtarinë e tij, pas Shekspirit ai është artisti për të cilin është shkruar më shumë. Jo, nuk e kam këtu hallin, puna është që krahas disa dhjetëra muzeve më në zë të botës që kanë fatin të kenë veprat e tij, tashti së fundi dhe ne u ngazëllyem të zbulonim në Shqipëri një portret të mrekullueshëm të nxjerrë nga dora e mjeshtrit gjenial.

Rembrandti në Shqipëri. Një dëshirë, ëndërr apo e vërtetë? Një e vërtetë e bukur, që vien përsëri nga Shkodra. Kjo kryeqendër e madhe, e lashtë e Ilirisë dhe e Arbrit, ruante deri vonë krijimin e Rembrandtit, për të cilin do të flas më poshtë. Me këtë rast dëshiroj, qysh në fillim të falënderoj gjithë shokët që me dashuri më ndihmuan në këtë kërkim!

Dëgjuam vite më parë që kishim një Rembrandt dhe u gëzuam, kërkua ta shihnim, mësuam që s'qenkësh më dhe u hidhëruam. Jo se nuk besuam, por se dëshirova të nxirrej deri në fund e vërteta, kërkua!

Dihet se aty nga fillimi i nëntorit 1945 erdhi në Shkodër Ilia Ehremburgu dhe vizitën e parë e bëri te shtëpia e Kakarigëve, një familje

e njohur në Shkodër, tregtarë, mecenatë të artit dhe koleksionerë pikturash e antikash. Sipas kujtimeve të atyre që e shoqëronin atë ditë — «sapo erdhi, ai kërkoi menjëherë të vizitonte familjen Kakariqi». E çuan atje dhe «ai për dy orë plot pa me kureshtje të madhe pikturat dhe veprat antike, shënoi me hollësi shumë herë, diçka dukej se kërkonte, por s'mori gjë. Doli pak si i pezmatuar nga shtëpia. Ne nuk dinim ç'kërkonte ai». Se ç'kërkonte atë ditë në Shkodër, mund ta marrim me mend kollaj po të sjellim ndër mend që ai ishte shkrimtar dhe pikturogllabërues i madh, koleksioner me emër i pikturës dhe ca më shumë kur mësojmë që ishte mik i gazetarit të njohur amerikan L.C. Sulzberger, që kishte parë Rembrandtin në Shkodër në fund të vitit 1938. Gazetari amerikan në kujtimet e veta në vitet 1934-1954, të mbledhura në librin «Nëpër turbullirat e historisë» (Paris, 1971, f. 70), shkruan e thotë se «Në Shkodër vajti për drekë në një familje parie dhe nga jashtë shtëpia dukej e vjetër, por brenda ajo ishte një mbretëri e luksit antik; kishte divanë, kolltuqe, qilima të Turqistanit dhe Afganistanit. I zoti i shtëpisë, një fisnik i mocëm, plot autoritet, i kishte kryer studimet në Paris. Ai na serviri një drekë evropiane. Ai na tregoi pikturat e tij, ndër të cilat unë me habi, i mrekulluar, pashë një Rembrandt». Kur ishin shokë në Moskë, në vitet e Luftës së Dytë Botërore, gazetari i «Nju-Jork Tajmsit», Sulzberger, këtë duhet t'ia ketë thënë me siguri dhe shkrimtarit çifut Ehreburgut. Ja pra ç'donte «ujku në vathë» të Kakariqëve, dashin përçor — Rembrandtin. Me sa duket, del e qartë që rusi në Shkodër piu kafën e Kakariqit, kërkoi gjatë, por s'e gjeti dot atë që kërkonte

në muret e pinakotekës shkodrane; e përcollën më të thatë dhe, siç e kanë zakon ca e ca, ka menduar që e ka gënjer amerikani çifutin rus. Por e vërteta është se gazetari Sulzberger e kish parë tamam Rembrandtin në Shkodër. Ai nuk ishte as axhami në këtë punë, por as i pari që e zbuloi xhevahirin shkodran. Kleri katolik vendas, në një listë të kryeveprave që kishte qyteti dhe që duhej t'u kalonin muzeve të Vatikanit, shënonte në një regjistrim të vetin, bërë në vitin 1937, edhe «Çifutin shëtites» të Rembrandit të Kakariqëve. Kurse patrioti i njohur, artisti pionier i fotografisë shqiptare, Kel Marubi, e fotografoi për merak, më 1937, portretin me gjithë kornizën e vet (me sa duket, origjinale muzeale), ku shquajnë qartë me shkronja kapitale: «Rembrandt-Harmenag Van Rijn — 1606 — Leiden — 1669». Kjo fotografi sot ruhet në fototekën Marubi, pranë arkivit të Komitetit Ekzekutiv të KP të rrethit të Shkodrës. Pra, Kakariqët e patën veprën, por në kohën e pushtimit fashist mendojmë ta kenë fshehur duke pasur frikë se mos ua rrëmbejnë. Ata duhet ta kenë hequr nga korniza origjinale (ajo që shohim në fotografi në e Marubit), e kanë mbështjellë kanavacën rullo dhe diku e kanë ruajtur me kujdes, siç ruajnë kambialet e vjetra, diplomat apo kontratat tregtare në traditën e tyre familjare. Pas viteve të luftës asnjë nuk e pa më të varur portretin në shtëpinë e tyre. Kjo krijoi dhe mendimin e përhapur shumë që atë ose e rrëmbyen, ose humbi për fare.

Si erdhi ky Rembrandt në Shkodër dhe ç'u bë me të më vonë?

Mark Kakariqi, i zoti i portretit, ishte një njeri i fantaksur për kohën e vet. Ai bënte treg-

ti, shëtiste botën, thuhet që në kohën e Luftës Civile në Rusi kishte shoqëri tregtare në Moskë e Odësë, më 1912-1913 e shohim në fotografi me Ismail Qemalin, më vonë shkruante artikuj për ekonominë, bile predikoi që shpëtimi i fshatit shqiptar ishte rritja e shpendëve që bota t'i blinte si frëngu pulën, dhe njëherësh blinte, mbledhte e krijonte pinakotekën më të pasur shqiptare të kohës së vet. Flitet që ai kishte rreth 10-12 kryevepra të mjeshtërive evropiane të shekujve 16-19. Në një fotografi të dhomës së ngrënies së tij të vitit 1935, po e Kel Marubit, shohim sergjenët e pasur me shandanë antikë, pushkë e pisqolla të lara me argjend, enë të çmueshme, statuetka të bukura, qeramikë japoneze dhe dy tablo, një kompozim mesjetar që nuk dallohet mirë dhe një autoportret të rrallë të Romeninos, piktor i njohur i shekullit të 16. Kjo dhomë nuk është pinakoteka që ka parë Sulzbergeri. Merret me mend ç'mund të thuhej andej, kur në dhomën e ngrënies kishte një begati të tillë. Nga të dhënat gojore na del se portreti i plakut të Rembrandtit ishte te Kakariqët qysh pas Luftës së Parë Botërore. Kështu që mund ta themi pa frikë se ai e siguroi atë ose në Perandorinë ndërkontinentale Ruse, ose në atë kontinentale Austro-Hungareze. Princët binin nga dynjallëku dhe me siguri dikujt prej tyre ai ia bleu me para në dorë ose me mall në anije...

Në kërkim të identifikimit të portretit shkodran, studiuam me vëmendje rreth dyzet albume me riprodhime të veprave të Rembrandtit të galerive e muzeve të Evropës, Amerikës, Australisë dhe Japonisë. Në asnjërin prej tyre (botime të viteve pas Luftës së Parë dhe të Dytë Botërore) nuk hasim në riprodhimin e portretit

tonë (dhe nuk qenë pak riprodhimet që pamë, por mbi dy mijë). Të paktën, një gjë kemi, pak a shumë, të sigurt: ai vërtet nuk figuron në muze-të e botës pas Luftës së Parë Botërore, pra nuk është kopje.

Thamë pak më lart se Kakariqët e fshehën për një kohë të gjatë, por trashëgimtari i Mar-kut, Gjovalin Kakariqi, e nxori veprën përsëri në dritë, ditën e 15 shkurtit 1968, kur ia shiti Galerisë Kombëtare në Tiranë. Është po ai, i fotografisë nga Marubi. Pronari i ri e shiti por-tretin për Rembrandt, siç qe vërtet. Punonjësit e Galerisë nuk i besuan («Çne Rembrandti në Shkodër?!»), ca më tepër që ndonjë nga të komi-sionit kishte dëgjuar që dhe një diçka, e cila men-dohej si e Rembrandtit, kishte fluturuar me kohë. Por, për të qenë korrektë me çmimin që e blenë, shkruan në pasaportën e veprës që siguruan: «Portreti i shkollës së Rembrandtit.» Pra u mor ustai për çirak. Dy muaj më vonë, ai që e shiti vdiq dhe s'pati më njeri të ngulte këmbë për të vërtetën që në Galeri ishte Rembrandti. Punonjësit e saj e futën pastaj në fondin e rezervave të pik-torëve anonimë, ku qëndron dhe sot, krahas Ti-cianit, Ribieros dhe të tjerëve piktorë të shquar. Është detyrë e kolegëve tanë majeshtër e studiues të arteve figurative që të përcaktojnë me gojën plot autorësinë. Por kjo është tjetër gjë.

Dihet prej shumëkujt fatkeqësia e madhe e autorëve të shquar të pikturës botërore, që vep-rat e tyre shpesh nuk i nënshkruanin. Rembran-dti nuk është përjashtim dhe portreti shkodran pa siglën e tij nuk është përjashtim. Përkundra-zi. Ne numëruam dhe rezultoi se në rreth 600 riprodhime portretesh të tij, mbi 150 ishin pa siglën e njohur «RHL» ose thjesht «Rembrandt».

Në këto riprodhime portretesh kemi vetëm përcaktimin e studiuesve dhe pronarëve të tyre dhe gjithnjë mendimin bërë «rreth viteve...» Megjithatë, ato janë të gjitha rembrandtiane: megjithatë, edhe portreti ynë është po ashtu, i Rembrandtit.

Mirë, ky është portret i penelit të mjeshtrit të madh holandez, ç'ta tjerrim më! Po kur doli nga dora e tij? Ç'vit u krijua? Vitet 1620-1630 janë ato të rinisë dhe të fillimit të krijimtarisë së tij. Në këtë kohë ai s'ishte ende usta e as e njihnte njeri për profet në fshatin e tij, kështu që atij i shënbejnë për model vetëm babai, nëna, xhaxhai e halla, nuk ka para të paguajë modele të tjera e as i porosit kush punë atij. Kemi një galeri të tërë portretesh të gjenit të ri me një model falas, që është babai. Herë e pikturon thjesht si baba, herë si shenjtor, herë si oficer, herë si nëpunës, herë me shapkë e herë kokëzbuluar, herë me mjekër të gjatë e herë të shkurtër, herë me pelerinë e herë me kryq në qafë (sa i ndërron rekuizitën); por ai gjithnjë mbetet babai i tij. Më 1630 babai i vdes, ndërsa ai vazhdon ta kujtojë dhe ta pikturojë, të paktën deri më 1635 me siguri me të njëjtin vrull. Ishte pa dyshim respekti e dashuria për të atin, por dhe ajo thelbësorja, që ai njihnte çdo hojz e nerv, çdo pore të portretit të dhimbsur të mullixhiut të shtrenjtë. Nga mesi i viteve tridhjetë fillon periudha e portreteve të reja, sipas modeleve të gruas së parë, Saksias, që herë e kemi (gjithnjë në stilin e tij) si qenie mitologjike, herë si Danajë, herë si Flora e shpesh edhe thjesht si grua të tij. Në vitet dyzet fillon periudha e portreteve të djalit të vet, Titiusit, që vazhdoi gjatë kështu. Kurse në vitet pesëdhjetë periudha e

gruas së dytë, Hendrikës. Pra, kemi në krijimtarinë e tij kryesisht «dhjetëvjeçarë familjarë» me portrete të modeleve familjare. Natyrisht ai bëri dhe me qindra vepra të tjera jofamiljare, të cilat qenë me porosi dhe shumica e të cilave mban siglën e tij RHL. Pa harruar këtu, po përkundrazi duke e theksuar që model mbi gjithë modelet e tij gjithë jetën i shërbeu vetja e vet. Nuk ka, besoj piktor në botë që të ketë aq shumë autoportrete, (mbi gjashtëdhjetë i njohim ne) sa ç'ka punuar Rembrandti. Ishte varfëria që e bënte atë të kishte për kryesore modelet familjare falas. Është aq e vërtetë kjo, sa në Luvër kemi parë një portret djaloshi të tij, nën të cilin me rëngën atelieja e restaurimeve të Luvrit zbuloi një portret të pambaruar të nënës. Pra i erdhi porosia dhe ai në çast shfrytëzoi telajon, ku sapo kish punuar. Porositësi nuk priste, kurse nëna gjithnjë pret...

Duke e parë me kujdes dhe duke e krahasuar portretin e Shkodrës me atë të krijuar nga mjeshtri në një gjysmë shekulli të veprimtarisë së tij, ne kemi krijuar bindjen që plaku i kësaj vepre, me sa duket, është portreti i babait të Rembrandit, i bërë në vitet 1629 deri më 1635. Pas këtij viti nuk hasim në modelin tamam të babait të vet në portretet e tjera. Do të na pëlqente të ishte i vitit 1632 dhe kësisoj, në këtë vit të zbulimit të tij të kishte dhe 350-vjetorin, por le t'i lëmë dëshirat mënjane.

Portreti ynë, mbi të gjitha, ngjan me ata çka krijoi artisti mbi bazën e «modelit» baba dhe më shumë të kujton kryeveprat e tij të periudhës së parë, si «Eremitin» 1630, «Engjëllin që ndalon Abrahamin të sakrifikojë djalën» 1635, «Filo-zofin në këmbë 1633, «Simonin» 1631, «Mësinë»

1634 apo 1635. «Dy filozofë që diskutojnë» 1628. «Shfaqjen e Krishtit në tempull» 1631. «Shën Josifin» të 163... «Kthimin e Judës...» 1629, serinë e dhjetëra portreteve të «Babait të Rembrandtit» 1629-1634. «Ringjalljen e Llazarit» 1630, «Shën Pjetrin në burg» 1631, «Filozofin te shkallët» 1631 e shumë të tjera. Në të gjitha këto vepra të mrekullueshme hasim të njëjtin model, të njëjtat tipare ose shumë të afërta me këto të portretit shkodran të Rembrandtit. Se ç'ka qenë gjenia e Rembrandtit në portrete, na e thotë gjeniu i proletarietit, Karl Marksi, kur shkruante: «Do ishte më se e dëshirueshme që njerëzit që kanë qenë në krye të Partisë, të lëvizjes qoftë para revolucionit, si zyrtarë të pikturoheshin, më në fund, me ngjyra të ashpra, si ato të Rembrandtit në tërë vërtetësinë e vet reale. Në të gjitha përshkrimet e deritanishme këta njerëz nuk paraqiten kurrë me pamjen e tyre reale, por vetëm me atë zyrtare, me kontura në këmbë e me aureolë rreth kokës. Në këto portrete të transformuara në mënyrë të ekzaltuar si ato të Rafaelit humb gjithë vërtetësia e paraqitjes.» (K. Marks, F. Engels — «Mbi letërsinë dhe artin», Tiranë 1976, vol. I f. 16). Pra Rembrandti ishte mjeshtër i pashoq i së vërtetës së madhe të pasqyruar me ngjyra të ashpra (rembrandtiane), siç është vetë e vërteta.

Portreti i plakut (të Shkodrës), që ne do ta quajmë «Çifuti shëtitës», sipas traditës gojore kakariqase apo klerikale, por që në stilin e Rembrandtit mund dhe do ta quajmë pa merak «Portreti i Mendimtarit plak», apo «babai i Rembrandtit», është me plot gojën i tillë, një burrë i mençur, i dalë nga populli pak i vuajtur, mendimtar me ballin e madh si një rrasë guri e bardhë, pse jo, si gurët e mokrës që bluante mjiellin në mullirin e vet, me mjekrën të bujshme të thinjur e gjithë hijeshi si tërë shenjtoret e moçëm.

Rembrandti dhe në këtë portret vë vulën e vet të madhe të vizatimit ballazi të modelit duke ringjallur kështu Xhoton e madh të dy shekujve më parë dhe ngjyrat e thella të Ticianit. Edhe në këtë portret ai veçohet si mjeshtër i karaktereve të forta, i dritëhijeve të fuqishme dhe i gjërësisë së mendimit njerëzor. Modeli i tij është i mendimtarit të vuajtur, që ka mësuar shumë nga jeta, paçka se shpesh i zhgënjyer dhe që ka ç'u mëson tashti të tjerëve me përvojën dhe moshën e tij. Nuk është zotni, por njeri i thjeshtë, nuk është rob a skllav, por krenar e i panënshtuar. Është një nga pleqtë fisnikë, të dashur e të mirë të popullit. Një gjysh i rrallë a baba i shkëlqyer, që do të donte ta kishte kushdo në sojin e vet. Linjat e portretit janë aq të ngrohta, plot ndje një e dhembshuri, që mund t'i takojnë vetëm babait të vet, mullixhiut plak dhe që nuk e mistifikon dhe as e zbuquron.

Po të flisnim me gjuhën e kritikut të arteve figurative, do të thoshim pa mëdyshje se në portretin shkodran ndihet dhe një herë e fuqishme paleta karakteristike rembrandtiane. Një kolor i ngjeshur, i ashpër, gjithë dritë e hije, sidomos në ballin e lartë, hundën e hollë dhe mjekrën e hedhur plot dritë dhe sytë e thellë dhe buzët e mbërthyera me hije. Në të gjitha këto ndihet një velaturë, një trajtim gjithë lëng jetësor, që ruan transparencën dhe zbulon okrat e ndezura dhe kafet e errëta, aq karakteristike të mjeshtrit të madh. Shquan sidomos ky portret për atë të veçantën e Rembrandtit, kontrastin e thellë që krijon midis pjesëve të ndryshme të fytyrës, ku spikatin veçanërisht balli ashtor, sytë e thellë dhe mjekra e bukur. Të gjitha këto bëjnë që në këtë portret të shohim, mbi gjithçka, të ringjallur

dramën e madhe të mendimtarit të popullit në epokën e tij dhe tragjedinë e botën e brendshme të turbulluar të vetë autorit, të shohim vdekjen e babait dhe boshllëkun që i la pas. Mendojmë që portreti ka shumë mundësi të jetë një evokim i babait të vdekur, i punuar diku midis viteve 1630, kur vdiq plaku dhe 1634, kur u martua autori, sepse aty ndihet drama e vetmisë dhe e krenarisë së Rembrandtit.

Së fundi, pothuajse si gjithë portretet e Rembrandtit, edhe yni është punuar në kanavacë me bojë vaji, ka përmasat e zakonshme për veprat e mjeshtrit holandez, 45 x 54 cm. Është i ruajtur në përgjithësi mirë; paksa i dëmtuar në anën e djathtë të sfondit, pak i tymosur nga zgjyra e shekujve. Është i ringjitur në një kanavacë tjetër më të re (pra kanavacë e dyfishtë), me sa duket jo nga autori, por nga pronarët e mëvonshëm, për ta ruajtur mirë, praktikë e njohur kjo në mbrojtjen e pikturës së kavaletit. Korniza e vet, të paktën ajo e Kakariqëve, që shohim në fotografinë e Marubit të vitit 1937, nuk gjendet më.

Me sa duket, siç thamë në fillim, Kakariqët, për ta ruajtur, e bënë rulo, i gjetën kamaren e fshehtë e të thatë, e bashkë me të zhdukën dhe kornizën, për të humbur gjurmët, në mos qoftë diçka më banale, që të ketë përfunduar në zjarrin e oxhakut. Korniza do të kishte vlerë, sepse shpesh në to vihen vulat e dyllëta të galerive e e muzeve dhe kështu mund të binim në ndonjë gjurmë të saktë të origjinës nga ka ardhur te ne. Nejse; ne kemi xhevahirin, kuti tjetër i gjejmë. Artisti gjenial mbase deshi të përjetësonte babanë, që ta ruanin shekujt, siç e ruajtën. Dhe kohë jonë bëri që Galeria e Arteve e Tiranës të ketë një Rembrandt. Dhe çfarë Rembrandti! Një margaritar të rrallë!

SHENJERIU I NJËQIND E DHJETË FYTYRAVE

Kur ishim fëmijë, në ato vitet e para të çlirimit, shpesh luanim me pllaka guri dhe kush fitonte prej nesh kish kënaqësinë t'i merrte shokut ndonjë copë filmi me artistë kinemaje. Të gjithë artistët ishin të huaj, nga të Çine-Çitasë deri të Hollivudit. Ndërronim aso kohe një Sharlot me dy ose tre «i Holli me të Trashin», një Gari Kuiper me dy Linstroken, pesë Tom Tylerë me një Tarzan. Emrat e tyre i njihnim, portretet e tyre i shihnim përditë në copat e filmave që kishim në duar, por filmat e tyre nuk i shihnim dot. Nuk kishin prindërit tanë të holla për një luks të tillë, për bileta kinemaje. Ç'është e vërteta,

ngandonjëherë çanim nëpër këmbët e të rriturve, para syve të portierëve, vjedhurazi, për të parë ndonjë film në kinema, kontrabandë... Aherë kam parë për të parën herë Kadri Roshin, që punonte si biletashitës, në kinema «Gloria», sot «Republika», në Tiranë dhe çoku na fuste ndonjëherë, më të rrallë, për mik, pa biletë. Kadriu s'mban mend, por i vogli nuk e harron dot më të madhin...

Më vonë, ky pasioni ynë për portrete artistësh vazhdoi e u rrit në dashurinë për filmin dhe teatrin. Ishte vite më vonë, kur filloi te ne të flitej për këtë ose atë artist të huaj, që ishte njeriu i dyzet fytyrave, i pesëdhjetë fytyrave, deri dhe i njëqind fytyrave. Ishin rolet që kishin luajtur ata në filma. Sa për filmin, artistët tanë shqiptarë nuk kishin aso kohe asnjë «fytyrë», sepse s'kishim fare kinematografi tonën. Dhe, pa kaluar mirë një çerek shekulli nga filmi ynë i parë artistik «Tana», ku Kadriu luajti rolin e parë, ne sot flasim me gojën plot, për artistin e njëqind e dhjetë fytyrave, Kadri Roshin.

Kur ishim ne fëmijë, njihnim vetëm artistët e huaj. Fëmijët sot njohin, si prindërit e vet, artistët tanë. Portretet e tyre nuk i sheh në xhepat e pantallonave të shkurtra të çunave, por në albumet e nxënësve të shkollave dhe në xhamat e makinave, të vëna nga shoferët, sevdallinj të kinemasë. Kanë ndryshuar kohët, kanë ndryshuar dhe zakonet e lojërave të fëmijëve.

Kemi dëgjuar shpesh, e shumë nga ne e dimë që Demosteni, oratori i madh i Greqisë së Lashtë, vuanë nga belbëzimi. Atij i merrej goja dhe me të tillë huq zor e kish të mbante fjalime, ndaj, për të mundur të shkoqiste fjalët, thonë që për ditë të tëra ushtrohej buzë lumit e anës detit për të dëgjuar jehonën e fjalëve të veta. U mundua shumë greku i shquar dhe arriti një ditë atë që

kërkonte, forcën aktorese të oratorit. Por në fund të fundit Demostenit i mjaftonte dhe kaq, boll të hidhte në papirus mendimet apo idetë e tij dhe prapë do të mbetej në histori si një mendimtar i zoti, si shumë grekë të mençur të tjerë.

Kujtoni tashti sa vështirë, gati të pabesueshme, e ka pasur Kadriu ynë, të cilit në fëmijërinë dhe rininë e vet po kështu i merrej goja dhe luftoi të bëhej jo orator, po aktor. Dhe ç'aktor se, një nga më të zotët e skenës dhe të ekranit tonë! Konkurroi për të hyrë në trupën e Teatrit Popullor dhe dy herë radhazi u rrëzua në provimet e artit, për cenin më fatkeq për teatrin, atë të mbajturit të gojës. Ç'vullnet dhe dashuri për teatrin kishte ky njeri, që të kapërcente gati të pamundurën! Dhe arriti atë që dëshiroi prej vitesh.

Dua të tregoj diçka nga jeta e tij, jo për t'i bërë biografinë, po për të argumentuar atë çka sapo thashë, punën dhe mundin që i është dashur për artin. Dhe si për çdo gjë, por mbi të gjitha për artin, duhet punë, punë dhe sakrifica. Ai lindi në fshatin e djeshëm, të humbur, të Ballshit, jo në atë të përpunimit të thellë të naftës, siç është sot. Dymbëdhjetë vjeç mbeti jetim, pa nënë, gjashtëmbëdhjetë vjeç, sikur nuk i mjaftonte vdekja e nënës, mbeti dhe pa baba. Më i vogli nga fëmijët, më shëndetligu ndër ta, detyrohet të fillojë punën si punëtor krahu në Kavajë. Pas disa muajsh, si rolet në premiera të reja, ndërron zana të bëhet pjatalarës në Durrës. Pastaj kthehet e bëhet çirak e shegert (besoj se e kuptoni pse aq bukur e luan Osipin të «Hlestokovi») gjithnjë i uritur, vazhdon punëtor ngarkim-shkarkimi i çimentos. Punon dhjetë deri dymbëdhjetë orë çdo ditë. Gjatë Luftës Nacionalçlirimtare arrestohet e burgoset disa muaj nga pushtuesi. Punon pastaj biletashitës në kinema «Gloria», ku e kam parë

dhe së pari. Pastaj Kadriu u fut punëtor teatri dhe prej andej shkoi për stundime në shkollën e lartë dramatike, ishte një diçka pa precedent, ai kishte bërë vetëm shkollën fillore!

Gjithsesi kjo jetë tepër e zyrtë, por bukur shumë e pasur me ngjarje, njerëz, jetë, e ndihmoi dhe e ndihmon që të jetë mjaft realist në lojën e tij.

Në gjashtëdhjetë vjet të jetës së vet, gjysmën, plot tridhjetë, i ka kaluar si aktor i Teatrit Popullor. Po të krahasohet dhe me më të riun e aktorëve të sotëm, ai e ka filluar punën si artist, pa dyshim, ca si vonë, tridhjetëvjeçar, por ama në këto tri dekada të jetës prej aktori ai ka punuar me një merak të tillë, sikur ka dashur të mbushte atë boshllëk që i qe krijuar në këtë vonesë kaq të madhe. Dhe kjo përpjekje e tij që ta mënjanojë këtë vonesë duket qoftë dhe me faktin që ai luajti në tridhjetë vjet tetëdhjetë role në teatër dhe tridhjetë në kinematografi. Pra gati çdo vit nga tri role. Tepër për një kohë të shkurtër, vetëm për një njeri, qoftë ai dhe aktor i talentuar shumë. Në këto role ai luajti nga të gjitha llojet e karaktereve njerëzore, nga përfaqësuesit e të gjitha klasave, nga figurat dhe personalitetet e të gjitha kohërave të historisë, nga më të mirët deri te më të ligjtë. Sillni ndër mend Kadriun dhe vetvetiu do të kujtoni Abdyl Frashërin e Haxhi Qamilin, Ezopin dhe Arturo Uinë, Hamletin dhe Jagon, Bektash Shkozën e Murat Bënçën, Marko Ruginën e Mithat Beun e shumë e shumë të tjerë, që po t'i renditnim, do të zinin faqe të tëra. Por, siç është i kursyer Kadriu për veten e vet, le të jemi dhe ne të kursyer në listat për të.

Artisti i Popullit Kadri Roshi është nga artistët më të dashur të skenës dhe ekranit tonë. Naty-

risht, nuk është i tillë vetëm për numrin e madh të roleve, kurrsesi jo! Ka dhe aktorë të tjerë që mund të kenë shumë role, bile mbase dhe më tepër se ai, por që nuk kanë mundur ta shkallin portretin e tyre në pllakën e gurtë të kujtesës së popullit. Kadriu është i tillë, ai është i dashur për çdo shtëpi tonën, se ka botë të madhe ndienjash, ka jetë nga jeta jonë, ka dëshirat dhe ëndrrat e gjithsecilit prej nesh, se ai është nga ata që janë majaja që mpiks brumin e bukës së artit.

Ndoshta është forca e madhe e fjalës së tij që, siç thotë regjisori ynë Piro Mani, ka një vlerë vepruese të pasoqe. Dhe merreni me mend, pikërisht ai, që nuk shqiptonte dikur tamam fjalën është sot mjeshtër i fjalës së kënduar. Nuk gaboj që them i fjalës së kënduar, se vërtet gjuha jonë shqipja jonë, merr ritmin e këngës, merr ngjyrat e saj, kur del nga goja e tij. Në fjalën e tij ka kaq gjerësi e hapësirë polifonike, sa shpesh të kujton këngët labe a harmoninë e zileve e këmborëve të tufave të Nemërckës dhe Malit të Gjerë. Cili e dëgjoji një herë recitimën e poezive të Naimit nga Kadri Roshi dhe i harroi? Cilit i kumboi një herë në teatër fjala e tij dhe s'deshi ta shijonte prapë? Cili pa filmat e tij dhe përtoi t'i shihte përsëri?

Ai dhe shokët e tij më të shquar të skenës dhe ekranit arrijnë atë që thotë shoku Enver Hoxha se «... për ne bukuria qëndron në radhë të parë në interpretimin e artistit në mënyrë sa më të përsosur, sa më natyrale, sa më afër njeriut, që takohet realisht në jetë, në punë, në përpjekje, të shkrirë me mendimet dhe me aspiratat e tij. Për ne, jashtë këtij realiteti të pasqyruar edhe në ekranet tona, nuk ka bukuri. Po nuk pati këto karakteristika, po nuk u panë në sytë e tij ajo

bukuri dhe freski mendimi, ajo pastërti e jetës së njerëzve tanë, artisti, sado i bukur që të jetë fizikisht, nuk vlen.»

Një nga këta njerëz të afirmimit të së bukurës sonë socialiste, të shpirtit të pastër në art është dhe Kadri Roshi. Pa dyshim, ai nuk shquhet për bukuri fizike apolloniane, por ka bukurinë e madhe të shpirtit dhe mendimit të njeriut që i do dhe sakrifikon për njerëzit, të artistit që çdo gjë të mirë të tij e ka vënë në shërbim të popullit. Është kjo bukuri e pashtershme shpirtërore prej artisti të vërtetë, që e bën atë të shprehet, siç tha në ditën e krenimit të gjashtëdhjetëvjetorit të lindjes, se artistët shqiptarë kanë fatin e madh që të frymëzohen e të edukohen nga jeta e popullit tonë të mrekullueshëm, nga Partia dhe shoku Enver, që i respektojnë e i vlerësojnë aq shumë; për të gjitha artisti mbetet një borxhli i përjetshëm, që s'e lan dot kurrë! Kështu thotë artisti Kadri dhe ne do të shtonim se borxhe të tilla si ai paçim dhe ne miqtë e dashamirët e tij gjithë jetën tonë.

Unë nuk jam njeri që kam zili kurrkund, por, tek shoh e dëgjoj Kadriun, nganjëherë them me vete: «Ja, të tillë fat të kesh në minierën e thellë të artit, siç e ka ai, që në çdo rol gjen një damar floriri.»

Në një shkrim për portretin e tij nuk bën dot edhe artikullin edhe tregimin, nuk krijon dot një simbiozë të tillë. Por, ashtu siç thyen kornizat e skematizmit Kadriu, le të guxoj dhe unë të dal ca jashtë disa kanoneve. ... Kam qenë në Libohovë shpeshherë. Atje kam parë për herë të parë koburen e Avni Rustemit, jo atë me të cilën vrau Esad Pashën në Paris. Atje kam prekur gu-nën me të cilën Avniu mbulohej netve në malet e Tepelenës tek bënte zanatin e mësuesit. Atje kam

parë Kalanë e Ali Pashë Tepelenasit dhe varrin e Shanishasë, motrës së tij. Atje, tek shikoja rrënojat e kullës së tij, kam marrë me mend gjëmimin e sahatit të Libohovës, që thonë se dëgjohej deri në Gjirokastër e Delvinë. Atje kam ngrënë bukën gjithë aromë e shije të furrëxhinjve Libohovët, që janë mjeshtrit më të aftë të gatimit të saj në Shqipëri! Thonë se sekreti i asaj buke është tek ai uji i jashtëzakonshëm, akull e i lehtë sa s'bëhet më, që buron te rrapi i lashtë i madh sa një mal i Libohovës. Megjithatë duhet të them se ujëra si këto ka shumë, furrëxhinj si libohovët ka pak. Por ç'lidhje ka kjo Libohovë me Kadriun, do të thotë dikush: Kadriu ka lindur në Ballsh, por tatën e mëmën i kish nga Libohova dhe këtë e mora vesh një viti, kur pashë muzeun e saj dhe zbulova që Muhin Roshi, gjyshi i Kadriut, na kish pasë luajtur në «Besën» e Sami Frashërit deri dhe në qytetin e Janinës, në kohën e xhonturqve, më 1908. Mbase atij Muhinit të Roshet, gjyshit që luante teatër deri në vilajet të Janinës, i ngjan Kadriu? Sido që të jetë, ai pasion i tij aq i madh për teatrin me siguri lidhet edhe me këtë traditë familjare libohovite për teatrin.

Kadri Roshi është si një sfungjer që s'ngopet kollaj me lëngun e jetës artistike. Ca kohë më parë ai na tregonte pse s'ishte i kënaqur kurrë nga vetja e tij si aktor. Pak a shumë i kishte ndodhur kjo ngjarje:

Krahas teatrit, që është vetë jeta e tij, do shumë dhe natyrën. Dhe nga kjo dashuri për natyrën i ka lindur prej kohësh ajo «hobi», siç thonë anglezët, për peshkimin.

Kishte dalë një ditë për peshkim në Brezhdan të Beratit. Jo tek Ura e Osumit, as tek Ura e Pashait në Gorricë, por te rezervuari i Brezhdanit. Në Berat xhirohej filmi, deri në Brezhdan

një orë punë është më këmbë. Nuk e dinte apo bënte sikur nuk e dinte, se, kur vjen puna për peshk dhe Artistët e Popullit «harrojnë» diçka nga rregullat, por puna është se në rezervuar nuk duhej peshkuar, se sapo ishte lëshuar peshku në të. Ç'ta zgjatim, Kadriu hodhi grepat dhe e zuri rojtari i rezervuarit.

— Ç'bën, more, kështu? Ku ke marrë leje që gjuan këtu? Nuk e di ti, që sapo kemi lëshuar peshkun? — thirri rojtari.

— Nuk e di, — u shfajësua Kadriu. — Ku ta di unë i varfri. Unë nga Tirana. Pashë rezervuarin, ujë plot, takova fëmijët, i pyeta a ka peshk, më thanë «peshko, or xhaxhi, peshko» dhe ja erdhe ti e më zure, erdhe ti e më qorton.

— Ashtu?! — u çudit rojtari me naivitetin e artistit. — Erdha unë e të qortoj! Ç'qortim, more? Nuk ke turp, pse kalamaqërit beson ti? Ka zot vendi, dëgjon?

— Më fal, or mik, nuk e dija... — deshi ta merrte me të mirë rojtarin e sertë Kadriu.

— Ç'mik, more?! — kundërshtoi me tërsëllëm rojtari. — Nga na dole mik! Gjuan peshk kontrabandë dhe më thua mik! Mik thuaju shokëve të tu ti, jo mua. Dëgjove? Dëgjova, thuaj!

— Dëgjova! — tha Kadriu.

Kaq deshi ai që të vinte maraz me rojtarin. Si nuk e njohu fare? Ku vanë gjithë atë filma? E kuptoi, ishte i zhveshur nga brezi e lart dhe me kapelë kashte mbi krye. Zor që ta njihte edhe shoku i tij i ngushtë Lazër Filipi. Veshi shpejt e shpejt këmishën, hoqi kapelën e kash-tës dhe, duke tërhequr gjithë zemërim filispaniën, tha si për vete, por që ta dëgjonte dhe ai tjetri, rojtari: «Tërhiq, Tare, tërhiq. Se atje kam peshkun e ngordhur unë!»

— Ou! — tha rojtari. — Edhe talleh tashti!

Më luan dhe teatro. Nuk është ashtu siç thua ti, o kontrabandist rezervuari, jo! Ai në film i thotë «Gërmo, Tare, gërmo, se atje kam qenin e ngordhur unë!» Ja kështu i thotë e mos shit mend kur nuk e di.

— Jo, more! — bëri sikur u habit Kadriu dhe e pa me atë shikim gjithë tërbim e ironi që sheh ai kulaku i filmit «Përballimi» kur i gjejnë grurin.

Vetëm tashti rojtari e vuri re kush ishte. E njohu që ishte artisti i filmit që pëlqente aq shumë dhe tha:

— Pika mua! Pika, o Ahmet, me kë bëj muhabet! Po ti qenke kulaku, bre! Po ti qenke i ligu që fshihte grurët, a të hëngërsha grurët! Ec përpara! — urdhëroi si me inat, duke vënë buzën në gaz rojtari. Kadriu, që më në fund arriti të «demaskojë» veten dhe t'i bëhej i njohur rojtarit, i tha:

— E, më në fund më njohe. Dhe thua se s'më ke mik. Po mua më ke çdo javë mik në shtëpinë tënde, herë me film e herë me teatër në televizor.

— Llaf me mend, — i dha të drejtë rojtari artistit, — llaf me konak. Mik të kam dhe ç'mik se! Për ty kalamajtë lënë mësimet e zihet plaka me ta, që në vend të këndojnë detyrat e mësuësesh shohin xha Kadriun, herë si vritesh e herë si ngjallesh. Pa, pa, pa, ç'burrë i zoti që je, për çdo javë ndërrohesh si me magji!

Kadriu qeshi. U gëzua dhe s'i vinte hiç keq që e zuri ky rojtar.

— Hajde! — i tha rojtari. — Hajde, aman, për darkë sonte tek unë! Do të kënaqen çilimnajtë dhe do patakset gjithë fshati për një mik si ti.

Dhe artisti vajti për darkë te miku i ri. Gë-

zoi me fshatarin rōjtar, me fëmijët dhe gjitonët e tij. U bë vetvetiu një mbrëmje e gjatë «tematike», një nga ato diskutimet krijuese më të bukura për teatrin dhe kinematografinë, sa t'ia ketë zilinë dhe klubi i Lidhjes së Shkrimtarëve dhe Artistëve në Tiranë, jo më vatra e kulturës e fshatit.

Dhe, tek darkonin fëmijët bashkë me nikoqiret e shtëpisë, Kadriu përsëriti atë frazën e njohur të kujdestarit të filmi «Lulëkuqet mbi mure»: «Hani, ju, hani!» Dhe shtoi nga xhepi, jashtë skenarit të filmit: «Po unë pa peshk mbeta!» Qeshën fëmijët, qeshën dhe nikoqiret. Dhe padashur dola tek ajo, që në disa raste Kadriu i përsëriti fjalët dy herë: «Hani, ju, hani», «Gërmo, Tare, gërmo»! etj. Mos kjo është forma relikte e fosilizuar a mbase një lloj atavizmi i kohës kur atij i merrej goja? Jo! Nuk është, natyrisht, kjo. E shumta, nëse i ka vlejtur kjo ish-dobësi e tij ndonjëherë në teatër, është vetëm në rastin e rolit të Mithat Frashërit tek «Epopeja e Ballit Kombëtar» të Shevqet Musarajit... Ja pra kjo përsëritje e qëllimtë e tij bëhet kur di se si, dhe fjalë fare të rëndomta, të zakonshme sa s'ka ku të vejë më, t'i bësh me jetë, t'i gjallërosh, t'i rritësh, t'i bësh të peshojnë rëndë si gurë.

Kadri Roshi ka gërmuar tërë jetën në malin e artit dhe ai ka qenë minator me fat, se në çdo rol ka zbuluar damar floriri. Në këtë minierë të pashtershme të artit shqiptar të realizmit socialist, të jetës sonë, ai ka për të hapur dhe shumë galeri të tjera. Vitet e moshës së tij nuk e largojnë, por e afrojnë sa vjen e më shumë me zemrën e minierës së arit, të artit për popullin.